

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

**SERRÂC et-TÛSİ’NİN (ö. 378/988) HADİS
ANLAYIŞI VE “eL-LUMA” ADLI
ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHLİLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Bilal GÜNGÖR

Danışman

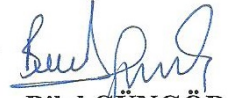
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

Erzincan-2018

TEZ BİLDİRİMİ

“Serrâc et- Tûsi’nin (ö. 378/988) Hadis Anlayışı ve ‘el- Luma’ Adlı Eserindeki Hadislerin Tahlili” adlı “Yüksek Lisans” tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Bilal GÜNGÖR

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu alışma, Temel İşlam Bilimleri Dalında jürimiz tarafından **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman / Jüri : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

Jüri : Prof. Dr. İşak Emin AKTEPE

Jüri : Doç. Dr. Ali KUZUDİŐLİ

SERRÂC ET- TÛSÎ'NİN HADİS ANLAYIŞI VE “EL- LUMA” ADLI ESERİNDEKİ HADİSLERİN TAHLİLİ

Bilal GÜNGÖR

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel
İslam Bilimleri Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Ekim 2018**

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

ÖZET

Temel İslâm Bilimleri, ilmi ölçütlerini Kur'ân ve Sünnet delillerine göre belirlemek zorundadır. Müellifimiz, yaşadığı dönemdeki sûfi görünümlü kişilerin tasavvufa verdikleri zararları bertaraf etmek ve gerçek sûfilerin özelliğini belirtmek amacıyla -şer'i esaslara göre- *el- Luma'* yı kaleme almıştır. Serrâc, yaşadığı dönemde ilim ve kültür merkezleri olan yerlere ilmi seyahatlerde bulunduğu için hayatı boyunca ilmi faaliyetlerin merkezinde yer almıştır. Tezimizde, *el- Luma'* da geçen bazı hadisleri tahric-tenkid ve tahlil metodlarına göre değerlendirip, müellifin hadis anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Netice itibariyle; Serrâc, selefin yolunu izleyen bir âlim olup, eserinde kullandığı hadislerin çoğunluğu sıhhat yönünden güvenilirdir. Muhaddislere ve hadis ilmine bakışı ise müspet yöndedir.

Tezimizin amacı, bir sûfi olan Serrâc et- Tûsi'nin hadis anlayışının muhaddislerle uygun olup- olmadığını ve *el-Luma'* da geçen hadislerin, sıhhat derecelerini tespit ederek, müellifin ve eserin güvenilirliğini ortaya koymaktır. Böylece tasavvufi alanda hadislerin doğru anlaşılmasına ve yaşanmasına katkı sağlamayı hedeflemekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tasavvuf, Metodoloji, Tahric, Tenkid ve Değerlendirme.

THE HADİTH OF SERRÂC ET- TÛSİ AND THE ANALYSIS OF HADİTHS İN “AL- LUMA”

Bilal GÜNGÖR

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,
Department of Fundamental Islamic Sciences, Master thesis, October 2018**

Thesis Advisor: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim TOZLU

ABSTRACT

Basic Islamic Sciences must determine the criteria of scientific according to the Quran and the evidence of the Sunnah. The author has written al- Luma in accordance with the principles order to eliminate the damages of the euil people who are in the period of his life and to express the characteristics of the true essence. During his life, Serrâc took place in the center of the scientific activities for his lifetime as he traveled to places that had knowledge and cultural centers. İn our thesis, we tried to expose some of the hadith in al- Luma according to the destruction- tenkid and the evacuation in order to reveal the understandings of authors. As a result; Serrâc is a scholars following the path of the predecessor and the majority of the hadiths used in his work are reliable in terms of health. His view to the muhaddisses and the hadith is in a positive way.

The purpose of our thesis is to reveal the creliability of the author and the work, and to reveal the compliance of the hadith sense that Serrâc et- Tûsi (a sûfi) has with muhaddisses through determining the reliability degrees of hadiths in al- Luma. Thus, we aim to contribute to the correct understanding and occurrence of the hadiths in the sufi field.

Keywords: Hadith, Sufism, Methodology, Tahric, Tenkid and Evaluations.

ÖNSÖZ

Hız. Allah'a sonsuz hamd, Sevgili Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya sonsuz salât ve selam olsun.

Hız. Peygamber (s.a.v)'in, Kur'ân âyetlerini tebliğ, tebyin ve teşri etme gibi görevleri vardır. Kur'ân âyetlerini insanlara tebliğ ederken aynı anda tebyin görevini de yerine getirmiştir. Hadisler, Kur'ân-ı Kerim'in bir nevi tefsiridir. Bunun yanı sıra Hız. Peygamberin teşri görevinin de olduğu "...Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de yasak ettiyse ondan vazgeçin."¹ âyetiyle belirtilmiştir. Bu âyet, hadis metinlerinin dini bir delil olduğunun da güvencesidir. Hız. Peygamberin, "Sen Rabbinden sana vahyolunana uy..."² âyeti gereği, vahye uyma yükümlülüğünün olduğu ve öğrendiklerini günlük hayatta uygulaması gerektiği gözlemlenmektedir.

Tasavvuf ilmi, Hız. Peygamberin ahlaki örneğinin gündelik hayatta yaşanması gerektiğini savunur. Tefsir, Kelâm, Hadis ve Fıkıh gibi ilimler, İslam bilimlerinin teorik kısmını oluştururken; Tasavvuf ilmi ise bu ilim dallarında vurgulanan hususları amel etmeyi hedeflemiştir. Bu durum, tasavvufi hayatın doğru bir şekilde yaşanması için teorik olanla uyumunu gerekli kılacaktır. Bu nedenle "el-Luma" adlı tasavvufi eserde geçen hadislerin sıhhatini araştırmayı gaye edindik.

Tezimizde Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülbaki Sürur (Kahire-1960) tarafından neşredilen "el-Luma" üzerinden araştırma yaptık. "Luma'da" geçen hadislerin sıhhatini araştırmaya yönelmemizi şu şekilde kısaca izah edebiliriz: Serrâc'ın kaleme aldığı bu eser, -tasavvufun tekevvün döneminde yazılması-tasavvufa kaynaklık yapan ilk klasiklerden olması, müellifin yaşadığı asır ilmi faaliyetlerin yoğun olduğu bir dönem olması ve eserde geçen hadisler üzerinde

¹ Haşr, 59/7.

² En'âm, 6/106.

kapsamlı ve müstakil bir akademik çalışma yapılmadığı için tezimizin konusunu bu yönde belirledik.

Tezin giriş bölümünde: Serrâc'ın hayatı ve ilmi kişiliğini konu edindik. Burada biyografi ve sûfi tabakat kitaplarında, müellif hakkında yeterli bir bilgiye ulaşamadık. *el- Luma*'da ve diğer tasavvuf klasiklerinde geçen bilgileri referans aldık. Birinci bölümde: Muhaddis sûfilerin hadis ilmine bakış meselelerini inceledik. Her iki ilim (Hadis-Tasavvuf) arasında yöntemsel karşılaştırmalar yaparak, muhaddis sûfilerin hadis ilmi hakkındaki düşüncelerini belirlemeye çalıştık. Bu bölümde, günümüz hadis araştırmalarıyla ilgili kitaplardan istifade ettik. İkinci bölümde: *el- Luma*'da kaynak olarak geçen hadislerden *Kütüb-i Tis'a* içinde geçenleri sadece *Concardance* adlı eserden kaynaklandırmaya çalıştık. Bu bölümde “Diğer Hadislerin Tahrici ve Tenkidi” başlığında ise *Kütüb-i Tis'a*'da geçen bazı hadislerle ve muteber hadis mecmualarında geçmeyen hadisleri tahric ve rical kitaplarında verilen bilgilere göre değerlendirmeye çalıştık. *el- Luma*'da geçen hadislerin mükerrerleri hariç 199 tanesinin sıhhat derecelerini genel olarak belirtip, elde ettiğimiz sayısal verilere göre müellifin hadis anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise; Tezimizin I. ve II. bölümlerinde elde ettiğimiz bilgilere göre, Serrâc'ın hadis ilmine bakışını ve muhaddislere karşı tutumunu inceledik. Serrâc'ın eserinde yorumunu yaptığı hadislerin bazılarını seçerek, hadis yorumculuğunun muhaddislerle uygun olup-olmadığını ortaya koymaya çalıştık.

Seminer ve Tez yazım süresince; her türlü yardımı, bilgiyi ve desteği benden esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğrt. Üyesi İbrahim Tozlu'ya, Yüksek Lisans eğitimim boyunca ilmi katkılarda bulunan hocalarım Prof. Dr. İsak Emin Aktepe, Prof. Dr. Süleyman Tülüce ile Doç. Dr. Halil Baltacı'ya, katkıda bulunan tüm dostlarıma şükranlarımı sunarım. Her zaman manevi desteğiyle yanımda olan aileme de teşekkürü bir borç bilirim. Gayret bizden Tefvîk Allah'tan...

Bilal GÜNGÖR / Erzincan-2018

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABUL TUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR.....	XI

GİRİŞ

EBÛ NASR SERRÂC ET-TÛSÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	1
A. HAYATI	1
B. İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	3
1. HOCALARI	3
1.1. Ebû Muhammed Murta'îş (ö. 328/939)	3
1.2. Câfer el-Huldî (ö. 348/960)	4
1.3. Ebû Bekir Dukkî (ö. 350/961)	4
1.4. İbn Salim (ö. 360/970)	5
2. TALEBELERİ	5
2.1. Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el- Habuşâni	6
2.2. Ebû'l Fazl Hasan b. Serahsi	6
3. İLMÎ SEYAHATLERİ.....	6
4. ESERİ.....	8

I. BÖLÜM

MUHADDİS SÛFİLERİN HADİS İLMİNE BAKIŞI.....	16
A. TASAVVUF VE HADİS İLİŞKİSİ	16
1. YÖNTEMSSEL BAKIŞ	16
1.1. Tasavvuf	16
1.2. Hadis ve İsnad Sistemi	18
1.3. Sûfîlerin İsnad Sistemine Bakış Meseleleri.....	20
1.4. Sûfîlerin Hadis Metinlerine Bakışı.....	23
1.5. Sûfîlerin Hadis Yorumculuğuna Bakışı	28
B. SÛFİLERİN HADİS DÜŞÜNCELERİ VE HADİS İLMİNE KATKILARI.....	34
1. SÛFİLERİN HADİS İLMİ HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ	34
1.1. Müspet Görüşlü Olan Sûfîlerin Düşünceleri	34
1.2. Menfi Görüşlü Sûfîlerin Düşünceleri	36
2. SÛFİLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI	38
2.1. Sened İlmine Katkıları.....	38
2.2. Hadis Metinlerine Katkıları.....	39

II. BÖLÜM

LUMA'DA GEÇEN HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	40
A. ESERDE ZİKREDİLEN HADİSLERİN TAHRİC VE TENKİDİ.....	41
I. İlim Bölümünde Geçen Hadisler	42
II. Makamlar ve Hâller Bölümünde Geçen Hadisler.....	44
III. Sûfîlerin Kur'ân'a İttibâ Bölümünde Geçen Hadisler	47
IV. Sünnete İttiba ve Şemail Bölümünde Geçen Hadisler.....	48

V. Sûfîlerin Naslardan Hüküm Çıkarması Bölümünde Geçen Hadisler	55
VI. Sûfîlerin Hadis Yorumları Bölümünde Geçen Hadisler	57
VII. Ashab-ı Kiram'ın Fazileti Bölümünde Geçen Hadisler	58
VIII. Tasavvufî Edebler Bölümünde Geçen Hadisler	60
IX. Sema Bölümünde Geçen Hadisler	65
X. Vecd Bölümünde Geçen Hadisler	68
XI. Tasavvuf Kavramları Bölümünde Geçen Hadisler	68
XII. Sûfîlerin Şatahâtı Bölümünde Geçen Hadisler	69
XIII. Diğer Hadislerin Tahric ve Tenkidi	72
XIV. Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetler	116
B. LUMA'DA GEÇEN HADİSLERİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	117

III. BÖLÜM

SERRÂC ET- TÛSÎ'NİN HADİS ANLAYIŞI VE YORUMCULUĞU	120
A. SERRÂC'IN HADİS ANLAYIŞI VE MUHADDİSLERE BAKIŞI	120
I. Serrâc'ın İsnad Sistemine Bakışı	125
II. Serrâc'ın Metin Sistemine Bakışı	129
B. SERRÂC'IN HADİS YORUMCULUĞU	131
I. Bilgi	132
II. Makamlar ve Haller	133
III. Hz. Peygamberin Fazileti ve Üstünlüğü	135
IV. Sûfîlerin Müstakil Olarak Yaptığı Yorumlar	137
V. Ashabın Fazileti ve Önderliği	138
VI. İbadetlerde Âdâb ve Edeb	139

SONUÇ.....141

KAYNAKLAR145

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
bsm. y.y.	: Basım yeri yok/ yılı yok
c.	: Cilt
çvr.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.F	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
edt.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
K.S.Ü	: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.D.Ü	: Süleyman Demirel Üniversitesi
S.Ü.İ.F.	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
sy.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
trs.	: Tarihsiz

U.Ü.İ.F : Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ünv. : Üniversite

y.y. : Yayınları/Yayıncılık

GİRİŞ

EBÛ NASR SERRÂC ET-TÛSİ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

A. Hayatı

İlk dönem muhaddis sûfilerinden olan Serrâc et-Tusi'nin (ö. 378/988), tam adı Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahya'dır. Künyesi Ebû Nasr, yaşadığı şehre nisbetle nisbesi et-Tûsi, lakabı ise es-Serrâc'tır.³

Yaşadığı dönemden, hicri VII. yüzyıla kadar eserinden nakiller yapılmasına rağmen biyografisine ait bilgilerin, sûfi tabakat kitaplarında yer almaması nedeniyle müellif hakkında kitabi bilgiler oldukça azdır.⁴

Serrâc et-Tûsi, zühd ehli ve şeriat ilmine titizlikle bağlı bir sûfi idi. Ayrıca yaşadığı dönemin tasavvuf şeyhlerindendi. Babasının zâhidâne bir hayat yaşadığı ve secde halinde iken vefat ettiği söylenir.⁵ Serrâc, hem zahidâne bir aile ortamında hem de yaşadığı asrın tasavvufun teşekkül dönemi olması⁶ hasebiyle çocukluğundan itibaren irfâni geleneğe sahip bir ortamda yetişmiştir.

Serrâc, bugün İran sınırları içinde bulunan pek çok ilim ve fikir adamı yetiştirmiş Meşhed'in 100 km. kuzeybatısındaki Tûs şehrinde doğdu.⁷ Zahid, sûfi, tâvusu'l-fukarâ, şeyh⁸ lakaplarıyla anılan Serrâc'ın doğum tarihi kesin olarak

³ Serrac et-Tûsi, *el- Luma fi't-tasavvuf (İslam Tasavvufu)* trc. H. Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul- 2012, s. XXV.

⁴ Ferîdüddin Attar, *Tezkiret'ül-evliya*, trc. Muhammed el- Asili Vestani eş-Şafi, thk. Muhammed Edib'ul Cadir, Dar'ül Mektebi, Dımaşk- 2008, s. 554; trc. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa- 1984, s. 672-673; H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XXI.

⁵ Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, thk. Avvad Ma'ruf, Daru'l- Garbi'l-İslami, c. VIII, bsm. y.y.- 2003, s. 452; H. Kamil Yılmaz, *İslâm Tasavvufu*, s. XXVI.

⁶ Bkz. Kadir Özköse (edt.), *Tasavvuf El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara- 2012, s. 140.

⁷ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XXVI.

⁸ Ferîdüddin Attar, *Tezkiret'ül-evliya*, s. 554; Hücviri, *Keşfu'l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ Dergâh Yayınları, bsk. III, İstanbul-2010, s. 385, 403.

bilinmemektedir.⁹ Müellif, hicri 378 yılının recep ayında Tûs şehrinde vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹⁰ Serrâc'ın vefat tarihi dikkate alındığında *el-Luma*'nın hicri IV. asırda yazıldığı görülür. Bu asır, Abbasilerin miladî 847'den sonra başlayıp 1258'de yıkılışına kadar devam eden ikinci dönemine tevafuk etmektedir.

Hicri IV. asır merkezi otoritenin gittikçe zayıfladığı bir dönemdir. İslâm halifeliği gücünü kaybetmiş ve yeni bir takım hükümdarlıklar ve sülâleler ortaya çıkmıştır.¹¹ Devlet otoritesinin zayıflamasıyla Bağdat karışıklık içinde kalmıştır. Özellikle Hanbelî, Hanefî, Sünnî ve Şîf çekişmeler alevlenmiştir.¹² Devlet ricâli lüks tutkular içinde yaşarken halk sefâlete itilmiştir. Kur'ân ve özellikle Sünnet'e dair birbirine muhalif yorumlar bir hayli çoğalmıştır. H. IV. asır, her ne kadar siyasî ve içtimâî hayatta bir karışıklığa zemin hazırlamış gibi gözükse de felsefi ve kültürel hareketlerin yoğun olduğu bir devirdir. Hiç kuşkusuz bunda devlet idarecilerinin kültürel faaliyetlere destek vermesi, sûfilerin de bu sosyal hayatta sema ve zikir meclislerine katılması bu bağlamda dikkat çeker. Siyasi otorite zaafa düşerken, halk manevî otoritelere sığınmakta ve zahid sûfilerin sayısı artmaktadır. Nitekim böylesi bir çıkış yaklaşık bir asır sonra tarikatların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.¹³

Hicri IV. asırda siyasî ve toplumsal hayatta birçok buhranlar yaşanırken, tasavvuf ilmi altın çağını yaşamakta ve tasavvufla alakalı konular âyet ve hadislerle temellendirilmeye gayret edilmekte ve yorumlanmaktadır. İslamî ilimler -birer ilim dalı olarak- oluşumlarını tamamlamış, önemli şahsiyetler yetişmiş ve metodolojik

⁹ H. Bayram Başer, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsi'nin Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı; İstanbul-2009 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 2.

¹⁰ İbn Asakir, *Tarihu Dimaşk*, thk. Amr İbnu'l-Garâme, Dar'ul Fikr, c. 31, bsm. y.y. -1995, s. 75.

¹¹ Hüseyin Yurdaydın, *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara- 1971, s. 40.

¹² Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler - Abbasiler*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara-1968, s. 117.

¹³ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XVIII; Bilal Saklan, *Ebû Talip el-Mekki ve Bazı Hadis Meselelerine Bakışı*, S.Ü.İ.F. Dergisi, Konya-1996, sy. 6, s. 72.

gelişmeler yaşanmıştır. Her ne kadar devlet ricâli, yönetimde sıkıntılar yaşasa ve israf içinde bir hayat tarzı ile ortaya çıksa da halk onlara itibar etmemekte ve sûflerin ortamına yakınlaşmak istemektedir. İşte bu süreçte, İslamî hayatın yaşanması bağlamında usûl açısından bazı yanlışlıklar oluştuğu için bu asırda Serrâc (ö. 378), Kelâbâzi (ö. 380) ve Ebû Talip Mekki (ö. 386) gibi sûfî müellifler, Kur'ân ve Sünnet'i esas alarak tasavvuf hayatını sistemleştirmek istemişlerdir.

B. İlmî Kişiliği

1. Hocaları

Serrâc'ın ilmî ve irfanî yönünün olgunlaşmasında, onu yetiştiren üstadlarının katkısı büyüktür. Biz burada öncelikle mürşidinin, daha sonra da hadis alanındaki hocalarının biyografisini özetle inceleyeceğiz.

Hicri VI. yüzyılda yaşayan Horasanlı mutasavvıf Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'ın (ö. 440/1049) dördüncü kuşaktan torunu Muhammed b. Münevver, Serrâc'ın tasavvuf-taki silsilesini eserinde şu şekilde zikreder. Bunlar: Serrâc → Murta'îş → Cüneyd Bağdadî → Serriyy Sakatî → Maruf Kerhi → Davud Taî → Habib Acemî → Hasan Basrî → Hz. Ali (r.a) silsilesiyle Hz. Peygambere (a.s) ulaşmaktadır.¹⁴

1.1. Ebû Muhammed Murta'îş (ö. 328/939)

Murta'îş, Irak âlimlerinden ve imamlarındandır. Nişabur'daki Hire'den olup Ebû Hafs'ı görmüş, Ebû Osman ve Cüneyd'in sohbetinde bulunmuştu. Şunîziyye mescidinde ikamet eder, ilmî sohbetlerde bulunurdu. 328 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁵ İslâm dünyasının ilim ve hilafet merkezi olan Bağdat'a bir ramazan ayında

¹⁴ Muhammed İbn Münevver, *Esraru't-Tevhid Fi Makamatı's- Şeyh Ebi Said*, trc. Süleyman Uludağ, *Tevhidin Sırları*, Dergâh Yayınları, bsk. I, İstanbul-2016, s. 17.

¹⁵ Ferîdüddin Attar, *Tezkiretü'l-evliya*, trc. Süleyman Uludağ, s. 549.

geldiğinde Serrâc'ın, Şunîziyye kabristanı yakınındaki mescitte kendisine bir halvethane verildiği ve orada dervişlere imamlık yaptığı söylenir.¹⁶

Serrâc'ın mezkûr ramazan ayında halvete girmesi ve sûfilere imamlık yapması, Murta'îş ile Serrâc arasında mürşid- mürid ilişkisi olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca tasavvuftaki silsilesi de bunu desteklemektedir.

1.2. Câfer el-Huldî (ö. 348/960)

Ebû Muhammed Cafer b. Muhammed b. Nusayr el-Huldî el-Havvâs, ilk sûfilerin menkıbelerini toplayıp yazması ve rivayet etmesiyle tanınan bir mutasavvıftır. 252/866 yılında Bağdat'ın Huld mahallesinde doğdu. İlk tahsilinden sonra hadis ilmiyle meşgul oldu. Geçimini temin etmek için hasırcılıkla meşgul olup daha sonra tasavvufa ilgi duydu. Çağdaşları Cüneyd Bağdadî, Amr b. Osman el-Mekkî ve İbrahim el-Havvas'tan faydalandı. Huldî, 93 yaşında Bağdat'ta vefat etti. Şunîziyye mezarlığında Cüneyd ile Seriyî es-Sakatî'nin yanına defnedildi.¹⁷

Serrâc, eserinde Huldî'den nakillerde bulunmuştur. Bağdat'ta bulunduğu süre zarfında kendisinden ders okumuştur. Hadis alanında bilgi sahibi olmasında katkısı olduğu söylenebilir.¹⁸ Cafer Huldî, önce hadis ilmiyle sonra da tasavvufla meşgul olan muhaddis sûfilerdendir.

1.3. Ebû Bekir Dukkî (ö. 350/961)

Ebu Bekr Muhammed b. Dâvud Dineverî Dukkî diye meşhurdur. Şam'da ikamet etmiş, yüz seneden fazla yaşamış, hicri 350 senesinde Şam'da vefat etmiştir.¹⁹ Dineverî nisbesiyle de anılır. *el-Luma*'nın sûfî mektupları bölümünde²⁰, Dukkî'nin

¹⁶ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, s. 385.

¹⁷ Mustafa Kara, "Cafer Huldî", DİA, VI, s. 551.

¹⁸ Serrâc, *Luma*, thk. Abdülhalim Mahmud-Taha Abdülbaki, Kahire-1960, s. 404.

¹⁹ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, bsk. VIII, İstanbul-2016, s. 139.

²⁰ Serrâc, *Luma*, s. 313-317; trc. *İslam Tasavvufu*, s. 283.

mektuplarına yer vermesi, Şam seyahatinde onunla görüşmesi ve görüşlerini eserinde aktarması hoca- talebe ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

1.4. İbn Salim (ö. 360/970)

Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Salim'dir. Babası Ebû Abdullah (297/909) devrin tanınmış mutasavvıf âlimlerinden ve Sehl et-Tüsterî'nin önde gelen öğrencilerindedir. Salim'in babası, tasavvufî/kelâmî eğilimler taşıyan "Sâlimiyye"²¹ fırkasının aynı zamanda kurucusudur. İbn Salim, tasavvufî/kelâmî düşünceye sahip bir ortamda yetişmiştir. Serrâc, Basra seyahatinde onunla görüşmüş ve derslerine katılmıştır. Şatahat halinde söylenen sözler hakkında, karşılıklı tartışmalara girmişlerdir.²²

Hocalarının Bağdat, Basra, Şam gibi ilim ve kültür merkezlerinde yaşamaları nedeniyle Serrâc'ın, ilmî faaliyetlerin merkezinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Onu yetiştiren hocalarının geneli Cüneyd Bağdadî'nin öğrencileri olduğu için görüş olarak Bağdat ekolüne daha yakın olduğu görülmektedir.

2. Talebeleri

Serrâc et-Tûsi'nin, hayatı ve eseri hakkında gerek sûfilerin biyografi eserlerinde gerekse tabakat kitaplarında kapsamlı bilgilere rastlayamadık. Talebeleri hakkındaki durum da aynıdır. Sûfilerin sıkça dile getirdiği "Mürîd, mürşidinin sahife-i ahvalidir" sözünü dikkate alırsak -öğrencileri hakkında bile çok az bilgiler bulunduğu için- Serrâc'ın hayat sahifeleri hakkında oldukça kısıtlı bilgilerin olduğu ifade edilebilir.

²¹ Cihat Tunç, "Sâlimiyye" DİA, XXXVI, s. 50-51.

²² Serrâc, *Luma*, s. 472-473; H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. 456.

2.1. Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed el- Habuşâni

el-Luma'nın mukaddime bölümünde sened zincirinde bu zatın adı geçmektedir.²³

2.2. Ebû'l Fazl Hasan b. Serahsi

Pir Ebû'l Hasan, Ebu Nasr Serrâc'ın mürididir. Serrâc'ın tarikat ve hakikat konusunda yazmış olduğu bir takım eserleri vardı. Şeyh Ebû Said b. Ebû'l Hayr'ın da şeyhidir.²⁴ Şeyh Ebû'l Hayr 440/1049 yılında vefat etmiştir ancak Serahsi'nin vefat tarihi bilinmemektedir.²⁵ Bunların dışında Serrâc'ın, Ebu Said b. Ali en Nakkaş (ö. 414/1023) ile Abdurrahman b. Muhammed en-Nisâburî (ö. 418/1027) adında talebeleri de vardır.²⁶

3. İlmî Seyahatleri

İslâm âleminin muhtelif yerlerine ilim için yapılan seyahatlere “*er-Rihle fi talebi'l-ilm*” denilmektedir. Başlangıçta hadis ilmiyle başlayan ilmi seyahatler, XI. yüzyılda medreselerin kurulmasına kadar devam etmiştir.

“*er-Rihle fi talebi'l-ilm*”, medrese geleneğinden önceki dönemde en yaygın, aktif ve meşakkatli bir öğretim sistemidir. Aynı zamanda denetim faaliyeti sayılabilecek bu çabaların (sema ve arz metodlarının), yararlı sonuçları hiç kuşkusuz sadece hadisle sınırlı kalmamıştır. Başta tarih, siyer, meğazi olmak üzere İslami ilimlerin hemen her alanında kuvvetli tesirleri, pek çok alana sağladığı katkılarla gözde ve övülen bir faaliyet olarak nitelendirilmiştir.²⁷

²³ Serrac, *Luma*, s. 17.

²⁴ Süleyman Uludağ, *Tevhidin Sırları*, s. 60, 174.

²⁵ Abdurrahman Cami, *Nefahâtü'l-Üns*, trc. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *Evliya Menkıbeleri*, s. 435.

²⁶ Bkz. H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XL.

²⁷ Habil Nazlıgöl, “*Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları*”, *Hikmet Yurdu*, c. VI, sy. XI, Ocak-Haziran- 2013, s. 14.

Serrâc, ilim elde etmek için (er-Rîhle) ulemanın yanına gitmiş, pek çok âlim ve sûfiyle görüşerek, dinî ve tasavvufî ilimlerde büyük bir birikime sahip olmuştur. Yaşadığı dönemin eğitim- öğretim özelliği gereği, ilim için çıkmış olduğu bu yolculuklar onu yetiştirmiş, ilmi tartışmalarda bulunmasında ve ilmî kişiliğinin oluşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Zira o devirde birçok âlim, ilmî seyahatleri yanında bulunduğu ilim meclisleriyle de yetkin oluyor ve tanınıyordu.²⁸

Serrâc'ın "*er-Rîhle fi talebi'l-ilm*" kapsamındaki faaliyetlerini, "*el-Luma*" adlı eserinden öğrenmekteyiz. Serrâc, Tûs şehrinden ilk olarak Bağdat'a seyahat etmiştir. Bağdat, dönemin ilim ve kültür merkezi konumundadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi burada Murta'îş (ö. 328/939) ve Cafer Huldî (ö. 348/960) gibi üstadlarından ders almıştır.²⁹ Bağdat, zühd ekolleri ve tasavvuf mektepleri arasında yer alır. Bağdat mektebinin, en önemli temsilcisi Cüneyd Bağdadî'dir. Serrâc'ın hocaları ise Cüneyd'in talebesidir. Bu bakımdan Serrâc'ın tasavvufî görüşlerinde Bağdat ekolü etkindir. Zira bu ekolün düşüncesine göre "ilahî birlik" ve tevhid halinin getirdiği "sekr" den sonraki "sahv" haliyle, insanın kemâle erebileceğini düşünmektedir.³⁰ Özellikle hadis ve tasavvuf alanlarında bilgi sahibi olmasında onun Bağdat seferi önemli kabul edilir.

Basra, aşırı bir zühd, ibadet, havf anlayışının olduğu, Hint kültüründen de etkilenecek amelî sahalarda olmak üzere sûfiyane yaşayışın zuhur etmesinde ve tasavvufî kültürün oluşmasında katkı sağlayan şehirlere dendir.³¹ Serrâc tasavvufî açıdan önemli olan bu şehre ilmî seyahatte bulunmuştur. Orada Sâlimiyye ekolünün kurucusu İbn Sâlim'le görüşmüş ve onunla tasavvufî/kelâmî konularda tartışmalarda

²⁸ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XXVI

²⁹ Bkz. Hücviri, *Keşfu'l- Mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, s. 385.

³⁰ Bkz. Cengiz Gündoğdu, "*Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri*", *Ekev Akademi Dergisi*, c. 1, sy. 1, Kasım-1997, s. 57-59; Kadir Özköse (edt.), *Tasavvuf El Kitabı*, s. 147-148.

³¹ Ebu'l Âlâ Afîfî, *et-Tasavvuf Sevretün Ruhiyye fi'l-İslam*, trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, *İslam'da Manevi Hayat* Tasavvuf, İz Yayıncılık, bsk. IV, İstanbul- 2009, s. 81.

bulunmuştur.³² Serrâc, İbn Sâlim ile Bâyezîd hakkında tartışmaya girmiş ve bunun sonucu Bistam'a gitmiştir. Bâyezîd'in şatahat sözlerinin aslı olup olmadığını öğrenmek için akrabalarıyla görüşmek istemiştir.³³ Serrâc ayrıca Şam, Tüster, Remle, Trablus, Sûr, Rahbe, Antakya ve Mısır gibi şehirlere ilmî seyahatlerde bulunmuş. Oralardaki âlimlerle görüşerek ilmi faaliyetlerde bulunmuştur.³⁴

İslamî ilimlerin hicri IV. yüzyılda oluşumunu tamamladığı göz önüne alındığında, Serrâc'ın ilmi kişiliğinin oluşmasında dönemin karakteristik özelliği olan “*er-Rîhle fi talebi'l-ilm*” faaliyetlerinin önemi büyüktür. Bu manada şifahî kültürle de ilim tahsil ettiğini söyleyebiliriz.

4. Eseri

Serrâc et-Tûsi'nin, birçok eseri olduğu zikredilir.³⁵ “*Kitâbu'l- luma fi't-tasavvuf*” adlı çalışması günümüze kadar ulaşmıştır.³⁶ Serrâc, *el-Luma*'nın mukaddimesinde eseri yazma nedenini şu şekilde ifade eder: “Birisi benden tasavvufun ve sûflerin yolunun ne olduğunu ve halkın mutasavvıflar hakkındaki farklı yorumlarının sebeplerini öğrenmek istedi. Bunun üzerine istihare ederek tasavvuf ehlinin yol ve sözlerinin anlamı, usûlleri ve görüşlerini ortaya koyan bir eser yazmaya karar verdim.”³⁷

Serrâc, yaşadığı dönemdeki sûfi görünümlü kişilerin tasavvufa verdikleri zararları bertaraf etmek amacıyla tasavvuf ilminin metodunu ve sûflerin özelliklerini belirtmek istemiştir. Bu sebeple gerçek sûflerin Kur'ân ve Sünnet'e uygun hallerinden bahsederek, eserinin ismini “*el-Luma*” koymuştur. “*Luma*” kelimesi,

³² Serrâc, *Luma*, s. 472.

³³ Serrâc, *Luma*, s. 473.

³⁴ Bkz. H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XXIX-XXXIII.

³⁵ Süleyman Uludağ, *Tevhidin Sırları*, s. 60.

³⁶ H. Bayram Başer, *Serrâc'ın Tasavvufa Yaklaşımı*, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XII, sy. 22, 2010/2, s. 104.

³⁷ Serrâc, *Luma*, s.18; Abdülhakim Yüce, *Klasiklerimiz “el-Luma”, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c. I, sy. III, s. 191.

lûgatta '*pariltı*' anlamına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise "temiz kalp sahibinin temiz gözüyle gördüğü nurlar" demektir. Halvet mensuplarının genellikle bu nurları tecrübe ettiği söylenir. Kalbin nurlanmasıyla ancak parlak nurlar görülebilir. Bidayet halinde nefsi arınmış müride görünen bu pırıltılar ancak hayalden müşterek hisse yansiyarak gözle görülür hale gelebilir. Serrâc, Kur'ân ve Sünnet'le elde edilebilecek bu tür tasavvufî hallere dikkat çekerek, eserinin ismini de bu doğrultuda tayin etmiştir.³⁸

Luma'nın kaynakları; Kur'ân, hadis ve sûfîlerin biyografilerinden oluşur. Serrâc, eserinde tasavvufî halleri önce âyetlerle sonra hadislerle destekleyerek, tasavvufun İslamî ilimler arasında olduğunu savunur. Sûfîlerin hallerini öğrenmek için seyahatlerde bulunması ve şifahî kültürle bir haberin doğruluğunu araştırması, eserinin tasavvuf ağırlıkla görülmesinde en önemli etken kabul edilmelidir. Bu eserinde, otuz kadar âlim ile yüz elli kadar tasavvuf şeyhinin adını anmaktadır. Bahsettiği sûfîler ile kendilerinden nakillerde bulunduğu kişilerin çoğunluğu Irak ehlidir.³⁹

Serrâc, eserinde sahabe, tabiîn ve ilk dönem zahidlerin söz ve davranışlarından nakiller yapar. Genellikle kendi görüşünü belirtmeden ilk mutasavvıfların görüş ve sözlerini nakleder.⁴⁰ Serrâc'ın bu tutumunu şu şekilde izah etmek mümkün görülebilir: Öncelikle tasavvuf söz/kelam (kâl) ilmi olmayıp hâl ilmi (ahlak ve edeb) kabul edildiğinden bu alanda söz söyleyecek kişilerin, dünyaya karşı zahid olması, nefse karşı mücahid ve riyazet ehli olması gerekir. Diğer taraftan Serrâc, kendi döneminde bazı âlimlerin hal ilminde var olan vecdleri, farklı bir şekilde izafe ederek

³⁸ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çevr. Ekrem Demirli, İz y.y, İstanbul-2004 s. 476; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Otto y.y, Ankara-2014, s. 304.

³⁹ Bkz. H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XLI.

⁴⁰ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. 2-3; Abdülhakim Yüce, *Klasiklerimiz "el-Luma"*, s. 191-193.

halk nazarında şöhret sahibi olma arzusu olan kişilere benzemek istememiş ve bu yüzden kendi görüşlerini eserinde belirtmek istememiştir.⁴¹

Eser bir mukaddime ile on üç ana bölümden meydana gelir. Bölümlerde geçen konular şöyledir:

Mukaddime: Kitabın yazılış gayesi ve metodu açıklanmıştır.

I. Bölüm: Tasavvuf ilminin müstakil bir ilim olduğunu ve sûfîlerin durumlarını beyan etmektedir.

II. Bölüm: Tasavvufî makamlara ve hallere dair bilgiler vermektedir.

III. Bölüm: Sûfîlerin Kur'ân-ı anlama ve uyma konusundaki usûl ve yöntemlerini açıklamaktadır.

IV. Bölüm: Sûfîlerin Sünnet'e ittiba konusundaki görüşlerini ve Hz. Peygamberin (a.s) zahidane hayatının örnekliğini açıklamaktadır.

V. Bölüm: Mutasavvıfların Kur'ân ve Sünnet'ten istinbat ve keşif yoluyla çıkardığı hükümlerden kesitler vermektedir.

VI. Bölüm: Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında sahâbenin zahidane hayatından bahsederek, tasavvufî hayatı sahâbe yaşantısıyla desteklemektedir.

VII. Bölüm: Sûfîlerin günlük hayatta uyması gereken edeb kurallarından ve tasavvufî makamlardan kısa kısa bahsederek hadislerle delillendirmeye gayret etmektedir.

VIII. Bölüm: Sûfîlerin hal mektupları, şiir ve dualarına yer vererek manevî hallerden bahsetmektedir.

IX. Bölüm: Semâ konusunu kabul edenlerle etmeyenlerin görüşlerine yer vermekte ve bu konuda mezhep imamlarının beyan ettiği görüşlerini delil göstererek şiir ve semâ konusunun caiz olduğunu tartışmaktadır.

⁴¹ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XL- LII.

X. Bölüm: Vecd konusunu ve vecd sıfatını haiz sûfîlerin hallerinden konular açmaktadır.

XI. Bölüm: Mucize ve keramet konusunu âyet ve hadislerle delillendirmekte ve velilerin, havâssın (özel bilgiler ve özel hallere sahip velîler) keramet konusundaki tavırlarını açıklamaktadır.

XII. Bölüm: Tasavvufî ıstılahlarla ilgili kavramları kısa kısa beyan ederek şiirlerle desteklediği görülmektedir.

XIII. Bölüm: Sûfîlerin şatahat (Sûfînin vecd ve istiğrak halinde söylediği bir takım sözler) hallerini tasavvufî usul ve esaslara göre incelemekte, ilk dönem sûfîlerin şatahatlarından bahsederek, kendi dönemindeki sûfî görünümlü kişilerin düştükleri yanlışları eleştirmektedir. Bu konuda doğru olanı ortaya koymaya çalıştığı görülmektedir.

Serrâc'ın bu eseri, maalesef diğer tasavvuf klasikleri gibi yaygınlaşmamış ve XX. asrın başlarına kadar meçhul kalmıştır. Her eserin kendinden sonra yazılan çalışmalara iz bıraktığı bir gerçektir. *el-Luma*'da kendisinden sonrakilere kaynaklık etmiş önemli bir eserdir. Kelâbâzî (ö. 380/990) ve Ebû Talip el-Mekki (ö. 386/996) gibi sûfî müellifler, aynı dönemlerde yaşamasına rağmen Serrâc'ın adını eserlerinde zikretmemişlerdir. Abdurrahman Süleimî'nin (ö. 412/1021), *Galatu's- sûfiyye*'si ile Ebu Said el- Harguşî'nin (ö. 406/1015) *Tehzibü'l-Esrar* adlı eseri, *el- Luma*'ya konu ve bölümleri itibariyle benzemektedir. Her iki eser sahibi, Serrâc'ın eserinden büyük oranda yararlanmasına rağmen onu kaynak göstermemiş ve bu yönüyle daha sonra gelen muhakkik ve araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Kendisinden sonra gelen Kuşeyri (ö. 465/1072) ve Hücvirî (ö. 465/1072) eserlerinde *el- Luma*'dan nakiller yapsa da Serrâc'ın hayatı hakkında bilgi vermezler. Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhya* adlı eserinde müellifimizin adını bazen anarak bazen de ismini almadan alıntılar

yaptığı görülür. Sühreverdi (ö. 632/1234), eserinin bazı bölümlerinde *el- Luma*'dan alıntılar yapıp kaynak göstermiştir.⁴²

Serrâc ve eseri üzerinde yapılan araştırmalar, XX. yüzyılda başlamıştır. '*el- Luma*' şer'i ölçülere göre yazılmasına rağmen maalesef uzun süre ilim dünyasına gizli kalmıştır. Serrâc'ın ve eserinin ilim dünyasına ilk tanıtılması XX. asrın ilk çeyreğidir.

"*el- Luma*" üzerinde yapılan ilmi çalışmaların kronolojik bilgisi şu şekildedir:

- 1914 yılında, Reynold Alleyne Nicholson (1868-1945) tarafından ilk defa İngilizce tahkikli neşri yapılmıştır.⁴³ Bu, ilk çalışma olması bakımından önemlidir.

- 1947 yılında, A. J. Arberry (1905-1969) Nicholson neşrinde eksik bulunan beş bablık bölümü tamamlayarak neşretmiştir.⁴⁴ Bu neşir, *Luma*'nın ayrı iki kitap halinde olsa da bir bütün olarak incelenmesine olanak vermesi açısından önemlidir.

- 1960 yılında, Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülbaki Sürur tarafından⁴⁵ Nicholson neşri ve Arberry'nin neşri ile bir araya getirilmiştir. İlk defa tam bir metin olarak yayınlanmıştır.⁴⁶

- 1982 yılında, A. Kerim Zühûr Adi tarafından Serrâc ve eserini tanıtan bir makale yazmıştır.⁴⁷ Bu çalışma, eser üzerinde yapılan ilk makale olması hasebiyle önem arz etmektedir.

- 1990 yılında, Richard Gramlich tarafından Almanca tercümesi yayınlanmıştır.⁴⁸

⁴² Bkz. H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. LIII/V.

⁴³ Reynold Alleyne Nicholson, *The Kitab al-Luma fi't-tasawwuf of Abu Nasr*, Leiden- 1914.

⁴⁴ Arthur J. Arberry, *Pages from the Kitab al- Luma of Abu Nasr al- Sarraj*, London - 1947.

⁴⁵ Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülbaki Sürur, *el-Luma fi't-tasavvuf*, Kahire- 1960.

⁴⁶ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. XXIV.

⁴⁷ A. Kerim Zühûr Adi, *Ebû Nasr Serrâc ve Kitâbu'l-Luma*, Mecelletü'l Lûgati'l- Arabiyye, Dimaşk- 1982, c.57, sy.1-2, s. 35-91.

⁴⁸ Richard Gramlich, *Schlaglich Über Das Sûfitum The Kitab al- Luma*, Stuttgart- 1990.

- 1992 yılında, eser üzerinde ilk akademik tez çalışması Abdulillah Deniz tarafından yapılmıştır.⁴⁹
- 1993 yılında, Ahmed Subhi Fırat tarafından eser hakkında ilk Türkçe makale yazılmıştır.⁵⁰ Bunun yanında Abdülhamid Medkûr ansiklopedik bilgi vermiştir.⁵¹
- 1994 yılında, Pir Muhammed Hasan tarafından Urduca'ya tercüme edilerek yayınlanmıştır.⁵²
- 1995 yılında, P. Lory tarafından Serrâc ve eseri hakkında ansiklopedik bilgi kaleme alınmıştır.⁵³
- 1996 yılında, Hasan Kamil Yılmaz tarafından *el- Luma = İslam Tasavvufu* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.⁵⁴ Türkçeye çevrilen ilk çalışma olması açısından önemlidir. Yılmaz, çalışmasının birinci bölümünde Serrâc'ın hayatına dair bilgiler vermekte ve *el- Luma*'nın Türkçe tercümesini yapmaktadır. Ayrıca çalışmasının ikinci bölümünde, tasavvuf ve tarikatlar konusunda günümüz insanının zihnini meşgul eden meseleleri açığa kavuşturmak amacıyla bazı sorulara cevaplar vermektedir. Bu haliyle eserin, ikinci baskısı 2012 yılında yapılmıştır. *el- Luma*'nın orijinal metninde yer alan "Hal ve İşarete Dair Sûfi Şiirleri" adlı bölüm birinci baskıda tercüme edilmediğinden, ikinci baskıda bu kısım tercüme edilmiştir. Ayrıca Serrâc ve eseri üzerinde yapılan akademik çalışmalar da ikinci neşrin giriş bölümünde belirtilmiştir.

⁴⁹ Abdulillah Deniz, *Ebu Nasr Serrâc ve Kitâbu'l- Luma*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa -1992. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

⁵⁰ Ahmed Subhi Fırat, *Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir Eser el- Luma fi't Tasavvuf, İslam Edebiyat Dergisi*, (Nisan-Mayıs- Haziran) İstanbul- 1993, s. 25-28.

⁵¹ Abdülhamid Medkûr, *Ebu Nasr es-Serrâc es-Sûfi, Mevsûatü'l hadârati'l İslamiyye*, Amman-1993 s. 320-324.

⁵² Süleyman Uludağ, *el-Luma*, DİA, İstanbul-2003, s. 259.

⁵³ P. Lory, *al- Sarradj*, The Encyclopaedia of Islam, c. IX, Leiden 1995, s. 65-66.

⁵⁴ H.Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, (Tasavvufla İlgili Sorular Cevaplar), Altınoluk Yayınları, İstanbul -1996.

- 1999 yılında, Muhittin Uysal tarafından yapılan doktora çalışmasında yaklaşık 16 sayfalık kısmı, Serrâc'ın hadis anlayışı ve eserinde geçen ihtilafli haberleri tespit etmeye yöneliktir.⁵⁵
- 2000 yılında, Abdülhakim Yüce tarafından Serrâc ve eserini tanıtmak amacıyla bir makale yazılmıştır.⁵⁶ Bu makalede geniş ölçüde H. Kamil Yılmaz'ın *İslam Tasavvufu* adıyla yapmış olduğu tercümeden istifade edilmiştir. Bu yönüyle çalışma, Türkçe yazılmış ikinci makale olma özelliği taşır.
- 2001 yılında, Kamil Mustafa Hindâvî tarafından Beyrut'ta Arapça olarak neşredilmiştir.⁵⁷
- 2002 yılında, Mehdi Muhabbeti tarafından Farsça'ya tercüme edilerek yayınlanmıştır.
- 2003 yılında, Süleyman Uludağ tarafından Diyanet İslâm Ansiklopedisinde Serrâc ve eseri hakkında ana hatlarıyla bir bölüm kaleme alınmıştır.⁵⁸
- 2009 yılında, Hacı Bayram Başer tarafından Serrâc ve eseri hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlanmış ve 2010 yılında bu çalışmasından bir makale yayınlamıştır.⁵⁹

⁵⁵ Muhittin Uysal, *Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafli Haberler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya-1999. s.101-117.(Doktora Tezi); *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Ensar Neşriyat, bsk. I, İstanbul-2012, s. 178-198. (Bu çalışma, tasavvuf klasiklerinde geçen tüm hadislerin sened, metin, şerh tekniği ve hadislerin değeri bakımından genel bir araştırmaya dayanmaktadır. Tüm tasavvuf klasiklerinde geçen hadisler incelendiğinden yüzeysel olarak bilgiler vermektedir Bu alanda yapılacak araştırmalara yol gösterecek niteliktedir. Bizim araştırmamız, müstakil olması ve her iki ilim arasında (hadis- tasavvuf) yönlemsel karşılaştırmalara yer verdiğimizden bu çalışmadan farklıdır. Ayrıca eserde geçen bazı hadisleri, tahrir-tenkid- tahlil metoduna göre incelememiz bakımından da farklılık arz etmektedir.)

⁵⁶ Abdülhakim Yüce, *Klasiklerimiz: "el-Luma"*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 2000, c. I, sy. 3. s. 185-195.

⁵⁷ Serrâc et- Tûsi, *el-Luma fi't-tasavvufi'l İslami*, tsh. Kamil Mustafa Hindavi, Darü'l- Kü-tübi'l - İlmiyye, Beyrut- 2001.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *Luma' DİA*, XXVII, s. 258-260, İstanbul- 2003.

⁵⁹ H. Bayram Başer, *Ebû Nasr Serrâc et-Tûsi'nin Tasavvuf Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı; İstanbul- 2009

el- Luma 'yı inceleyenler, Kur'ân ve Sünnet çizgisinde tasavvuf ilminin teorik ve pratik kısmıyla ilgili bilgilerin yer aldığına tanıklık eder. Müellif, bir konu hakkında önce âyet, sonra hadis, daha sonra sahabe ve sûfîlerin biyografilerinden bahsederek, tasavvuf konularını -usûl kurallarına dikkat ederek- delillendirmeye gayret eder. Bu bakımdan eserde, ilmî hassasiyetin gösterildiği ifade edilebilir. Kimi zamanda mütevatir veya ahad haberlere, başvurduğu gözlemlenmektedir.

Serrâc, *el- Luma* üzerinde incelemelerde bulunacaklara şu tavsiyede bulunur: Ön yargısız, kalp huzuruyla, ciddiyetle, selefîn büyüklerine karşı çıkmadan, iyi niyetle ve temiz yürekle eseri inceleyenler kendini Allah'û Teâlâ'ya yaklaştıracı bulacaklardır.⁶⁰

(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Başer, *Serrâc'ın Tasavvufa Yaklaşımı: Bir İslam İlmî Olarak Tasavvuf ya da Fıkıh-ı Batın*, s. 101-119.

⁶⁰ Serrâc, *Luma*, s. 4.

I. BÖLÜM

MUHADDİS SÛFİLERİN HADİS İLMİNE BAKIŞI

Serrâc'ın, hadis ilmine bakışını daha iyi anlamak amacıyla bu bölümde tasavvuf- hadis etkileşimini yöntemsel olarak ele alacağız. Her iki ilmin yöntemsel benzerliklerini ve farklılıklarını açıkladıktan sonra muhaddis sûfilerin, hadis ilmi hakkındaki düşüncelerini ve hadis ilmine ne gibi katkıları olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Muhaddis sûfilerin hadis ilmine bakış meseleleriyle muhaddislerin hadis anlayışını karşılaştırarak, bütüncül yaklaşımla her iki ilim arasında bir orta yol olabileceğine dikkat çekmek isteriz.

A. Tasavvuf ve Hadis İlişkisi

1. Yöntemsel Bakış

1.1. Tasavvuf

Tüm İslami ilimlerde olduğu gibi Tasavvufun da Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağını Sünnet oluşturmaktadır. Hadisler, Kur'ân-ı Kerim'in tefsiridir. Nitekim Kur'ân, Hz. Peygamberin (a.s) tebliğ,⁶¹ tebyîn,⁶² teşrîi⁶³ ve vahye uyma yükümlülüğü⁶⁴ gibi görevlerinden bahsetmektedir. Tasavvuf, Hz. Peygamberin vahye uyma yükümlülüğü yani öğrendiklerini günlük hayatta yaşaması gerekliliğini ve ahlakî örnekliğini konu edinmiştir. Sûfîlere göre Tefsir, Kelâm, Hadis ve Fıkıh

⁶¹ “ Ey Elçi! Rabbinden sana indirileni tebliğ et.” Maide, 5/67.

⁶² “ ... İnsanlara, kendilerine indirileni açıklamaları ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kur'ân'ı indirdik.” Nahl, 16/44.

⁶³ “...Peygamber size ne veriyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.” Haşr, 59/7. (Bu ayet, Hz. Peygamberin dinde teşrîi sahibi olduğunu yani helal-haram koyma yetkisi olduğunu göstermektedir.)

⁶⁴ “ Sen Rabbinden sana vahyolunana uy...” En'âm, 6/106.

gibi ilimler, İslam ilimlerinin nazarî kısmını; Tasavvuf ilmi ise amelî kısmını üstlenmiştir.

Tasavvuf (الصوف) kelimesinin iştikakı konusunda farklı görüşler ileri sürülür. Bunlardan öne çıkanı tasavvufun “yün” anlamına gelen “sûf” kelimesinden türetildiğidir. Serrâc, yün elbise giymek peygamberlerin ve asfiyânın âdetinden olduğu gerekçesiyle “sûfi” kelimesinin bu kökten türetildiğini ifade eder. İnsanların giydikleri libasa nisbetle isim almaları eskilerin bir âdetidir. Hatta Hz. İsa’nın arkadaşları beyaz elbise giydikleri için “havariler” adını almıştır. Yün giyen kişilere de “sûfi” denilmiştir.⁶⁵ Serrâc, tasavvufun ilimler arasındaki yerini ve konumunu Cibril hadisine dayandırarak şöyle bir taksim yapmaktadır; “Dini ilimler üçe ayrılır. Bunlar Kur’ân İlmi, Sünnet İlmi ve İman- Hakikatler İlmi. Cibril hadisinde geçen “ihsan” Serrâc’a göre tasavvufun kaynağıdır.⁶⁶ İhsan kelimesinden hareketle, bazı dini öğretilerin murakabe halinde yaşanması gerektiği ifade edilebilir.

Tasavvuf, zahiri ve batîni ilimler sınıflandırılmasında batîni ilimler alanında kategorize edilmiştir. Tasavvuf ilminin bilgiye ulaşma yollarının birinci kısmını naslar (Kur’ân ve Sünnet), ikinci kısmını ise ilham ve keşif oluşturmaktadır.⁶⁷ Nitekim Ebû Süleyman Dârâni (ö. 215/830), ilham ve keşfin doğruluğunu tespit etme metodunu şu şekilde ifade eder: “Hakikatle ilgili bazı keşfi bilgilerin kalbimi kırk gün süreyle kapladığı olursa kitap ve sünnetten delil olmadan onun kalbime girmesine izin vermem.”⁶⁸

⁶⁵ H. Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul -2010, s. 26.

⁶⁶ H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. 8; Tasavvufun diğer İslami ilimler arasındaki konumu hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Gökbulut, *İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri, Tasavvuf İmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, sy. 19, s. 245-264.

⁶⁷ Kadir Özköse (edt.), *Tasavvuf El Kitabı*, s. 41.

⁶⁸ Serrâc, *Luma*, s. 146.

Tasavvuf ilminde bilgiye ulaşma yollarından olan ilham ve keşif, âyet ve sahih hadislerin bir hükmüne dahi ters düşemez. Sûfî, kalbine doğan bilginin ilahi mi? yoksa şeytanî mi? olduğunu ancak şeriat ilmiyle bilebilir. Tasavvuf metodolojisi, teorik ve pratik alanda Kur'ân ve Sünnet'ten ayrı görülmemelidir. Hiç şüphesiz tarih boyunca tasavvuf farklı savunularla öne çıkartanlar olmuştur. Ancak gerçek ilmi, doğru bilgiye ulaştıracak bir takım ölçütler vardır. Örneğin; Hadis alanında cerh ve ta'dîl metoduyla ravi güvenilirliğini incelenmekte, rivayet ve mervî alanındaki haberin, âyet ve sahih hadislerle irtibatını esas almaktadır. Gerek haberde gerekse mezkûr haberi ihbar eden kişide (ravi), bu bakımdan nassa (âyet ve hadislerin hükümlerine) uyum göstermesi temel kuraldır. Tasavvuf alanında bu hassasiyet, pratik alanda teorik kısma uymayan sûfiler “*mustasvife*”⁶⁹ olarak adlandırılır. Mustasviflerin yaşantısına bakarak tasavvuf ilmini değerlendirmek şüphesiz yöntemsel/bilimsel olarak kabul edilemez. Rivayetinde yalancı (Kizb) bir râvî'nin rivayet ettiği hadis nasıl muteber olmuyorsa, tasavvuf alanındaki bir “*mustasvife*”nin de tasavvufî yaşantısı asıl kabul edilemez.

1.2. Hadis ve İsnad Sistemi

Hadis (حدث), lûgatta, kadim'in zıttı cedid (yeni) manasında geldiği gibi, haber manasına da gelir. Bu kelimedden türeyen bazı fiiller, “haber vermek ve nakletmek” gibi çeşitli manalarda kullanılır. Hadis kelimesi daha çok “söz” anlamında herkes tarafından kullanırken, İslam'ın tebliğiyle başlayan dönemden itibaren hadis lafzı sadece Hz. Peygamberin sözlerine verilmiştir. Onunla ilgili bütün haberlere “*hadis*” denilmiştir.⁷⁰ Kur'ân-ı Kerim'de hadis lafzı “söz” anlamında kullanılmıştır.⁷¹ Hz.

⁶⁹ Mustasvife: Sırf mal ve makam sahibi olmak için kendini sûfî gibi gösteren sahte kişilikli yalancı kimselerdir. Geniş bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul- 2012, s. 257; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara-2014, s. 344.

⁷⁰ Talat Koçyiğit, “*Hadis Istılahları*”, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1980, s. 120.

⁷¹ “*Şimdi bu söze inanmazlarsa belki arkalarından esef ile kendini üzeceksin.*” Kehf, 18/6.

Peygamberin risaletiyle de “*Hadis*”, diğ er insanların sözleri dışında nebevî bir söz olarak kullanılmış ve hadis usûl kitaplarında yerini almıştır. Hadis, “Hz. Peygamberin söz, fiil ve tavırlarına aid haberlerdir; kavli, fiilî ve takrirî sünnetlerin sözle tespit edilmiş şeklidir”⁷² tarifıyla yerini almıştır.

Hadis ilmi, ş er’i (nakli) ilimlerin en başında gelir.⁷³ Bu ilmin rivayetinde bir takım uyulması gereken metodlar bulunur. Bunlardan en önemlisi hadisin sened bölümü diğ eri de metin kısmıdır. Hadisin sahabeye varan kısmına (münteha) kadar olan ravi zinciri, hadis alma usulleri (tahammü’l ilm) ile ravinin güvenilirliğ i (cerhta‘dil) yönüyle ele alınır. Bu bakımdan önce ravi rical ilmine tâbî tutularak incelenip, daha sonra hadisin metin bakımından güvenilirliğ ine bakılır.⁷⁴

Rical ilmi, hadisin kaynağına ulaşı lmasında ve aktarılmasında önemlidir. Bu konuda Hz. Ömer (r.a), hadis rivayet edenin baş ka şahit getirmesini istemiştir. Hz Ali (r.a), hadis rivayet edene doç ruluğu konusunda yemin ettirmiştir. İbn Sirin, “Bu isnad ilmi dindir, öyleyse dini kimden aldığınıza bakın.” diyerek haberi aktaranın güvenilir olmasına dikkat çekmiştir. İmam Şafii, isnada önem vermeyenleri geceleyin odun toplayan kişiye benzeterek, gecenin karanlığında odun diye aldığı nesnenin zehirli bir yılan olabileceğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu tür ifadeler, isnadın hadis ilmi bakımından vazgeçilmez olduğunu gösterir.⁷⁵

İsnadı olmayan bir metin, hadis sayılmaz. İsnâdda metnin ravileri sırasıyla yer alır. Hadislerin isnad kısmı onların sıhhatine hükmedebilmek için ilk bakılan

⁷² Ali Yardım, *Hadis I-II*, Damla Yayınevi, İstanbul-2000, s. 35.

⁷³ Bkz. Murteza Bedir, *İslam Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldun, İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 15, İstanbul-2006, s. 5-31.

⁷⁴ Bkz. Mehmet Eren, *Hadis İlmünde Rical Bilgisi ve Kaynakları I, Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak- Nisan- 2000, c. 2, sy. 6, s. 133-162.

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Selahaddin Polat, *Hadiste İsnad Sistemi Üzerinde Bazı Görüşler, Diyanet Dergisi*, (Nisan- Mayıs- Haziran) 1984, c. XX sy. 2; Mehmet Eren, *Hadis İlmünde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, İsam Yayınları, İstanbul-2012, s. 34-45; Mustafa Karataş, *Hadislerde İsnad Sistemi, Diyanet İlmî Dergi*, 2003, c. 39, sy. 4, s. 71-84.

noktadır.⁷⁶ Münekkitler, hadis tetkik çalışmalarında metin tenkidinden önce sened tenkidinde bulunur. Sened tenkidinde nihai amaç metnin korunmasıdır.⁷⁷ Önemli olan haberin metni olmasına rağmen, muhbirin güvenilirliği haberin güvenilirliğiyle ele alınır.⁷⁸

Muhaddisler, hadisin metin kısmını tenkid etmeden önce sened kısmında tenkidde bulunmuşlar ve senedi olmayan haberleri yok hükmünde saymışlardır. Binaenaleyh, muhaddisler nazarında sened olmazsa olmaz bir kıstas iken mutasavvıflar nazarında daha ziyade metin ön plana çıkmıştır.

1.3. Sûfîlerin İsnad Sistemine Bakış Meseleleri

Sûfîlerin hadis rivayetinde sened kısmına fazla önem vermeme nedenlerini şu şekilde sıralanabilir:⁷⁹

- Sûfîler, hadise öğüt almak ve amel etmek için yönelmeleri nedeniyle sened arka planda kalmıştır.
- İlk dönemlerde yalancılık toplumda pek kabul görmediğinden, rivayette veya bir haberi anlatmakta mahzur görülmemiştir.
- Mana âleminde Hz. Peygamberle mülaki olduklarına kanaat getirdiklerinden kimi sûfîler, keşif, ilham ve rüya yoluyla hadis rivayeti doğru kabul etmiştir.
- İsnad kısmındaki ravilerin cerh ve ta'dil edilmesi bir nevi gıybet olarak telakki edilmiştir. Bu bakımdan isnad tenkidi kabul görmemiştir.

⁷⁶ İsak Emin Aktepe, *Sünnet ve Hadis*, Beka Yayıncılık, İstanbul- 2014, s. 218.

⁷⁷ Halil İbrahim Kutlay, *Hadiste Sened Tenkidi*, Elif y.y. , İstanbul- 2015, s. 23.

⁷⁸ Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV, İstanbul- 2016, s. 117.

⁷⁹ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV y.y, Ankara-2013, s. 39-60; Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, Seha neşriyat, Ankara-1986, s. 153-154; Bilal Saklan, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler*, İnsan y.y., İstanbul- 2012, s. 208-215; Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, İFAV, İstanbul-2013, s. 164; Sûfîlerin hadis rivayeti ve birikimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Necmeddin Şeker, *İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı*, *Ekev Akademi Dergisi*, c. XVI, sy. 53, Güz- 2012, s. 116-188; Fikret Karapınar, *İlk Devir Sûfîlerin Hadis Birikimleri*, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, c. VII, sy. 2, s. 37-55.

• Vakitlerinin çoğunu nefis terbiyesine ayırdıkları ve isnadı araştırmak için ayrı bir vakit tahsis edilmesi icap ettiğinden sûfiler, işi ehil olanlara bırakmıştır.

• Tasavvufi eserlerde söz uzamasın diye senedler ya hazf edilmiş veya hiç zikredilmemiştir.

Sûfilerin sened kısmına fazla önem vermeme sebeplerini artırmak elbette mümkündür. Bu kısımda sadece ana hatlarıyla sufilerin isnad sistemine bakış açısına dikkat çekmek için bu kadarıyla iktifa ettik.

Sûfiler, hadis rivayetinde sened kısmını hafzetmeleri veyahut hiç zikretmemeleri nedeniyle muhaddisler tarafından eleştirilir. Bu eleştirileri incelerken, her ilmin kendi yöntemlerini göz önünde bulundurarak tenkid etmek daha ilmî olacaktır. Özellikle sufilerin rüya, ilham ve keşif gibi metotlarla rivayette bulunması, hadis usûlü açısından birtakım problemleri beraberinde getirmiştir.

Muhaddisler, objektif bir delil olmadığı için bu tür yollarla hadis tashihihinin veya taz'ifinin mümkün olmadığını ifade eder. Bu hiç kuşkusuz isabetli bir yaklaşımdır fakat bu iki yaklaşım arasında bir orta yol bulmak gerekebilir. Rüya ve ilham ile ilgili rivayetlerin olduğu da bir gerçektir. Mesela hadislerde salih rüyanın görülmesi⁸⁰ ile Hz. Ömer'in muhaddes kimseler arasında zikredilmesi⁸¹ gibi... Ancak rüya ve ilhamın kişisel olduğu ve başkalarını bağlayıcı nitelik taşımadığı kabul edilmiştir. Bunların kişilerin hayatında önemli bir yeri olduğu da kaçınılmazdır. Bu yüzden bir sûfi rüyada veyahut keşifle, Hz. Peygamber'le sohbet ettiğini söylüyorsa biz bunu idrak edemesek dahi Hz. Peygamberden bir şeyler alması mümkün görülebilir fakat buna dayanılarak bir dini hüküm koymak mümkün değildir. Dolayısıyla ilham, rüya ve keşfin dindeki ölçütü ne ise hadis ilminde de o kadardır. Sûfi bu durumu farklı algılamamalıdır. Hadisçiler bu konuda üsluplarını;

⁸⁰ Bkz. Buharî, Ta'bir, 3, 4, 10, 14; Müslim, Rü'yâ, 2; Tirmizî, Rü'yâ, 5.

⁸¹ Bkz. Buharî, Fedâilü's-sahabe, 6; Enbiya, 54; Müslim, Fedâilü's-sahabe, 23.

sûfiler de bu yollarla aldıkları bilgilerin din oluşturacak düzeyde olduklarını çağrıştıracak kanaatlerini yumuşatmalıdır.⁸²

Hadis usûlcüleri, rivayet edilen haberin nebevî söz olup- olmadığını ve haberin güvenilirliğini tespit etmek için geliştirmiş oldukları sistemlerle, ravileri tek tek incelemişlerdir. Elde ettikleri en güvenilir bilgiyi seçerek bir hüküm ortaya koymaya çalışmıştır. Mutasavvıflar ise silsile sistemiyle manevî bilgiye ulaşma ve hal ilmini korumaya çalışır. Her iki ilimde, haberin/bilginin doğruluğunu ölçmek amacıyla bir takım sistemler/ölçütler geliştirdiği görülmektedir.

Hadis ilminde “isnad”; Tasavvuf ilminde ise “silsile” doğru bilgiye ulaşmak için -her iki ilmin kendi alanlarında- geliştirmiş olduğu sistemlerdir. Bu yönüyle her iki ilim dalında rical ilmine önem verildiği söylenebilir. Çünkü haberin doğruluğu onu aktaran kişinin doğruluğuyla eş değerdir. Bazı sûfiler, keşif yoluyla elde ettikleri hadisleri bu sebeple bağlayıcı bulmaktadır. Muhaddislerin cerh ve ta’dil yöntemleriyle tetkik ettiği hadislerin hükmü ve bağlayıcılığı ise çok daha geneldir. Sûfiler, tâbî oldukları bilgiye ulaşma yöntemlerini kullanarak bir haberin nebevî olup olmadığını bildiklerine inanır. Bu elde ettiği bilgiyi hiç kuşkusuz kendisi ve ona tâbî olanlar kabul etmektedir. Çünkü tasavvufta silsile ve mürid – mürşit ilişkisi bunu gerektirir. Ancak bir sûfinin manevi keşifle vâkıf olduğu bir hadisi, diğer insanlara dikte etmesi veya genel bir hüküm çıkartması şer’i delillere aykırı bir durumdur.

Bu konuda Hz. Ömer’in (r.a) hadis rivayetinde en az bir şahit istemesi, Hz. Ali’nin (r.a) hadisi rivayet eden kişinin şahidi olmadığı zaman yemin ettirerek hadislerini kabul etmesi zahire göre hareket etmenin en güzel örneklerindendir. Hulefa-i Raşidin keşif yoluyla, hadis rivayet edecek maneviyata daha ziyade sahip olabilecek iken hiçbir vakit keşif metoduyla da hadis rivayet etmemişlerdir. Bu, hadis rivayetinde zahirî delillere göre hareket etmenin gerekliliğini ve önemini ortaya koyar. Muhaddisler, vahy-i gayri metlûv özellik taşıyan hadislerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında zahirî kıstaslara göre hareket etmişlerdir. Bu yüzden tasavvuf ilmine

⁸² Yavuz Köktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, İnsan y.y, İstanbul-2014, s. 107-108.

sahip gerçek bir sūfînin, keşif yoluyla vâkıf olduğu hadislerle kendisinin amel etmesi mümkün ise de bunu rivayette bulunması doğru değildir. Muhaddislerin takip ettiği metot, hadislerin korunması ve aktarılması konusunda en isabetli olanıdır.

1.4. Sūfîlerin Hadis Metinlerine Bakışı

Sūfîlerin, hadis metinlerine bakış meselelerine geçmeden önce hadisçilerin metin tetkikiyle ilgili kıstaslarına kısaca değinmekte yarar görüyoruz. Metin tenkidi denilince neyin kastedildiğini belirtmek gerekir. “Metin tenkidi”, hadislerin veya rivayetlerin sahih olup- olmadığını belirleme, nebevî sözle beşeri sözleri birbirinden ayırma ve nebevî sözü korumak için başvurulan bir yöntemdir.⁸³

Hadis usûlünde tetkik faaliyetleri esnasında metin üzerinde durulan kısımları şu şekilde sıralamak mümkündür.⁸⁴

- Hadisin harfiyyen (lafzen) veya mânâ ile rivayet edilmesi,
- Hadislerde ziyade ve noksanlık bulunması,
- Bir ravinin hadisten olmayan ifadeleri metne derc etmesi (idrac),
- Hadis metinlerinde kelime ve cümlelerin diziliş sırasında takdim-tehir yapılması (Kalb/maklub hadis),
- Hadislerde ihtisar ve taktî’ yani metnin sadece belli bir kısmının nakledilmesi,
- Hadislerde bazı kelimelerin noktalama ve harekelemesiyle ilgili yanlışlıkların (tashîf) yapılmış olması,
- Metindeki kelimelerin yazılışlarında bazı yanlışlıkların görülebilmesi (Tahrîf),
- Metinde gramer hatalarının (lahn) olabilmesi,

⁸³ Geniş bilgi için bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, *Hadis Metodolojisi*, Ankara Okulu y.y, Ankara-2015, s. 42-52; H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, Ankara Okulu y.y, Ankara-2013, s. 338-362.

⁸⁴ Bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, *Hadis Metodolojisi*, s. 42.

Yukarıda zikredilen maddelerle bir hadisin sahih olup- olmadığı tam olarak anlaşılmaz. Ancak bir hadis metninin içerisine derc edilmiş nebevî olmayan harici (sahabe veyahut tabiun) sözün ortaya çıkması, metindeki fazlalık ve eksikliğin belirlenmesinde farklı isnatlara bakılması ve noktalama- yazım hatalarından kaynaklı yanlış anlaşılmanın önüne geçilmesi gibi faydalar sağlar. Hadis usûlcüleri gelen haberin isnad kısmını tetkik ettikten sonra metnin geliş şekline, bütünlüğüne, aslına, sıralanışına, imlasına ve dil bilgisi kurallarına göre metni tetkik eder, metnin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlar. İslam âlimlerinin metin tenkidi konusunda geliştirdiği ana ilkeler ise şunlardır:⁸⁵

- Hadisin isnadı ne kadar sahih olursa olsun, metinde aranması gereken özellik Kur'ân'a uygun olmalıdır.
- Hz. Peygamberden geldiği iddia edilen haberin, meşhur sünnete arz edilmesi gerekir.
- Hadisin metni akl-ı selime/sağduyuya uygun olup olmadığı tespit edilmelidir.
- Hadis metninin İslam'ın ana ilkelerine uygun olup olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.
- Hadis metninde bahsedilen konu deney ve tecrübeye dayalı ise insan his, tecrübe ve müşahedesine uygun olup olmadığı önemli görülmelidir.
- Hadis metninin tarihi hakikatlere ters düşüp düşmediğini kontrol edilmelidir.

İslam âlimlerinin metin tenkidi konusunda geliştirdiği bu ilkeleri, tüm hadis metinlerinde uygulamak mümkün değildir. İslam âlimlerinin, ilk tenkid faaliyetlerine baktığımızda ise üç noktada metin tenkidinin râvileri değerlendirmede etkili olduğunu görebilmekteyiz. Bunları şu şekilde zikredebiliriz:⁸⁶

Metin; Kur'ân'a, sabit sünnete, icmâ'a, daha sika râvilerin hadisine aykırı olduğunda veya hadiste teferrüd söz konusu olduğunda veyahut hadiste ihtilâf

⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto y.y, Ankara-2014, s. 79-87.

⁸⁶ Bkz. Yavuz Göktaş, *Günümüz Hadis Problemleri*, s. 79-80.

olduğunda yani râvi birbirine muhalif hadis naklettiğinde, muhaddisler hadis diye gelen haberlerin metinlerini, yukarıda belirtilen problemlerle karşılaştırıp metni tenkid etmişlerdir. Münekkitler, metin tenkidi yaparken İslâm âlimlerinin koymuş olduğu ölçütlere göre tetkik edilecek kısımlar üzerinde usûl çalışmalarını ihmal etmemişlerdir.

Buraya kadar metin tenkidinin ne zaman yapılabileceğine, metin üzerinde tetkik yaparken nerelere dikkat edileceğine ve İslâm ulemasının metin tenkidi konusunda belirlemiş olduğu ilkeleri özetledik. Aşağıda münekkitlerde bulunması gereken özellikleri belirtip, sûfîlerin hadis metinlerine bakış meselesini incelemeye çalışacağız. Hadis münekkitleri, tenkit öncesinde ve esnasında bir takım ölçütlere dikkat etmesi gerekir. Bu ölçütleri şu şekilde maddeleyebiliriz.⁸⁷

a) Tenkit öncesi dikkat edilmesi gerekenler:

• **Samimiyet:** Münekkidin gayesi Hz. Peygamberin hadislerini kavramak, metin içine katılmış bulunan uydurma ve zayıflar bilgileri tespit ederek, müslümanların doğru ve sağlam kaynaklardan dinini yaşamasına katkı sağlamak olmalıdır. Nefsini tatmin etme gibi nam ve dünyalık bazı gayelerden uzak durarak, nebevî sözlere en güzel şekilde sahip çıkmalıdır.

• **Hadis kültürü:** Münekkit, hadis kültürüne vakıf olmalıdır. Rivayeti bütün hadis mecmuası içinde bir yere oturabilecek yeterli birikim gerekir. Çünkü hadiste nesh, hâss ve âmm, edebî tasvir olup olamayacağını değerlendirecek genel hadis, tefsir ve fıkıh birikimine sahip bulunmalıdır. Aksi halde metin zahirde aykırı gibi gözükebilir.

• **İtidalli olmak:** Münekkit, hadis metnini tetkik ederken subjektif davranmamalı ve devamlı savunma psikolojisiyle kendini haklı çıkarmaya yönelik hareket

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar*, Otto y.y, Ankara-2015, s. 503-531; İbrahim Tozlu, “İbnü’s-Sübkî’nin *Kâde fi’l-Cerhi Ve’t-Ta’dil ve Cem’ul-cevâmi Adlı Eserleri Özelinde Hadis Tenkitçilerinin Uyması Gereken Kurallar*”, s. 261 vd. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 11/12 Summer 2016, p. 255-282, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9862> ISSN: 1308-2140, Ankara- 2016.

etmemelidir. Çünkü münekkit, dengeyi kurduğu zaman sünnet sevgisini kontrol altına alarak, Resule ait olmayan şeyleri ona nispet etmekten ve sübjektif davranmasıyla da gelen haberi doğrudan hemen reddetme gibi hatalardan kendini korumuş olur.

b) Tenkit esnasında dikkat edilmesi gerekenler:

- Hadislerin sened ve metin yönüyle sağlamlığı, hadis imamlarının kıstaslarına göre tespit edilmelidir.

- Hadisi doğru bir şekilde tahlil etmek için metnin bütün tariklerinin toplanması, metinde edebi tasvir olup olmadığının tetkik edilmesi, te'vil ederken aşırıya kaçılmaması ve müteşabih hadisleri yorumlarken temkinli olunması gerekir.

Şimdi de sûfilerin hadis metnine bakış meselelerinde, metnin mana yoluyla rivayet edilmesindeki etkilerine, terğib terhib ile ilgili hadislerin oluşumundaki etkilerine ve hadis yorumlama tekniklerine değinmeye çalışacağız.

Hadis metninin salâhiyetli şahıslar tarafından, anlamı bozulmamak şartıyla Rasûlullah'ın (s.a) kullanmış olduğu lafızlardan başka lafızlarla ifade edilerek rivayet edilmesine hadisin manayla rivayeti denilmiştir.⁸⁸ Hadis tarihine ve hadis külliyyatına bakıldığında hadislerin kahir ekseriyetinin “mana ile nakledildiği” görülür. Aynı hadisi, aynı hadiseyi, aynı hutbeyi farklı sahabilerin farklı ifadelerle naklettiği hemen her hadis kitabında açıkça görülmektedir. Hadisi nakleden her bir sahabe veya sonrasındaki ravi, işittiği hadisi anladığı veya hafızasında tutabildiği kadarıyla mana ile nakletmiştir. Konunun özünü, esasını yansıttığı müddetçe mana yoluyla rivayette bir sıkıntı görülmemiştir.⁸⁹

Sûfilerin mana yoluyla rivayet ettikleri hadisler, hadis kitaplarındaki rivayetlere göre takdim- tehirler ile bazı kelime farklılıklarını içerir. Bunu sûfiler de dile getirir. Nitekim tasavvufun temel kitaplarından *Kûtü'l-Kulûb* müellifi Ebû Talip el-Mekki (ö. 386/996) eserinde zikrettiği hadislerin büyük çoğunluğunu mana ile

⁸⁸ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 46.

⁸⁹ Bünyamin Erul, *Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*, Otto y.y, Ankara-2016, s. 120.

rivayet ettiğini, lafızlarını birinci planda tutmadığını söylemektedir. Kelimelerin kullanıldığı yerleri, farklı kullanımlarda ifade ettikleri ayrı manaları bildikten, anlamını tahrif etmedikten, iki lafız arasında manayı kaydırmadıktan sonra lafızları araştırmanın gerekli olmadığını söylemiştir.⁹⁰

Bu durum, bazı tasavvuf erbabının pek çok sözünün hadis diye halk arasında meşhur olmasına ve mevzu hadislerin oluşmasına sebep olmuştur. Özellikle hicri ikinci asırda bazı müslümanlar, zühd ve takvalarına rağmen cehaletin pençesine düşmekten kendilerini kurtaramamıştır. Halkı, İslam'ın emirlerine ısındırmak, nehiyelerinden sakındırmak için, Kur'ân ve sahih hadisler içerisinde yer alan hükümlerle yetinmeyip terğib ve terhip hadisleri vazetmişlerdir. Bu davranışın neticesinde, Hz. Peygambere yalan isnad etmek dışında, İslam dinini noksan ve kusurlu görmek gibi ağır bir ithamın da yer aldığını maalesef fark edememişlerdir. Müslümanları hayra yöneltmek ve şerrden uzaklaştırmak gayesiyle hadis uyduran bu gibi kimseler, başta ibadetler olmak üzere İslam dini içerisinde yer alan her çeşit konuya girmişler ve o konuyla ilgili birçok hadis uydurmuşlardır.⁹¹

Terğib ve terhip hadislerini vaz eden bazı sûfiler, fezâil-i amel ve halkı kötülüklerden sakındırma hususlarında hadis uydurmanın dini bakımdan hiçbir mahzur taşımadığı, üstelik çok faydalı bir mesai olduğu düşüncesiyle hareket etmektedir. Bu sebeptendir ki, en küçük bir iyilik yapana sayısız nimetlerle doldurdıkları cennet kapılarını ardına kadar açmışlar; en ufak bir günah işleyeni de, yine hayallerinin icad ettiği korkunç cehennemlerde işkenceye tabi tutmuşlardır.⁹²

Zahid ve mutasavvıfların, insanları sâlih amellere teşvik etmek için Resul-i Ekrem'in (a.s) söylemediği bir sözü hadis diye uydurmakta bir beis görmemeleri

⁹⁰ Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, Rağbet y.y, İstanbul-2013, s. 131-132; Bkz. Mekki, *Kûtü'l-Kulûb*, trc. Yakup Çiçek- Dilaver Selvi, *Kalplerin Azığı*, Semerkand y.y, İstanbul-2011, s. 59-66.

⁹¹ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, TDV y.y, Ankara- 2010, s. 162-163.

⁹² M. Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadisler*, İFAV y.y, İstanbul- 2015, s. 52-53.

kabul edilemez.⁹³ Burada şunun altını çizmek gerekir. Gerçek zahitler ve mutasavvıflar bu tür girişimlerde bulunmamıştır. Terğib ve terhip hadisleri, sūfi görünümlü (mustasvife) kimseler yaygınlaştırmıştır. Tabiiun dönemindeki sūfiler ve onları takip eden ilk dönem sūfileri, eserlerinde çok az mevzu hadislere yer vermiştir. Yavuz Köktaş'ın tespitine göre ilk dönem sūfilerinden Hâkim et-Tirmizi (ö. 320/932), eserlerinde mevzu ve münker hadislere yer vermiştir. Ancak bu nokta, yine de eserlerinin hacmi ve naklettiği hadisler düşünüldüğünde cüz-i bir yer kaplamaktadır. Haddi zatında sadece Hâkim gibi sūfiler değil, fıkıhçılar, kelamcılar, hatta bizzat hadisçiler bile eserlerinde mevzu hadisleri naklettiği görülmüştür. Bu durum, onların naklettiği diğer hadislere itibar edilmeyeceğini göstermez. O halde bunlara bakarak kişi hakkında bütüncül bir yargılama yapmak yerine, sadece mezkûr zaaf noktasına dikkat çekmek daha isabetli olacaktır.⁹⁴

Gerçek sūfiler terğib- terhip hadisleri vaz etmekten ve hadis uydurmaktan kendilerini korumaya çalışmışlardır. Sūfi görünümlü kimseler, şariat ilmini öğrenmeden tasavvufi bir hayat yaşamaya çalıştıklarından, pratik alandaki uygulamaları özendirmek veyahut karşılaştıkları problemlere çözüm üretmek için hadis uydurmaktan kendini koruyamamışlardır. Bu durum iyi niyetle yapılsa dahi İslam dinine zarar vermiştir. Şu unutulmamalıdır ki; gerçek sūfiler, Kur'ân ve Sünnet çizgisinde tasavvufi bir hayat yaşamayı gaye edinir. Gerçek sūfiler, sosyal hayatta Sünnet'e ittiba konusunda diğer insanlara örnek olmuşlardır.

1.5. Sūfilerin Hadis Yorumculuğuna Bakışı

Sūfilerin hadis yorumculuğuna bakışına değinmeden önce hadis yorumculuğuna tarihi bakışı ve muhaddislerin konuyla ilgili koymuş olduğu kıstasları kısaca belirtmek faydalı olacaktır. İslam dininin ikinci kaynağı olan Sünnet'in, doğru bir

⁹³ Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, çevr, M. Yaşar Kandemir, İFAV y.y, İstanbul- 2014, s. 218.

⁹⁴ Yavuz Köktaş, *İlk Dönem Sūfileri ve Hadis (Hâkim et- Tirmizi Örneği)*, Gelenek y.y, İstanbul- 2010, s. 49.

şekilde yaşanması elbette hadislerin doğru anlaşılmasından geçmektedir. Muhaddisler, bazı hadis metinlerindeki kapalı ve anlaşılması zor olan lafızları, beyan yoluyla veya te'vil ederek müşkilliği gidermeye çalışır.

Hadis yorumu, iki anlamlı veya müphem bir metnin ya da gerekçesi açıkça belirtilmeyen bir kararın örtülü bir hareketin açıklanması demektir. Bu tanımda bizi metinle ilgili bölüm ilgilendirmektedir. Buna göre bir sözü yorumlamak onun şerhini yapmak demek değildir. Kast edileni ve düşünüldüğü farz edileni vermektir. Yorum, zahiri anlamın içinde saklı hakiki anlamı deşifre etmekten, lafzi anlamın içinde saklı hakiki anlamı kademe kademe açıp yaymaktan ibaret bir düşünce emeğidir.⁹⁵

Hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması konusunun tarihi seyrine kısaca bir göz atacak olursak, konunun Hz. Peygamber (a.s) dönemine kadar uzandığını görürüz. Sahabe, Kur'ân âyetlerinde anlayamadıkları yerleri ve hususları nasıl ilk müfessir Hz. Peygamber'e sormaktan imtina etmiyorsa, hadisler konusunda da anlayamadıkları hususları ilk şarih olan Hz. Peygamber'e sormaktan çekinmemişlerdir. Hz. Peygamber de hadislerde anlaşılamayan ve kendisinden açıklama istenilen konularda gerekli açıklamaları yapmış ve yanlış anlaşılmaların önüne geçmiştir. Hz. Peygamber döneminde hadislerle ilgili anlaşılmayan bir konu olduğu zaman bu sahabe için problem olmuyor, hemen Hz. Peygamber'e gidip müşkülâtlarını hallediyorlardı. Ancak Hz. Peygamberin vefatından sonra bilgi düzeyi anlayış ve metodu farklı olan sahabe arasında hadisleri anlama ve yorumlamada zaman zaman ihtilaflar, değişik temayül ve eğilimler ortaya çıkmıştır.⁹⁶ Hz. Peygamber ile sahabe arasındaki ideal iletişime rağmen, sahabeden bazıları, onun sözlerini zaman zaman

⁹⁵ Yavuz Köktaş, *Hadislerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları*, Rağbet y.y, İstanbul- 2011, s. 25.

⁹⁶ Saffet Sancaklı, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri*, (Kutlu Doğum Sempozyumu-2001), TDV y.y, Ankara- 2003, s. 306-307.

tamamen lafızca bir yaklaşımla anlayabilmişlerdir. Onlar bu yaklaşımlarıyla Hz. Peygamberin ne dediği esas alarak amel etmişlerdir.⁹⁷

Sahabenin yaklaşımı, Hz. Peygamber hayattayken dahi bazı konularda kendi aralarında farklı görüşler belirtmesine sebep olmuştur. Ancak ihtilafa düştükleri konuları peygambere arz ederek çözüme kavuşturuyorlardı. Sahabe arasında farklı görüşlerin ve yorumların olması doğal bir durumdur. Çünkü İslam'da bilgiye ulaşma yollarından olan akıl ve duyu organlarının kullanımı her insan da farklılık arz eder. Hz. Peygamberle vaktini daha fazla geçiren ehl-i beyti, hulefe-i raşidin ve suffe ehlinden olan sahabiler, dini bilgiler bakımından daha donanımlı olduklarından, hadislerin yanlış anlaşılmasını engellemek amacıyla düzeltmelerde buldukları kaynaklarda zikredilir.⁹⁸

Hadislerin yorumlanmasında zahiri metodu takip eden âlimler, şartların değişimini dikkate almadan selevin yolunu takip etmişlerdir. Hadis metinlerini yorumlamadan veyahut te'vil etmeden lafızlara bağlı kalarak amel etmişlerdir. Hadislerin yorumlanmasında re'ye göre hareket eden âlimler, zamanın ve içerisinde bulunduğu şartlara göre hadislerin farklı yorumlamalarından kaynaklı farklı görüşleri kabul etmiştir.⁹⁹

Muhaddisler, hadis yorumlama metodunu öncelikle fakihlerden alarak, bu sistemi zamanla kendi usûllerine göre geliştirmişler, hicri III. yüzyıldan itibaren yorumlama faaliyetini anlatmak için birçok kelime kullanmışlardır.¹⁰⁰ Hadis metinlerinin yorumlanması konusunda kendi ölçütlerine göre, hadislerin gelecek

⁹⁷ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV y.y, Ankara- 2014, s. 151. Ayrıca hadislerin anlaşılmasında zahiri yaklaşımlar sebebiyle sahabe arasındaki farklı anlayışlarla ilgili örnekler için bkz. s. 151-164.

⁹⁸ Arif Ulu, *Tabiûn'un Sünnet Anlayışı*, *İslami İlimler Dergisi*, 2007, c. II, sy. II, s. 80.

⁹⁹ Hadislerin yorumlanmasında zahiri ve fihhi içtihadı yaklaşım sergileyen tabiûn âlimlerinin farklı görüşleriyle ilgili örnekler için bkz. Arif Ulu, *Tabiûn'un Sünnet Anlayışı*, s. 73-79.

¹⁰⁰ Yavuz Köktaş, *İlk Dönem Süfileri ve Hadis*, s. 75.

kuşaklara aktarılması ve anlaşılması için yoğun bir caba ve gayret göstermişlerdir. Bunun en güzel örneği de şerh döneminde yapılan çalışmalardır.¹⁰¹

Tasavvuf ehli içinde ise âyet ve hadislerde enfüsi- âfâki iki yön gören zahid sûfiler, hadislerin batınî (tasavvufi) yorumuna gitmişlerdir. Onlar bu yorumlarında kendi düşünuş ve görüşlerini delillendirmiş ve zahiri mânanın ötesinde bâtnî, hissi bir muhtevaya yönelmişlerdir.¹⁰² Bazı sûfilere göre zahiri ilim, dile ve akla dayalı, tedrisatla ve çalışarak öğrenilen ilimdir. Batınî ilim kalple öğrenilen, ferasete dayalı, Allah tarafından kulun kalbine ilham edilen ilimdir.¹⁰³

Muhaddisler, hadis metnlerinin yorumlanmasında daha çok zahire göre bir araştırma içerisinde olurken, sûfiler tasavvuf ilminin bilgiye ulaşma yollarından keşif ve ilhamı da kullanarak, hadis metnlerindeki hikmeti işârî yorumlarla ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. İlk dönemlerdeki mutasavvıfların hadislerle olan ilişkileri, hadis rivayeti ve bu rivayetlerin nasihat çerçevesinde değerlendirilmesidir. Ancak daha sonraları işari yorum oldukça bu ilişki, daha ziyade ön plana çıkmış ve tasavvufi tecrübeye dayalı hadis şerhi yazma geleneği bağlamında hicri üçüncü yılın sonlarında başlamıştır.¹⁰⁴

Sûfilerin, nasları işari yorumlamalarda bulunmasına iten faktör, yine tasavvuf ilminin bilgiye ulaşma yöntemidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi mutasavvıflar bilgiyi iki kısma ayırır: Biri, akıl ve duyuyla elde edilen zahiri bilgi, diğeri ise keşif ve ilhamla elde edilen hakiki bilgidir. Bilginin en üst derecesi kabul edilen marifet

¹⁰¹ Şerh döneminde yapılan çalışmaları için bkz. Zişan Türcan, *Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2008, s. 37-47.

¹⁰² Abdullah Aydın, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 191.

¹⁰³ Dilaver Selvi, "Her Ayetin Bir Zahiri Bir Bâtını Vardır" *Hadisindeki Zahir ve Bâtın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler*, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. XI, sy. II, 2011, s. 11.

¹⁰⁴ Enbiya Yıldırım, *Hadis Meseleleri*, s. 384.

ancak keşf ve ilhamla elde edilebilir. Bu bilgi doğal olarak kendine has özellikleriyle işari/bâtını yorumu doğurmuştur.¹⁰⁵

Mutasavvıfların, hadis işari yorumlama metodlarını daha iyi anlayabilmek için öncelikle Kur'ân-ı tefsir ederken kullandığı metodları bilmek gerekir. Çünkü sûfiler, tasavvuf ilminin esaslarını Kur'ân ve Sünnet üzere belirledikleri için öncelikle bazı âyetleri işarî olarak yorumlamışlardır. Daha sonra da geliştirdikleri kıstaslarla hadisleri işari yöntemle yorumlayarak, teorik olarak ortaya koymaya çalıştıkları tezleri, âyet ve hadislerle desteklemeye çalışmışlardır.

Sûfiler, âyetleri işari yöntemle yorumlarken belli kıstaslar belirlemiştir. Bunlar arasında işari yorumla elde edilen mananın lafzın zahirine ters düşmemesi, bâtni mananın doğruluğunun desteklenmesi için zahiri naslara mutabık olması, şer'i ve akli ölçütlere ters düşmemesi ile işari yorumlarda o konuda tek mana olduğunun ileri sürülmemesi sayılabilir.¹⁰⁶

Hz. Peygamberin sözlerini, davranışlarını belirli metotlarla “bir de ruh ve kalb yoluyla” anlamaya ve açıklamaya çalışanlar olmuş ve böylece hadislerin sembolik ve işari açıklamaları ortaya çıkmıştır. Bu tarz yorumlar sahabe döneminde ve ondan sonraki dönemde de devam etmiştir. Hatta bu dönemlerde yazılan bazı mutasavvıf kitaplarında işarî yorumun en ilginç örneklerini görebilmek mümkündür.¹⁰⁷ Mu'tedil sûfilerin mümkün olduğu kadar ehl-i sünnetin genel çerçevesini gözettikleri ve bu çizginin dışına çıkmamaya özen gösterdikleri görülür.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ahmet Yıldırım, *Hadisleri Anlamada İşari Yorum*, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, sy. XIII, s. 19-20.

¹⁰⁶ Ali Osman Koçkuzu, *Hazreti Peygamber'in Mizacı ve Hadiste İşari Tefsir*, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi (IV. Kutlu Doğum Sempozyumu), Isparta- 2001, s. 229.

¹⁰⁷ Ahmet Yıldırım, *Hadisleri Anlamada İşari Yorum*, s. 27; Ayrıca hadislerde işari yorumlarla ilgili örnekler için bkz. A. Osman Koçkuzu, *Hazreti Peygamber'in Mizacı ve Hadiste İşari Tefsir*, s. 234-238.

¹⁰⁸ Necmeddin Şeker, *Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek “ İşari Yorum”*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XII, sy. XXIII, Kahramanmaraş- 2014, s. 142-143.

Sûfilerin hadis yorumlama meseleleri, dönemsel olarak farklılıklar arz eder. Hicri V. yüzyıla kadar olan ilk dönem; sonrası ise son dönem olarak kategorize edilir. Bu konuda Necmeddin Şeker'in ilk dönem ve son dönem mutasavvıfların hadis yorumlarındaki tespit ettiği farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkündür:¹⁰⁹

- İlk dönemlerde daha çok zühd ve takva; son dönemlerde ise fikir ve tefekkür ağırlıklı felsefi yorumlar vardır.

- İlk dönemlerde sade anlaşılır bir dil kullanılırken; son dönemlerde ise kapalı, müphem ve işaretlerle dolu bir üslup vardır.

- İlk dönem zayıf ve uydurma haberlere fazla itibar edilmezken; son dönemde bu tür haberlere oldukça geniş bir yer verilmiştir.

- İlk dönemde âyet ve hadislerin deruni anlamlarına ulaşma hırsı ve iddiası fazla değilken; son dönemde keşf yoluyla yapılan aşırı te'viller revaçtadır.

- İlk dönemlerde selefi yorumlama metodu takip edilirken; son dönemlerde sûfiler, kendi hallerine göre bâtını/işârî yorumlamaya başlamışlardır.

Genel olarak, ilk dönem sûfilerinin hadis yorumculuğuna bakışının sade, anlaşılır ve aşırı te'villerden uzak olduğu ve selefin metodunu takip ettiği görülür. Son dönemde ise anlaşılması zor gibi görünen sırlı hadislerin varlığına inanmaya başlarlar.¹¹⁰ Rüya ve keşfi gibi ilhami metotları çok kullanırlar. Kimi zaman aşırı te'villerde buldukları gözlemlenir. Her iki dönemde de tasavvufi- işari yorumlamalarda selefin belirttiği esasları ölçü alan sûfiler, mu'tedil tasavvufi yorumlarda bulunurken, her hangi bir kıstas gözetmeksizin aşırı te'villerle mu'tedil olmayan yorumların söz konusu olabildiği görülmektedir.¹¹¹

¹⁰⁹ Necmeddin Şeker, *İlk Dönem Sûfilerinde Hadis Yorumu*, (Danışman: Prof. Dr. Salahattin Polat), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1998, s. 46-47.

¹¹⁰ Bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 62-64.

¹¹¹ Mu'tedil ve aşırı tasavvufi yorumlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ferhat Gökçe, *İslam İrfan Geleneginde Hadis Yorumu*, (Danışman: Prof. Dr. Mehmet Görmez), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 410-462.

B. Sûfilerin Hadis Düşünceleri ve Hadis İlimine Katkıları

1. Sûfilerin Hadis İlimi Hakkındaki Düşünceleri

1.1. Müspet Görüşlü Olan Sûfilerin Düşünceleri

İlk dönem tasavvuf geleneğinde medrese ve ilim tahsili, özellikle de şer'i ilimler tekkeden ve tasavvufî zevklerden her zaman üstün tutulmuştur. Bazı ehli tasavvuf, medrese ilmini tahsil etmeyenleri tekkeye bile kabul etmemiş 'mutasavvıf-muhaddis' olmak yerine, 'muhaddis- mutasavvıf' olmayı tercih etmişlerdir.¹¹²

Müspet görüşlü sûfilerin şeriat ilmine öncelik verdiği görülmektedir. Muhaddis-mutasavvıf olmayı tercih etmelerindeki sebep tasavvuf ilminin kaynaklarının, Kur'ân ve Sünnet dayanaklı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca her defasında sûfiler, tasavvuf ilminin İslami ilimlerin bünyesinde olduğunu ifade etmişlerdir. Usûllerini naslara göre belirlediklerinin bir göstergesi olarak, öncelikle şeriat ilmine vakıf olmanın ne kadar önemli olduğunu, gerek şifahi yolla gerekse kitabi olarak belirtmişlerdir.

Gerçek sûfilerin, tarikattan önce şeriat ilmine vakıf olmaya yönelmesindeki en önemli etken tasavvufî öğretilerdir. Tasavvufî öğretiler içerisinde olan 'şeriat-tarikat- hakikat ve marifet'¹¹³ sıralaması bunu gerektirir. Sûfiler önce şeriat ilmini öğrenmişler sonra sırasıyla sülûk eğitiminin gerektirdiği ilimleri müşahede ederek öğrenmişlerdir. Şeriat ilimlerinin içerisinde hadis ilmine ise ayrı bir önem atfetmişlerdir. Bu konuda 'muhaddis- mutasavvıf' ol sözü, Seriyi Sakati'nin Cüneyd-i Bağdadi'ye dua ederek söylediği bir sözdür. Ayrıca burada 'müfessir- mutasavvıf

¹¹² Necmeddin Şeker, *İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlimine Yaklaşımı*, s. 114.

¹¹³ Tasavvuftaki dört kapı anlayışı hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Ögke, *Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve "Marmaravi'de Dört Kapı – Kırk Makam" Anlayışının İzleri, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, c. VII, sy. XVIII, Yaz-2001, s. 63-74.

veyahut ‘fakih- mutasavvıf’ ol sözü söylenmeyip, ‘muhaddis- mutasavvıf’ ol diye söylenmesi sūfilerin hadis ilmine verdiği önemi gösterir.

Hadis ilmi hakkında müspet görüşte olan bazı sūfilerin, şu sözleri düşüncelerimizi destekler mahiyettedir:

- Ebu Süleyman Darânî (ö.215/830) :“*Nice defalar sūfiler taifesine mahsus bir nükte ve hikmet kalbine düşer de Kitap ve Sünnet’ten iki adil şahit bunun doğruluğuna şahitlik etmedikçe, bunları günlerce kabul etmem.*”¹¹⁴

- Sehl b. Abdullah Tûsteri (ö.283/896) :“*Allah’a ulaşmakta şeriati bilmekten daha faziletli yol yoktur. Şeriattan bir adım saparsan sabah vakti karanlığa düşersin.*”¹¹⁵

- Cüneyd-i Bağdadi (ö.297/909) :“*Kur’ân ezberlemeyen ve hadis yazmayan kimselere tasavvuf yolunda tabi olunmaz. Çünkü bizim bu ilmimiz Kitap ve Sünnet’le mukayyettir.*”¹¹⁶

- Serrâc et- Tûsi (ö.378/988) :“*Kur’ân’a uyduğu halde, Rasûlullah (sav)’in sünnetine tabi olmayan kimse Kur’ân’a muhalefet etmiştir.*”¹¹⁷

Müspet görüşlü sūfilerin, hadis öğrenimini zaruri gördüklerinin bir göstergesi de kimi sūfilerin, ehl-i hadis usûlüne uygun senedli hadis rivayet eden muhaddisler arasında sayılmasıdır. Nitekim Ebu Turab en-Nahşebi, çok hadis yazmış, Fudayl ibn İyad ‘kesiru’l- hadis’ ve Bısr’ul Hafî ‘sema-i hadis’ sayılan kimselerdendir. Onlar aynı zamanda hadis yolculuklarına da çıkmışlardır. Hadis ashabının rîhlesi sebebiyle Allah’û Teâlâ’nın bu ümmetten belayı kaldıracağını ifade eden sūfiler de olmuştur.¹¹⁸

¹¹⁴ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, s. 109.

¹¹⁵ Afîfî, *et- Tasavvuf*, trc. Ekrem Demirli- Abdullah Kartal, s. 109.

¹¹⁶ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, trc. Süleyman Uludağ, s. 117.

¹¹⁷ Serrâc, *Luma*, s. 132.

¹¹⁸ Abdullah Aydınli, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 119-121.

Genel olarak, s filerin hadis ilmi hakkındaki düşüncelerinin olumlu olduğunu görmekteyiz. Mutasavvıflar, hadisleri Kur' n'ın bir tefsiri gibi olarak algılamaları neticesinde hadis öğrenimini bir ibadet gibi telakki ettikleri de görülmektedir.

1.2. Menfi Görüşlü S filerin Düşünceleri

Hadis talebi konusunda bazı s filer, muhaddislerin us l açısından koymuş olduğu bazı ölçütlere eleştirisel bir yaklaşım sergilemişlerdir. Burada menfi görüşlü olan s filer derken, toptan hadis talebine karşı olumsuz düşünce sergilediklerini iddia etmiyoruz. Bazı s filerin hadis ilminin bazı metodik kurallarına eleştirisel tenkitlerde bulunduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Kaynaklarda hadis talebine toptan karşı çıkan s fi görünümlü kişilerin olduğu da mevcuttur. Bu kişiler genelde mustasvife olarak adlandırılan s fi görünümlü kişilerdir. Mutasavvıflar, mustasviflerin tasavvuf alanındaki hallerinin ve belirtmiş oldukları görüşlerin muteber olmadığını belirtmişlerdir.

Sünnete ittiba konusunda bu kadar hassas olmalarına, ısrarlı biçimde teşvik etmelerine rağmen hicri IV. asırda ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi zaman zaman, Hz. Peygamber'in hadislerini tespite yönelik bazı teknik çalışmaları tenkid eden, muhdes olarak nitelendirenler de olmuştur. Nitekim Eb  Talip el-Mekki; s nen ve  s r bilgisini selefe bilinen bir ilim olarak nitelendirirken, hadislerin illetlerini araştırmak, tariklerini bir araya getirmek, zayıf ravilerin kusurlarının araştırmakla,  s rı nakledenleri zayıf kılma işini, sonradan icad edilen muhdes bir ilim olarak zikretmektedir.¹¹⁹

Hadis yazma ve rivayet etme konularında kendilerince makul gerekçelerle aleyhte bir tutum içine giren bazı s filer de olmuştur. Bunların zayıf ve mevzu hadisler konusundaki aşırı m samahak rlıkları ile cerh ve ta'dil konularındaki

¹¹⁹ Bilal Saklan, *Hadis Tarihinde Muhaddis S filer*, s. 187.

toleransları, bu durumun art niyet sahipleri tarafından kötüye kullanılmasına yol açmıştır.¹²⁰

Hadis talebi hakkında menfi görüşlü sûfiler, hadislerin daha ziyadesiyle metin kısmına amel etmek amacıyla odaklandıkları için hadisin sened kısmında yapılan tüm faaliyetleri sonradan ihdas edildiğini iddia ederek, sened alanında yapılan çalışmalara menfi bir tavır takındıkları görülür. Diğer taraftan hadisin sened kısmında ravi hakkında yapılan araştırmalar ve hükümler olumsuz ise ravi hakkında konuşulmasını bir nevi gıybet olarak telakki ettiklerinden, bazı sûfiler nazarında özellikle cerh konusunda olumsuz görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bazı sûfiler hadis ilmine ve rivayet ilmine karşı olmalarını, kendilerince değişik sebepler ve gerekçelerle izah etmiştir. Abdullah Aydınli konuyla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: “Sûfiler hadis talebiyle meşgul olurken dini vazifelerinin aksama endişesi taşımış, Kur’ân’ı ihmal etme korkusu içinde olmuş, işi ehline bırakma arzusunu tercih etmiş, hadis vaz’ından kendilerini korumak istemiş, isnad üzerinde yoğunlaşmaktansa başka faziletli işlere yönelmek istemişlerdir. Dolayısıyla onlar, hadis rivayetinde ilmine güvenip riya ve kibre kapılmak istememişlerdir.”¹²¹ Öte yandan hadis talebine karşı menfi görüş sergileyen bazı sûfiler, hadisçileri sefih olmakla, dünya konularıyla meşgul bulunmakla itham etmişler, sadece hadis rivayetiyle yetindikleri gerekçesiyle bir arada sohbet etmeyi hoş görmemişlerdir.¹²²

Netice itibariyle, hadis talebine karşı menfi sözler sarf eden sûfiler, genelde çevresindeki hadis âlimlerinin davranışlarına bakarak, olumsuz görüşler beyan etmişlerdir. Hâlbuki muhaddislerin işi hadislerin güvenilirliğini araştırmak, mutasavvıfların ise o hadislerle amel ederek Sünnet’e ittiba konusunda topluma örnek

¹²⁰ Necmeddin Şeker, *İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı*, s. 118.

¹²¹ Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydınli, *Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*, s. 121-129.

¹²² Bkz. Necmeddin Şeker, *İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı*, s. 119 -120.

olmaktır. Bu bütüncül anlayış oluşmadığından hadis talebi hakkında menfi sözler söylendiğini ifade edebiliriz.

2. Sûfilerin Hadis İlimine Katkıları

2.1. Sened İlimine Katkıları

Sûfiler, hadislerin sened kısmıyla fazla ilgilenmedikleri ve hadis rivayet ederken sened zikretmemeleri nedeniyle muhaddisler tarafından eleştirilmişlerdir. Muhaddislerin sened üzerindeki çalışmalarını dikkate alan sûfiler de olmuştur. Sika ravilerinin haberleriyle amel etmenin müslümanlara vacip olduğunu belirten Serrâc gibi sûfiler, sened ilminin önemini kabul etmektedir. İlk dönem sûfilere her ne kadar hadis rivayetinde ve kitabetlerinde hadis senetlerini hafız etseler de hadis isnad sistemine karşı olmamışlardır. Ancak hadis rical ilminin yoğun bir mesai harcanarak elde edilen bir ilim olma özelliğinden ötürü sûfiler sened üzerinde araştırmalara girmemişlerdir.¹²³

Zaman zaman hadis rivayeti konusunda muhaddisleri eleştiren sûfiler olduğu gibi, sûfilere de tahammül-ilm konusunda keşif ve ilham yoluyla hadis rivayetinde bulunmaları nedeniyle muhaddisler tarafından eleştirilmişlerdir.¹²⁴ Sûfilerin, sened konusunda hadis ilmine az da olsa katkıları olduğu söylenebilir. Nitekim ilk dönem sûfilerin, eserlerinde birçok hadisi senedleriyle zikrettikleri görülmektedir.¹²⁵ Ancak genel olarak sûfilerde, hadis rivayeti konusunda işi ehline bırakma düşüncesinin yer aldığı ve bu sebeple hadisin senediyle ilgili çalışmaları muhaddislere bıraktığı söylenebilir.

¹²³ Sûfilerin hadis rivayetine bakışı için bkz. Yavuz Köktaş, *İlk Dönem Sûfilere ve Hadis*, s. 50-51.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinde Hadislerdeki Dayanakları*, s. 50-60.

¹²⁵ Sûfilerin isnadlı hadis rivayetlerine örnekler için bkz. Fikret Karapınar, *Muhaddis Sûfilerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri*, (Danışman: Bilal Saklan) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006, s. 44-56.

2.2. Hadis Metinlerine Katkıları

Sûfîlerin, zühd, ahlak ve irfan ile alakalı hadislere daha fazla ilgi duydukları bir gerçektir. Bununla birlikte eserlerinde sadece ahlaki konularla yetinmemişlerdir. İbadet, muamelat ve ukubâtla ilgili rivayetlere yer vermişler ve çeşitli yorumlar yapmışlardır. Ancak onlar, diğer şârihlerden farklı olarak ahkâm hadislerini ahlâki/işârî açıdan ele alarak hükümlerin ahlâki boyutunun altını çizmişlerdir. Âyet ve hadislere işârî yorumu katmakla kalmamışlar, ahkâm konularına ahlâkî bakış açısını getirerek ‘ahlak ve fıkıh’ ilişkisini kazandırmışlardır.¹²⁶

Burada tasavvufun bir diğer adının fikh-ı batın olduğunu hatırlatmak gerekir. Zira fikh-ı batın, şer’i ilimlerdeki hikmetleri ortaya çıkararak, hükümlerin yerine getirildiğinde inanan kişilere ne gibi faydaları olacağını öğretmek suretiyle İslami hükümlerin yaşanmasını hedeflemektedir. İlk sûfîlerin, ‘muhaddis-mutasavvıf’ olmadan tasavvufi hayata yönelmedikleri dikkate alınır, ilk zahidlerin bu tutumunun, sûfîler arasında hadise olan rağbetin artmasına vesile olduğu söylenebilir. Kur’ân ve hadislerin anlaşılması ve yaşanmasına sağladıkları bu tür katkılarının yanı sıra işârî yorumla şiire muhabbet ve remizler de kazandırmışlardır. Sûfîlerin hadis yorumculuğuna farklı yönetsel bakışı, işârî/batın yorumculuğu beraberinde getirmiş ve hadislerdeki hikmet anlayışını ortaya koymuştur. Bu, müminlerin hadislere karşı rağbetini artırmıştır. Nitekim bazı tekke, dergâh ve hankah gibi toplanma yerlerinde hadis okunduğu bilinmektedir. Sûfîlerin hadislerle amel etmek suretiyle nebevî sözün fiilî olarak toplumdaki diğer bireylere aktarmaları, hadis ilmine en büyük katkısıdır. Hadis metinlerinin aktarılmasına ve yaşanmasına bir vesile kabul edilmelidir.

¹²⁶ Fikret Karapınar, *Rivayetlerde İşari Yorum, Hadis Tetkikleri Dergisi*, c. V, sy. II, 2007, s. 92.

II. BÖLÜM

LUMA'DA GEÇEN HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tasavvuf ilminin öğretilerini ve uygulamalarını ehl-i sünnet çizgisinde tutmak maksadıyla sūfî müellifler, telif ettikleri eserlerde âyet ve hadisleri sıklıkla zikretmişlerdir. Bununla beraber Hz. Peygambere itaati emreden âyetleri¹²⁷ de dikkate alan İslam âlimleri, sūfîlerin Hz. Peygambere duydukları sevgi ile sünnete bağlılıklarının Kur'ân ve Sünnet merkezli olduğunu kabul etmektedir.¹²⁸

Serrâc da eserinde birçok âyet ve hadisi, tasavvufla ilgili görüşlerine dayanak yapmıştır. Tezimizin bu bölümünde Serrâc'ın “*el-Luma fi't-tasavvuf*” adlı eserinde geçen hadislerin kaynakları ve değeri üzerinde duracağız. Tespitlerimize göre, *el-Luma*'da mükerrerler hariç 199 hadis bulunmaktadır. Bu rivayetleri eserdeki bölümlere ve konu başlıklarına göre sıralayacağız. Serrâc'ın eserinde görüşlerine dayanak yaptığı bu hadisleri, öncelikle “*Concordance ve el-Mu'cemü'l-müfehres*”¹²⁹ adlı eserden kaynaklandırmaya çalışacağız. Çünkü *Kütüb-i Tis'a* içinde geçen birçok hadisin tahrirci yapıldığından burada sadece tahrircini gerekli gördüğümüz bazı hadislerle ve çoğunluğu muteber kaynaklarda geçmeyen hadislerin, tahrir ve tenkidini yapıp değerlendirilmesini önemli görüyoruz. Tasavvufî düşüncelerine dayanak yaptığı hadislerin güvenilirliğini tespit etmek suretiyle, “*el-Luma'nın*” önemini ve güvenilirliğini ortaya koymaya çalışacağız. Eserde geçen hadislerin yorumlanması ile müellifin hadis ilmine bakışını ise tezimizde üçüncü bölümünde ele alacağız.

¹²⁷ İlgili ayetler için bkz. Nisa/59, A'raf/157, Al-i İmran/31, Ahzab/31, Nur/54.

¹²⁸ Geniş bilgi için bkz. Ali Çelik, *Sünnet'e İttiba Konusunda Farklı Eğilimler, İslami Araştırmalar Dergisi*, c. XIII, sy. I, 2000, s. 75-92.

¹²⁹ Heyet, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazî'l-hadisi'n-nebevi Ebede-Hayye/ Concordance et indices de la tradition musulmane*, (nşr. A. J. Wensinck, ofset bsk., Leiden : E. J. Brill, 1936), Çağrı Yayınları, I- VII, İstanbul- 1986.

A. Eserde Zikredilen Hadislerin Tahric ve Tenkidi

Tahricten kasdımız bir rivayetin sıhhatini araştırmaktır. Bilindiği üzere bir rivayetin metnini senediyle beraber ele alıp, bunlardan oluşan hadislerin kitapta toplanması, ilk devir hadis âlimlerinin en önemli faaliyetiydi. Daha sonra senedleriyle birlikte haberin rivayeti, yerini belli başlı kaynaklara terk etti. Bøylelikle güvenilir hadis külliyyatı ortaya çıktı. Hadis kaynakları içinde güvenilir âlimler tarafından öteden beri kabul gören eserler Sahihayn, Sünen-i Erbaa, Kütüb-i Hamse, Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Tis'a olmak üzere tasnif edildi hatta (mucemleri, müsnedler, camiler, sünenler gibi) pek çok alana yayıldı. Bu tasnifte hadis kitapları içinde yer alan hadislerin sened ve metinlerinin güvenilir bulunup- bulunmaması ve hadis âlimleri tarafından bu çalışmalarda yer alan rivayetlerin tenkid/kritik yapılması önemli bir merhaledir. Daha ziyade günümüzde tahric denilince artık Hz. Peygambere (a.s) sahabe ile sonraki nesillere isnad edilen bir haberin, temel hadis kaynaklarındaki yerini gösterip, bunların sıhhat durumuna işaret etmek anlaşılmaktadır.

Gerek tezimiz genelinde gerekse bu bölümde tahricini yaptığımız hadislerin, mezkûr tasnifata göre incelenmesini tenkid bağlamında haberin isnadında yer alan ravinin cerh ve tadil yönüyle incelenmesini önemli görüyoruz. Rivayetin sıhhati hakkında -kaynak verilen eserin güvenilirliğine itimat ederek- (zayıf ve mevzu gibi) ciddi bir problem görülmemişe dipnotta açıklamayı zorunlu kabul ettik. Bir diğer ifadeyle, önce en güvenilir kaynaklardan başlamak suretiyle *el-Luma*'daki hadisleri araştırmaya özen gösterdik. Bu nedenle "*Concordance ve el-Mu'cemü'l-müfehres*"te geçtiği şekliyle ve söz konusu rivayetleri kaynaklardaki yerini görmek suretiyle inceledik. Buradaki hedefimiz, *el-Luma*'da zikredilen bir rivayetin lafız ve manaya uygun olup- olmadığına bakmak içindir. Lafız farklılıkları olduğu kanaatine sahip olduğumuz hadislerde, Serrâc'ın zikretmiş olduğu rivayete en yakın olanı ulaşabil-diğimiz hadis kaynakları içinden seçerek tespit ettik. Dipnotta onlara yer verdik. Kaynaklara ulaşırken *el-Mektebetü'ş-Şâmile*'den de ziyadesiyle istifade ettik.

Aşağıdaki rivayetlerde *el- Luma*'nın belli başlı bölümlerinde yer alan hadisleri öncelikli olarak tahlil etmeyi tercih ettik. Serrâc'ın zikretmiş olduğu tüm rivayetlerin her birini numaralandırarak on dört temel başlık altında topladık. İnceleyeceğimiz rivayetleri bu bölüm sonunda ayrıca değerlendireceğiz.

I. İlim Bölümünde Geçen Hadisler

۱- ... وَإِنَّ الْعُلَمَاءَ وَرِثَةُ الْأَنْبِيَاءِ...

1- "...Âlimler peygamberlerin varisleridir..."¹³⁰

۲- ... الإحسان: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ...

2- "...İhsan, Allah'ı görüyormuşçasına kulluk etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da O seni görüyor..."¹³¹

۳- من كذب عليّ فليتبوأ مقعده من النار...

3- "Kim bana kasten yalan isnad ederse cehennemde yerini hazırlasın..."¹³²

۴- نَصَّرَ اللَّهُ امْرَأً سَمِعَ مَنَّا حَدِيثًا فَبَلَّغَهُ...

4- "Benim sözümü işitip başkalarına tebliğ eden kimsenin Allah yüzünü ağartsın..."¹³³

۵- من يُرِدِ اللَّهَ بِهِ خَيْرًا يُقَمِّطْهُ فِي الدِّينِ...

5- "Allah'ü Teâlâ kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde ince bir anlayış (tefakkuh) sahibi yapar..."¹³⁴

۶- ان من امتي متكلمين ومحدثين وان عمر منهم.

¹³⁰ (Luma, s. 22). Buhâri, İlim, 10; Tirmizi, İlim, 19; Ebu Dâvud, İlim, 1.

¹³¹ (Luma, s. 22). Buhâri, İman, 37; Müslim, İman, 57; Tirmizi, İman, 4.

¹³² (Luma, s. 25). Buhâri, İlim, 38; Müslim, Zühd, 72; Tirmizi, Fiten, 70.

¹³³ (Luma, s. 25). Tirmizi, İlim, 7; Ebu Dâvud, İlim, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 18.

¹³⁴ (Luma, s. 27). Buhâri, İlim, 10; Müslim, İmaret, 175; Tirmizi, İlim, 4.

6- “Ümmetim içerisinde ilham ve keşfe mazhar nice insanlar vardır. Ömer de bunlardan biridir.”¹³⁵

٧- رَبُّ أَشْعَثَ أَعْتَرَ، ذِي طِمْرَيْنِ لَوْ أَفْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبْرَهُ، وَإِنِ الْبِرَاءَ مِنْهُمْ.

7- “Nice yüzü gözü tozlu, saçları dağınık, kılık kıyafeti eskimiş kişiler vardır ki Allah adına yemin etseler, Allah onların yeminlerini kabul eder. Bera b. Azib onlardandır.”¹³⁶

٨- يَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِشَفَاعَةِ رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَكْثَرُ مِنْ مَضَرَ وَتَمِيمٍ . قِيلَ: مَنْ هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: أُوَيْسُ الْقُرْنِيُّ.

8- “Ümmetimden bir zat vardır ki onun şefaati sayesinde Mudar ve Temim kabilesi kadar insan cennete girecektir; ey Allah’ın Resûlü, o kişi kimdir? denildi. Rasûlallah (a.s) şöyle buyurdu: O, Üveys el-Karânî’dir.”¹³⁷

٩- يَدْخُلُ مِنْ أُمَّتِي الْجَنَّةَ سَبْعُونَ أَلْفًا بِغَيْرِ حِسَابٍ، هُمُ الَّذِينَ لَا يَسْتَرْقُونَ وَلَا يَكْتُؤُونَ وَلَا يَتَطَيَّرُونَ وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ.

9- “Ümmetimden yetmiş bin kişi hesap görmeden cennete gireceklerdir. Onlar: Afsun ve dağlama gibi işlerle meşgul olmadan Rablerine dayanıp güvenenlerdir.”¹³⁸

١٠- لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمَ لَصَحِحْتُمْ قَلِيلًا وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا...

10- “...Siz eğer benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız çok ağlar, az gülerdiniz...”¹³⁹

١١- خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ذَاتَ يَوْمٍ فِي يَدِهِ كِتَابَانِ فِيهِ تَسْمِيَةُ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَتَسْمِيَةُ أَهْلِ النَّارِ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ قَبَائِلِهِمْ.

¹³⁵ (Luma, s. 34). Buhâri, Fedâil’us- sahabe, 6; Müslim, Fedâil’us- sahabe, 23; Tirmizi, Menâkıb, 17.

¹³⁶ (Luma, s. 34). Müslim, Birr, 138, Cennet, 48; Tirmizi, Menâkıb, 54; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, IV, 306.

¹³⁷ (Luma, s. 34). Tirmizi, Kıyame, 12; İbn Mâce, Zühd, 37; Dârimi, Rikak, 87.

¹³⁸ (Luma, s. 34). Buhâri, Rikak, 21; Müslim, İman, 367; İbn Mâce, Zühd, 34.

¹³⁹ (Luma, s. 38). Buhâri, Kûsûf, 2; Müslim, Salât, 112; Tirmizi, Zühd, 9.

11- “Peygamber (s.a.v) sağ ve sol elinde birer kitap bulunduğu halde ashabının yanına çıktı: ‘Şu elimdeki cennetliklerin baba adıyla isimlerini gösteren listedir. Diğer elimdeki cehennemliklerin aynı şekilde adlarını gösteren listedir.’”¹⁴⁰

II. Makamlar ve Hâller Bölümünde Geçen Hadisler

١٢- الأرواح جنودٌ مجنّدةٌ ...

12- “Ruhlar saf olmuş askerlerdir...”¹⁴¹

١٣- خَيْرُ الذِّكْرِ الْخَفِيِّ...

13- “Zikrin hayırlısı gizli olandır...”¹⁴²

١٤- قال رجلٌ: يا رسولَ اللهِ، ما الإثمُ؟ قال: إذا حاك في صدركَ شيءٌ فدَعَه

14- “Bir adam Rasûlullah’a günah nedir diye sordu? O da ‘Bir şey gönlünde daralma meydana getirirse onu bırak’ buyurdu.”¹⁴³

١٥- يا وابصة! اسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْطَاكَ الْمُفْتُونَ.

15- “Peygamber (s.a.v) Vabisa’ya hitaben şöyle söyledi; ‘Müftüler her ne kadar fetva verseler de sen gönlüne danış.’”¹⁴⁴

١٦- لو كَانَتِ الدُّنْيَا تَرْتُنُّ عِنْدَ اللهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ مَا سَقَى كَافِرًا مِنْهَا شَرْبَةً مَاءً.

16- “Eğer dünyanın Allah katında sivrisineğin kanadı kadar değeri olsaydı kâfire bir yudum su vermezdi.”¹⁴⁵

¹⁴⁰ (Luma, s. 60). Tirmizi, Kader, 8; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, Müsned, II, 167.

¹⁴¹ (Luma, s. 65). Buhâri, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159; Ebu Davud, Edeb, 16.

¹⁴² (Luma, s. 66). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 172, 180, 187. (Amellerin en hayırlısı zikrullah olduğuna dair diğer rivayetler için bkz. Tirmizi Dâvât, 6; İbn Mâce, Edeb, 53; Nesâî, İman, 1).

¹⁴³ (Luma, s. 70). Müslim, Birr, 14; Tirmizi, Zühd, 52; Ebu Davud, Bûyû, 2.

¹⁴⁴ (Luma, s. 71). Dârimi, Bûyû, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 194.

¹⁴⁵ (Luma, s. 73). Buhâri, Tefsir, 18; Müslim, Münafikun, 18; Tirmizi, Zühd, 13.

١٧- سألت رسول الله عن هذه الآية والذين يؤتون ما آتوا وقلوبهم وجة قالت عائشة: أ هم الذين يشربون الخمر ويسرقون قال لا يا بنت الصديق، ولكنهم الذين يصومون ويصلون ويتصدقون، وهم يخافون أن لا تقبل منهم أولئك يسارعون في الخيرات...¹⁴⁶

17- “(Hz Aişe der ki): Ben Rasûlullah’a “Rabblerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler”¹⁴⁶ âyetini sordum. Hz. Âişe “Ey Allah’ın Resûlü, onlar Rablerine döneceklerini bildikleri halde, hırsızlık yapar ve içki içer mi? deyince Allah Rasûlü (a.s): Ey Sıddîk’ın kızı, elbette yapmazlar. Ancak onlar namaz kılar, oruç tutar, zekât verir ve bunların kabul olmayacağından korkar, hayır işinde koşarlar, diye cevap verdi.”¹⁴⁷

١٨- عرض علي الدنيا فآيتها.

18- “Dünya bana arz olundu ben ondan yüz çevirdim.”¹⁴⁸

١٩- أول من يدخل الجنة من الله الفقراء الأنصار الشعثة رؤسهم الدنسة ثيابهم. الذين لا ينكحون المتعمات، ولا تفتح لهم السدد.

19- “Cennete ilk girecek olanlar ensârın fakirleridir. Onların saçları dağınık, elbiseleri kirli olacak. Ki bunlar kendileri fakir olduğu gibi zengin hanımlarla evli olmayan, geniş ve ferah yaşantısı bulunmayan kimselerdir.”¹⁴⁹

٢٠- مالي وللدنيا...

20- “...Dünya benim neyime!”¹⁵⁰

¹⁴⁶ Bkz. Müminûn, 23/60.

¹⁴⁷ (Luma, s. 118). İbn Mâce, Zühd, 20. (Bu hadise, mânâ bakımından yakın olan hadisler için bkz. Buhâri, Mezalim, 30; Müslim, İman, 100; Tirmizi, İman, 11).

¹⁴⁸ (Luma, s. 134). Benzeri için bkz. Tirmizi, Kıyame, 30; İbn Mâce, Zühd, 2.

¹⁴⁹ (Luma, s. 138). Tirmizi, Kıyame, 15; İbn Mâce, Zühd, 36; Ahmed bin Hanbel *el- Müsned*, II, 168. (Rivayet “Ensârın fakirleri...” olarak değil de “Muhacirlerin fakirleri...” şeklindedir.)

¹⁵⁰ (Luma, s. 138). Tirmizi, Zühd, 44. (Ahiret hayatının, dünya hayatından daha değerli olduğunu belirten diğer hadisler için bkz. Müslim, Zühd, 2; Tirmizi, Zühd, 13; İbn Mâce, Zühd, 3.)

٢١- الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَى.

21- “Dünya ve içindekiler lanetlemiştir. Ancak Allah’ın zikri bundan müstesnadır.”¹⁵¹

٢٢- من حَسَنَ إِسْلَامَ الْمَرْءِ تَرَكَهُ مَا لَا يَغْنِيهِ.

22- “Malâyaniyi terk etmek kişinin İslam’ının güzelliğindedir.”¹⁵²

٢٣- قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَيُّ النَّاسِ أَشَدُّ بَلَاءً قَالَ: نَحْنُ مَعَشَرَ الْأَنْبِيَاءِ ثُمَّ الصَّالِحُونَ ثُمَّ الْأَمْثَلُ فَالْأَمْثَلُ مِنَ النَّاسِ يُبْتَلَى

الرَّجُلُ عَلَى حَسَبِ دِينِهِ فَإِنْ كَانَ فِي دِينِهِ صَلَاحٌ.

23- “Ya Râsulallah! Hangi insanlar şiddetli belalara uğrar dedim. ‘Biz Peygamberler halkın en çok belaya uğrayanıyız. Bizden sonra veliler ve salih kullar gelir. Sonra kişi dindarlığı ölçüsünde musibete (ibtilaya) uğrar. Dininde metaneti ve dayanıklılığı (salabet) tam olanın musibeti de (ibtıla) şiddetli olur’ buyurdu.”¹⁵³

٢٤- اَعْبُدِ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ...

24- “Allah’a sanki O’nu görüyormuşsun gibi kullukta bulun, her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni görüyor.”¹⁵⁴

٢٥- فَإِذَا أَحْبَبْتَهُ كُنْتُ عَيْنَهُ الَّتِي يَبْصُرُ بِهَا وَأَذَنَهُ الَّتِي يَسْمَعُ بِهَا وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا...

25- “Ben onu sevince gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olurum...”¹⁵⁵

٢٦- الْأَهْلُ مُشْتَاقٌ إِلَى الْجَنَّةِ؟ هِيَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ وَرِيحَانَةُ تَهْتَزُ، وَنَهْرٌ مَطْرَطٌ، وَزَوْجَةٌ حَسَنَاءٌ.

26- “Ehil olanı, cennete özlem duymaz mı? Kâbe’nin Rabbine Andolsun ki cennette güzel kokulu çiçekler, devamlı akan nehir ve güzel eşler vardır.”¹⁵⁶

¹⁵¹ (Luma, s. 164). Tirmizi, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 13.

¹⁵² (Luma, s. 373). Tirmizi, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12; Muvatta, Hüsnü’l- Hulk, 3.

¹⁵³ (Luma, s. 138). Buhâri, Maraz, 3; Tirmizi, Zühd, 57; İbn Mâce, Fiten, 23.

¹⁵⁴ (Luma, s. 82). Buhâri, İman, 37; Müslim, İman, 1; Tirmizi, İman, 4; Ebu Davud, Sünnet, 16.

¹⁵⁵ (Luma, s. 88). Buhâri, Rikak, 38; Müslim, Zikir, 20; Tirmizi, Sevabil- Kur’ân, 17; İbn Mâce, Edeb, 58.

٢٧- ... وأَسْأَلُكَ لَذَّةَ النَّظَرِ إِلَى وَجْهِكَ، وَأَسْأَلُكَ الشَّقَاقَ إِلَى لِقَائِكَ...

27- “...Allah’ım senden senin cemaline (cennette) bakma tadına erdirmeni ve sana kavuşma şevkini temenni ederim...”¹⁵⁷

٢٨- إِنَّ الْجَنَّةَ لَتَشْتَاقُ إِلَى ثَلَاثَةٍ، عَلِيٍّ، وَعَمَّارٍ وَسُلَيْمَانَ.

28- “Muhakkak ki cennet şu üç kişiye âşıktır; Ali, Ammar ve Yasir’e.”¹⁵⁸

٢٩- سَلُوا اللَّهَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ وَالْيَقِينَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ.

29- “Allah’tan dünya ve ahirette afv, afiyet ve yakin isteyin.”¹⁵⁹

٣٠- الْخَلْقُ يَبْعَثُونَ عَلَى مَا يَمُوتُونَ.

30- “İnsanlar nasıl ölmüşlerse öyle diriltileceklerdir.”¹⁶⁰

٣١- لَيْسَ الْخَيْرُ كَالْمُعَايَنَةِ.

31- “Haber, görmekle aynı değildir.”¹⁶¹

III. Sûfilerin Kur’ân’a İttibâ Bölümünde Geçen Hadisler

٣٢- الْقُرْآنُ حَبْلُ اللَّهِ الْمَتِينُ لَا تَنْقُضِي عَجَائِبُهُ، لَا تَنْقُضِي عَجَائِبُهُ وَلَا يَخْلُقُ مِنْ كَثْرَةِ الرَّدِّ، مَنْ قَالَ بِهِ صَدَقَ، وَمَنْ

عمل به رشد، ومن حكم به عدل، ومن دعا إليه هُدي إلى صراط مستقيم.

32- “Kur’ân sağlam bir iptir. O’nun mucizeliği bitmez. O kendisine çok müracaat etmekle eskimez. Onunla konuşan doğruyu söyler. Amel eden hidâyet

¹⁵⁶ (Luma, s. 94). Benzeri için bkz. Müslim, Fiten, 92; Tirmizi, Cennet, 17, 24.

¹⁵⁷ (Luma, s. 94). Nesâî, Sehv, 62; Ahmed bin Hanbel *el-Müsned*, V, 191.

¹⁵⁸ (Luma, s. 94). Tirmizi, Menâkıb, 33.

¹⁵⁹ (Luma, s. 102). Tirmizi, Dua, 105; Ebu Davud, Edeb, 101; İbn Mâce, Dua, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 3.

¹⁶⁰ (Luma, s. 102). Müslim, Cennet, 83; (Benzeri hadisler için bkz. Buhâri, Fiten, 19; Müslim, Cennet, 84; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 40.)

¹⁶¹ (Luma, s. 102). Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 215.

üzerindedir. O'nunla hükmeden adil olur. O'na sarılan sırat-ı müstakim üzere-
dir.”¹⁶²

۳۳- عن عبد الله: من أراد العلم، فَلْيُتَوِّرِ الْقُرْآنَ، فَإِنَّ فِيهِ عِلْمَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ.

33- “Abdullah b. Mesud’dan Rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Kim ilim murad ederse Kur’ân’ı araştırsın. Çünkü Kur’ân’ da öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır.”¹⁶³

۳۴- سَمِعْتُ عَائِشَةَ عَنِ خَلْقِ رَسُولِ اللَّهِ، فَقَالَتْ: كَانَ خُلُقَهُ الْقُرْآنَ.

34- “Hz. Aişe (r.a) ‘den Allah Rasûlünün (a.s) ahlakı sorulduğunda o “O’nun ahlakı Kur’ân’dı, demiştir.”¹⁶⁴

۳۵- شَيَّبَنِي هُوْدٌ وَأَخْوَاتُهَا...

35- “Hud suresi ve benzerleri beni ihtiyarlattı...”¹⁶⁵

IV. Sünnete İttiba ve Şemal Bölümünde Geçen Hadisler

۳۶- إِنَّمَا بَعَثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ.

36- “Ben ancak yüce ahlâkı tamamlamak üzere gönderildim.”¹⁶⁶

۳۷- ... إِنَّمَا أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ وَأَخْشَاكُمْ اللَّهَ...

37- “...Sizin içinizde Allah’ı en iyi tanıyanınız ve O’ndan en çok korkanınız benim...”¹⁶⁷

¹⁶² (Luma, s. 105). Tirmizi, Sevâbu’l-Kur’ân, 14; Dârimi, Fedâil’ül Kur’ân, 1.

¹⁶³ (Luma, s. 105). Ahmed b. Hanbel, *Kitabu’z Zühhd*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut -1999, I, 129.

¹⁶⁴ (Luma, s. 133). Müslim, Misafirin, 139. (Ayrıca bkz. Tirmizi, Birr, 69; Ebu Dâvud, Tatavvu, 26; Nesâî, Kıyâmü’l- Leyl, 2.)

¹⁶⁵ (Luma, s. 352). Tirmizi, Tefsir, 56, 6. (Ayrıca bkz. İbn Ebi Şeybe, *el- Musannef*, Mektebetu’r- Rüşd, Riyad- 1409, VI, 152).

¹⁶⁶ (Luma, s. 133). Buhâri, Menâkib- 1 ensar, 33; Müslim, Fedail- sahabe, 133; Muvatta, Hüsnü’l-hulk, 8. (Ayrıca güzel ahlaklı olmayı temenni eden ilgili hadisler için bkz. Müslim, Misafirin, 201; Tirmizi, Dâvât, 32.)

¹⁶⁷ (Luma, s. 134). Buhâri, Nikâh, 1; Müslim, Sıyam, 74; Ebu Davud, Savm, 36.

...۳۸- مَا أَكَلَ خُبْرًا مُرَقَّقًا حَتَّى مَاتَ

38- “...Resûlullah (a.s) vefat edinceye değin, elenmiş undan yapılmış ekmek yememiştir...”¹⁶⁸

۳۹- انه لم يعب طعاما قط إن اشتهاه أكله، وان لم يشتهه تركه، ولا خَيْرَ بَيْنَ أَمْرَيْنِ إِلَّا اخْتَارَ أَيْسَرَهُمَا .

39- “Allah Rasûlü (a.s) hiçbir yemeği beğenmezlik etmez, canı çekerse yer, değilse bırakırdı. İki şey arasında muhayyer kalacak olsa, kolay olanını tercih ederdi.”¹⁶⁹

۴۰- كان لا يأكل متكئا...

40- “O, (bir yere) yaslanarak yemek yemezdi.”¹⁷⁰

۴۱- كان يشد الحجر على بطنه من الجوع.

41- “Resûlullah (a.s) şiddetli açlık sebebiyle karnına taş bağlardı.”¹⁷¹

۴۲- لِيَكُنْ بُلْغَةً أَحْلِكُمْ مِنَ الدُّنْيَا كِرَادِ الرَّكْبِ...

42- “Sizden birinizin dünyalık azığı, yolcunun azığı kadar olsun.”¹⁷²

۴۳- هذا والذي نفسي بيده من النعيم الذي تُسألون...

43- “Nefsim kudret elinde olana yemin olsun ki, bu nimetlerden hesaba çekileceksiniz...”¹⁷³

۴۴- ولم يجعلني زراعاً ولا تاجراً...

44- “Allah beni ziraatçı ve tüccar yapmadı!”¹⁷⁴

¹⁶⁸ (Luma, s. 134). Buhâri, Et’îme, 8; Tirmizi, Zühd, 38; İbn Mâce, Et’îme, 49.

¹⁶⁹ (Luma, s. 135). Buhâri, Menâkıb, 23; Tirmizi, Birr, 84; Ebu Davud, Et’îme, 13.

¹⁷⁰ (Luma, s. 137). Ebu Davud, Et’îme, 16; İbn Mâce, Mukaddime, 21.

¹⁷¹ (Luma, s. 137). Buhâri, Rikak, 17; Tirmizi, Kıyame, 36; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 44.

¹⁷² (Luma, s. 138). Tirmizi, Libas, 38; İbn Mâce, Zühd, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 438.

¹⁷³ (Luma, s. 137). Tirmizi, Zühd, 39; Ebu Davud, Et’îme, 54. (Ayrıca bkz. Müslim, Eşrîbe, 140; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 183).

٤٥ - كان يلبسُ العباءة...

45- “...Abâ (Kaba kumaştan yapılmış elbise) giyerdi...”¹⁷⁵

٤٦ - أن النبي صَلَّى فِي خَمِيصَةٍ لَهَا أَعْلَامٌ، فَقَالَ شَعَلْتَنِي أَعْلَامُ هَذِهِ، اذْهَبُوا بِهَا إِلَى أَبِي جَهْمٍ وَأْتُونِي بِأَنْبِجَانِيَّةٍ.

46- “(Rivayete göre) Allah Rasûlü üzerinde desen bulunan bir libas örtünmüştü. (Daha sonra kumaşın üzerindeki desenleri farkedip): “Bunun desenleri beni meşgul etti. Siz bunu veren Ebu Cehm’e götürün, bana onun çizgisiz olanını getirin!”¹⁷⁶

٤٧ - نَادَى رَجُلًا النَّبِيَّ فَقَالَ: أَيُصَلِّي أَحَدُنَا فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ؟ فَقَالَ: أَوْ كَلُّكُمْ يَجِدُ ثَوْبَيْنِ؟

47- “Bir adam Hz. Peygambere (a.s) bir tek elbise ile namaz kılınabilir mi? diye sordu. Nebî (a.s) ‘Hanginiz iki elbise bulabiliyor ki?’ diye karşılık verdi.”¹⁷⁷

٤٨ - يَخْصِفُ نَعْلَهُ...

48- “(Hz. Peygamber) Ayakkabılarının söküklerini onarır...”¹⁷⁸

٤٩ - يَحْلُبُ شَاةً...

49- “Davarımı sağır...”¹⁷⁹

¹⁷⁴ (Luma, s. 135). İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, IV, 5 (1947), thk. Bâsım Faysal, I-VI, Dâru'r-râye, Riyad, 1411/1991, 1. Baskı; Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *el-Firdevs bi me'sûri'l-hutâb*, I, 177 (662), thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, neşr. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I-V, Beyrut, 1406./1986, 1. Baskı.

¹⁷⁵ (Luma, s. 137). Aynı ifadeyle güvenilir hadis kaynaklarında geçtiğini tespit edemedik. Ancak Heysemî *عَلَيْهِ السَّلَامُ* “*Resûlullah'ın (a.s) üzerinde aba (kalın kumaştan yapılmış kıyafet) vardı*” şeklinde Abdullah b. Ömer tarikiyle verdiği hadisin tahricini yaparken Taberânî'nin bu rivayeti kitabına aldığını ve ricalinin de sika olduğunu söylemiştir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 226 (17682), mhk: Hûsameddin el-Kûdsî, Mektebetû'l kudsî, Kahire 1994.

¹⁷⁶ (Luma, s. 137). Buhâri, Libas, 19; Müslim, Mesacid, 61; Ebu Dâvud, Libas, 8; İbn Mâce, Libas, 1.

¹⁷⁷ (Luma, s. 137). Buhâri, Salat, 4; Müslim, Salat, 276, 278; Tirmizi, Salat, 137; Ebu Davud, Salat, 77

¹⁷⁸ (Luma, s. 135). İbn Mâce, Libas, 1 (Ayrıca bkz. Buhâri, Et'ime, 19; İbn Mâce, Cenâiz, 45).

¹⁷⁹ (Luma, s. 135). İbn Mâce, Taharet, 68; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 397.

٥٠ - ...يرقع ثوبه ويركب الحمار، ويُردف خلفه...

50- “...Eskisini yamar, merkebe biner ve terkisine birilerini oturdu...”¹⁸⁰

٥١ - كان يكره العنا، ولا يخش من الفقر، وكان يمر به الشهر والشهران فلا يوقد في بيته نار للخبز.

51- “Peygamberimiz (a.s) (maddeten) zengin olmayı arzulamaz ve fakirlikten de korkmazdı. Bir ay, iki ay geçtiği olur; O'nun hanesinde yemek için ateş yanmazdı.”¹⁸¹

٥٢ - اللَّهُمَّ أَحْيِي مِسْكِيًّا، وَأَمْتِي مِسْكِيًّا، واحشُرني في زُمرَةِ المساكين...

52- “Allah’ım beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür, fakirlerle birlikte haşreyle...”¹⁸²

٥٣ - يجالسُ المساكين و يمش في الأسواق و يتوسد يده ولم ير ضاحكا ملء فاه...

53- “Fakirlerle oturup kalkar, çarşı- pazarda halkın arasında dolaşır. Elini başına yastık yapar, öyle uyurdu. Ağzını doldurarak kahkahayla güldüğü görülmemiştir...”¹⁸³

٥٤ - يَدْخُلُ قُرَاءَ الْمُسْلِمِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيائِهِمْ بِنَصْفِ يَوْمٍ وَهُوَ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ.

54- “Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden yarım gün önce cennete gireceklerdir ki, o da beş yüz yıldır.”¹⁸⁴

٥٥ - مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا قَطُّ بِيَدِهِ، وَلَا أَمْرًا، وَلَا خَادِمًا، إِلَّا أَنْ يُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

¹⁸⁰ (Luma, s. 135). Buhâri, Cihad, 167; Müslim, Cihad, 116; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 106.

¹⁸¹ (Luma, s. 135). Aynı lafızlarla güvenilir kaynaklarda bulamadık. Ancak Hz. Âişe’ye isnad edilen isnadı sahih hadiste “مَا ضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَارًا أَيْلًا يَمْزُجُ بِنَا هَلَالًا وَهَلَالًا، وَمَا نُوقِدُ فِي مَنْزِلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَارًا أَيْلًا يَمْزُجُ بِنَا هَلَالًا وَهَلَالًا” şeklinde geçmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 217.

¹⁸² (Luma, s. 135). Tirmizi, Zühd, 37; İbn Mâce, Zühd, 7.

¹⁸³ (Luma, s. 137). Bkz. Buhâri, Edeb, 68; Müslim, İstiska, 16; Tirmizi, Menâkıb, 10.

¹⁸⁴ (Luma, s. 138). Dârimi, Rikak, 118; Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, III, 224; (Bazı rivayetlerde, muhacir fakirlerin daha önce cennete gireceği belirtilir. Bkz. Tirmizi, Kıyame, 15; İbn Mâce, Zühd, 36).

55- “Resûlullah (a.s) Allah yolunda cihad durumu hariç eliyle ne bir kimseye, ne kadına ne de köleye hiçbir kimseye vurmamıştır.”¹⁸⁵

٥٦- ...إِنَّمَا أَنَا ابْنُ امْرَأَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ كَانَتْ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ، لَا تَفْضُلُونِي عَلَى يُونُسَ بْنِ مَتَى.

56- “...Ben Kureyş’ten güneşte kurumuş et yiyen bir kadının oğluyum. Beni Yunus b. Mettâ üzerine taftdil etmeyin.”¹⁸⁶

٥٧- أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا فَخْرَ...

57- “Ben âdemoğlunun kıyamet günü efendisiyim, fakat bunu övünmek için söylemiyorum.”¹⁸⁷

٥٨- حُبِّبَ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا ثَلَاثٌ : النِّسَاءُ، وَالطَّيِّبُ، وَجُعِلَتْ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ.

58- “Bana dünyada üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz.”¹⁸⁸

٥٩- ...أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِمَا يُصْلِحُكُمْ فِي دُنْيَاكُمْ...

59- “...Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz...”¹⁸⁹

٦٠- وَلَمْ يَضَعْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبِنَةً عَلَى لَبِنَةٍ إِنْ خَرَجَ مِنَ الدُّنْيَا، تُؤَفِّي رَسُولُ اللَّهِ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ عِنْدَ

يَهُودِيٍّ بِثَلَاثِينَ صَاعًا مِنَ الشَّعِيرِ

60- “Allah Rasûlü maddi açıdan iki yakası bir araya gelmeden dünyadan ayrıldı. Rasûlullah (a.s) vefat ettiğinde zırhı, bir ölçek arpa karşılığında bir Yahudi’de rehin bulunuyordu.”¹⁹⁰

٦١- وَ لَمْ يَتْرِكْ دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا.

¹⁸⁵ (Luma, s. 137). Müslim, Fezâil, 79; Ebu Dâvud, Cihad, 140; İbn Mâce, Nikâh, 51; Dârimi, Nikâh, 54.

¹⁸⁶ (Luma, s. 137). Buhâri, Enbiya, 24; Müslim, Fedâil, 166; Tirmizi, Salât, 20.

¹⁸⁷ (Luma, s. 137). Tirmizi, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 5, 281.

¹⁸⁸ (Luma, s. 138). Nesâî, İşretü’n-nisâ, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 128, 199, 285.

¹⁸⁹ (Luma, s. 138). Müslim, Fedâil, 139, 141; İbn Mâce, Rehûn, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 123.

¹⁹⁰ (Luma, s. 138). Buhâri, İstizan, 53, Cihad, 89; Tirmizi, Bûyû, 7; Nesâî, Bûyû, 58.

61- “(Resûlullah a.s) Dinar veya dirhem, maddi hiç bir eşya bırakmadı.”¹⁹¹

٦٢- نحنُ معاشرَ الأنبياءِ لا نُورثُ، ما تركنا فهو صدقة.

62- “Biz Peygamberler miras bırakmayız, geriye bıraktığımız sadakadır.”¹⁹²

٦٣- ما أوحى الله إليّ أن أجمعَ المالَ وأكونَ من المتاجرين، ولكن أوحى إليّ أن سبح بحمد ربك وكن من الساجدين

واعبد ربك حتى يأتيك اليقين.

63- “Allah Teâlâ bana mal biriktirip tüccar olmamı vahy etmedi. Fakat bana O’nu hamdiyle teşbih ederek secdeye varmamı, ölünceye kadar Rabbime kulluğa devam etmeyi emretti.”¹⁹³

٦٤- ...يُصَلِّيُ وفي صدره أزيزٌ كأزيزِ المرجلِ من البكاءِ

64- “O (s.a.v), namazdayken göğsü, kaynayan bir tencere gibi (aşkla heyecanlı) sesler çıkarırdı.”¹⁹⁴

٦٥- حتى تورمَّتْ قدماه، فقيل له: غفر الله لك ما تقدّم من ذنبك وما تأخر، قال: أفلا أكون عبداً شكوراً.

65- “Ayakları şişinceye kadar kıyâmı uzatarak namaz kılardı. Kendisine: ‘Allah Teâlâ, senin gelmiş geçmiş bütün günahlarını bağışladığı halde niçin bu kadar kendi yoruyorsun?’ diyene: ‘Şükredici bir kul olmayayım mı?’ diye cevap verirdi.”¹⁹⁵

¹⁹¹ (Luma, s. 138). Buhâri, Meğazi, 83; Müslim, Vasiyyet, 18; Ebu Dâvud, Vesâyâ, 1; Nesâî, İhbâs, 1.

¹⁹² (Luma, s. 138). Buhâri, Meğazi, 14; Müslim, Cihad, 49-52; Tirmizi, Sîre, 44; Ebu Dâvud, İmare, 19.

¹⁹³ (Luma, s. 139). Müslim, İmaret, 125; İbn Mâce, Fiten, 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 522.

¹⁹⁴ (Luma, s. 139). Nesâî, Schv, 18; İbn Mâce, Mukaddime, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 25.

¹⁹⁵ (Luma, s. 139). Buhâri, Teheccüd, 6; Müslim, Münafikun, 79-81; Tirmizi, Salat, 187; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 17.

٦٦- يعطى من حرمة و يصل من قطعه ويعفو عمن ظلمه، ما انتقم رسول الله صلى الله عليه وسلم لنفسه في شيء

يُؤْتَى إِلَيْهِ حَتَّى تُنْتَهَكَ مِنْ حَرَمَاتِ اللَّهِ، فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ.

66- “Kendisine vermeyene bile verir, aramayanı arar, haksızlık edeni bağışlar, nefsi için asla kızıp intikam almaya kalkışmazdı.”¹⁹⁶

٦٧- مَنْ تَرَكَ مَالًا فَلِوَرَثَتِهِ، وَمَنْ تَرَكَ ضِيَاعًا فَإِلَيَّ .

67- “Mal bırakanın malı varislerine; yetim veya kaybolmuş mal bırakanın yetimi ve borcu bana aiddir.”¹⁹⁷

٦٨- اللَّهُمَّ ! إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ . فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ سَبَيْتَهُ، أَوْ لَعَنْتَهُ، أَوْ جَلَدْتَهُ . فَاجْعَلْهَا لَهُ زَكَاةً وَرَحْمَةً.

68- “Allah’ım ben de bir insanım! Müslümanlardan hangi adama kızmış yahut lanet etmiş veyahut (sopayla) vurmuş isem onu (bu yapmış olduklarımı) benden, o kimse adına arınmaya ve bağışlanmaya vesile kıl.”¹⁹⁸

٦٩- عن أنس بن مالك : خَدَمْتُ رَسُولَ اللَّهِ عَشْرَ بَسِينٍ ، فَمَا قَالَ لِي لِشَيْءٍ فَعَلْتُهُ : لِمَ فَعَلْتَهُ؟ ، وَلَا لِشَيْءٍ لِمَا فَعَلْتُهُ : أَلَا

فَعَلْتَهُ؟ ...

69- Enes b. Malik (r.a) şöyle anlatır: “On yıl boyunca Allah Resulüne hizmet ettim. Yaptığım bir işi ‘Bunu niye böyle yaptın?’; yapmadığım işten dolayı da ‘Niye yapmadın?’ diye kızmadı...”¹⁹⁹

٧٠- كَانَ يَحِبُّ الْحُلُومَ الْبَارِدَ .

70- “Resûlullah (a.s), tatlı ve soğuk şerbeti severdi.”²⁰⁰

٧١- بَعَثَ بِالْحَنْفِيَّةِ السَّمْحَةِ .

¹⁹⁶ (Luma, s. 140). Buhâri, Bûyû, 50; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, IV, 148, 158.

¹⁹⁷ (Luma, s. 140). Buhâri, Nafakât, 15; Müslim, Feraiz, 15-17; Tirmizi, Cenâiz, 69; Ebu Dâvud, Buyû, 9.

¹⁹⁸ (Luma, s. 140). Müslim, Birr, 91, 93; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 493.

¹⁹⁹ (Luma, s. 140). Buhâri, Edeb, 39; Tirmizi, Birr, 69; Ebu Dâvud, Edeb, 1.

²⁰⁰ (Luma, s. 141). Tirmizi, Eşribe, 21; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 38, 40.

71- “Ben hoşgörü dini olan (kolaylaştırılmış) Hanîflik diniyle gönderildim.”²⁰¹

٧٢- إنما أنسى أو أنسى الأسن.

72- “Sünnetim olsun diye (bazen) ben unuturum veya bana unutturulur.”²⁰²

٧٣- اخذ الرسول عليه الصلاة وسلام بيدي: احفظ مني يا غلام، احفظ الله يحفظك احفظ الله .

73- “Allah Rasûlü elimi tuttu ve bana: Delikanlı, diyeceklerimi iyi anla! Allah’ın hakkını gözet ki Allah da seni korusun, buyurdu.”²⁰³

٧٤- ...الإثمُ ماحاك في نفسك وتردد في صدرك والبرُّ ما اطمأنت إليه النفسك...

74- “...Günah senin gönlünü tereddüte düşüren, iyilik ise gönül huzuru meydana getiren şeydir...”²⁰⁴

٧٥- لا ضررَ ولا ضرارَ في الإسلام.

75- “İslam’da zarar vermek de zarara uğratılmakta yoktur.”²⁰⁵

V. Sûfîlerin Naslardan Hüküm Çıkarması Bölümünde Geçen Hadisler

٧٦- إنما الأعمال بالنيات ولكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله فهجرته إلى الله ورسوله...

76- “Ameller niyetlere göredir. Herkes niyet ettiği şey üzeredir. Kimin hicreti Allah’a ve Râsulü’ne olursa ...”²⁰⁶

٧٧- إنَّ أصدقَ كلمةٍ قالها شاعرٌ، وفي روايةٍ: أشعرُ كلمةٍ تكلمتَ بها العربُ كلمةٌ لبيدٍ: ألا كلُّ ما خلا الله باطلٌ...

²⁰¹ (Luma, s. 141). Tirmizi, Menâkıb, 32, 64; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 266; VI, 116, 233.

²⁰² (Luma, s. 141). Muvatta, Sehv, 2.

²⁰³ (Luma, s. 143). Tirmizi, Kıyamet, 59; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 293.

²⁰⁴ (Luma, s. 143). Müslim, Birr, 14; Tirmizi, Zühd, 52; Dârimi, Buyû, 2.

²⁰⁵ (Luma, s. 143). Ebu Dâvud, Akdiye, 31; İbn Mâce, Ahkâm, 17; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 313.

²⁰⁶ (Luma, s. 149). Buhâri, Bed’ül- vahy, 1; Müslim, İmâret, 155; Ebu Dâvud, Talâk, 2; Nesâî, İman, 19.

77- “Şâirin söylediği en doğru söz (bir Rivayette ise) Arab’ın söylediği sözün en doğrusu, Lebid’in şu sözüdür: Dikat edin! Allah’tan başka her şey batıldır...”²⁰⁷

٧٨- اللَّهُمَّ بِكَ أَصُولُ وَبِكَ أَجُولُ وَبِكَ أَقَاتِلُ وَبِكَ أَحَاوِلُ.

78- “Allah’ım! Seninle hücum ediyorum, seninle tekrar tekrar hücum ediyorum. Senin yardımın ile savaşıyorum ve seninle hareket ediyorum.”²⁰⁸

٧٩- اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ، وَبِمَعَاذِكَ مِنْ عِقَابِكَ، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أَحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا

أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ.

79- “Allah’ım! Öfkenden rızana sığınırım, cezandan affına sığınırım, senden yine sana sığınırım, seni gereği gibi övemem, sen kendini övdüğün gibisin.”²⁰⁹

٨٠- إِنَّمَا أَنَا أَعْلَمُكُمْ بِاللَّهِ...

80- “Ben Allah’ı en iyi bileninizim...”²¹⁰

٨١- اللَّهُمَّ لَا تَكُنْ لِي إِلَى نَفْسِي طَرْفَةَ عَيْنٍ، وَجَهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ، وَأَلْجَأْتُ ظَهْرِي لَا مَنَاجَا وَلَا مَلْجَأَ مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ.

81- “Allah’ım! Göz açıp kapayana kadar beni nefsim bırakma, yüzümü sana çevirdim. Sırtımı sana dayadım, senden sana sığınmaktan başka çare ve kurtuluş yoktur.”²¹¹

٨٢- لَمَّا نَزَلَ بِرَسُولِ اللَّهِ الْمَوْتُ قَالَتْ فَاطِمَةُ: وَأَكْرَبَاهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ، لَا كَرَبَ عَلَيَّ بَعْدَ الْيَوْمِ.

82- “Peygamber (s.a.v) (vefatına sebep olan hastalığı ağırlaşıp) vefatı yaklaşınca Hz. Fatıma (r.a) ‘Allah’ım Ne büyük keder!’ diye üzüldü. Bunun üzerine

²⁰⁷ (Luma, s. 154). Buhâri, Menâkibu’l-ensar, 26; Müslim, Birr, 2-6; Tirmizi, Edeb, 70; İbn Mâce, Edeb, 41.

²⁰⁸ (Luma, s. 156). Ebu Dâvud, Cihad, 90; Dârimi, Sîre, 7; Ahmed b. Hanbel el- Müsned, c. I, s. 90, 151.

²⁰⁹ (Luma, s. 158). Müslim, Salât, 222; Tirmizi, Dâavât, 75; Ebu Dâvud, Salât, 148; Nesâî, İstiâze, 62.

²¹⁰ (Luma, s. 160). Buhâri, Edeb, 72; Müslim Fedâil, 127.

²¹¹ (Luma, s. 160). Buhâri, Dâavât, 7; Müslim, Zikir, 57; Tirmizi, Dâavât, 16; Ebu Dâvud, Edeb, 101.

Resûlullah (s.a.v) '(Üzülme!) Babanın bugünden sonra kederi olmayacak', buyurdu.²¹²

٨٣- استغفروا ربكم، إني أستغفر الله وأتوب إليه كل يوم مائة مرة.

83- "Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na tevbe edin. Zira ben, günde yüz defa Allah'tan mağfiret diliyor ve O'na tevbe ediyorum."²¹³

VI. Sûfilerin Hadis Yorumları Bölümünde Geçen Hadisler

٨٤- حُبُّكَ لِلشَّيْءِ يُعْمِي وَيُصِمُّ.

84- "Bir şeyi sevmen seni kör ve sağır eder."²¹⁴

٨٥- رأيتم اهل البلاء، فسلوا الله العافية.

85- "Ehl-i belayı gördüğünüz vakit, Rabbinizden afiyet dileyiniz."²¹⁵

٨٦- الدنيا ملعونة ملعون ما فيها إلا ما كان لله عز وجل منها.

86- "Dünya ve ondaki şeyler lanetlenmiştir. Ancak Allah'ın zikri müstesnadır."²¹⁶

٨٧- إِنْ مِنَ الشَّجَرِ لَمَا بَرَكْتُهُ كَبْرَكَةِ الْمُسْلِمِ فَطَنَنْتُ أَنَّهُ يَعْنِي النَّخْلَةَ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَقُولَ: هِيَ النَّخْلَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، ثُمَّ

التَّفْتُ فَإِذَا أَنَا عَاشِرُ عَشْرَةٍ أَنَا أَخَذْتُهُمْ فَسَكَتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هِيَ النَّخْلَةُ

87- İbn Mes'ûd anlatır: "Hz. Peygamberin (a.s) etrafında toplanmış oturuyorduk; derken hurma çekirdekleri kendisine getirildi. Bunun üzerine Nebî (a.s) ashabına 'Yaparaklarını düşürmeyen hangi ağaç Müslümana daha çok benzer?' diye sordu. Bunun hurma ağacı olduğu hatırıma geldi. O vakit ben on kişi arasından en

²¹² (Luma, s. 160). Buhâri, Meğazi, 83; İbn Mâce, Cenâiz, 65; Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, III, 141.

²¹³ (Luma, s. 161). Müslim, Salât, 220; Ebu Dâvud, Vitir, 26; İbn Mâce, Hudûd, 29; Dârimi, Rikak, 15.

²¹⁴ (Luma, s. 164). Ebu Dâvud, Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 194.

²¹⁵ (Luma, s. 164). Tirmizi, Dâavât, 91; İbn Mâce, Dua, 22; Muvatta, Kelâm, 8.

²¹⁶ (Luma, s. 164). Tirmizi, Zühd, 14; İbn Mâce, Zühd, 3.

sonuncu (yani yaşça en küçük) olanlarıydım. Fakat (utanıp söz almaktan) vazgeçtim. Allah Resulü (a.s) 'O hurma ağacıdır' buyurdu.²¹⁷

VII. Ashab-ı Kiram'ın Fazileti Bölümünde Geçen Hadisler

۸۸- أَرْحَمُ أُمَّتِي بِأُمَّتِي أَبُو بَكْرٍ، وَأَرْفَقُ أُمَّتِي لِأُمَّتِي عُمَرُ، وَأَصْدَقُ أُمَّتِي حَيَاءُ عَثْمَانُ، وَأَفْضَى أُمَّتِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَأَعْلَمُهَا بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ، يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمَامَ الْعُلَمَاءِ بِرَتْوَةٍ، وَأَقْرَأُ أُمَّتِي أَبِي ابْنُ كَعْبٍ، وَأَفْرَضُهَا زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ...

88- “Ümmetim içinde en merhametli olan Ebu Bekir'dir. Onların din konusunda en kavî olanı Ömer, hayâsı en çok olanı Osman, ferâiz ilmini en iyi bileni Zeyd b. Sâbit, helal ve haramı en iyi bileni Muaz b. Cebel, en güzel Kur'ân okuyanı Übeyy b. Ka'b, hükmü en sağlam olanı ise Ali'dir...”²¹⁸

۸۹- اقْتَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَعْدِي أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ.

89- “Benden sonra Ebû Bekir ve Ömer'e uyun.”²¹⁹

۹۰- ... مِنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَإِنَّمَحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ ...

90- “...Kim Muhammed'e tapıyorsa bilsin ki, Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a tapıyorsa bilsin ki Allah diridir, asla ölmez...”²²⁰

۹۱- ... اللَّهُمَّ إِنَّ تُهْلِكَ هَذِهِ الْعِصَابَةَ مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ لَا تُعْبَدُ فِي الْأَرْضِ ...

91- “Allah'ım! Eğer bu topluluğu helak edersen yeryüzünde sana kulluk edecek kimse kalmayacak.”²²¹

²¹⁷ (Luma, s. 165). Buhâri, Et'ime, 46; Müslim, Münafikun, 64; Tirmizi, Edeb, 79.

²¹⁸ (Luma, s. 167). Tirmizi, Menâkıb, 32; İbn Mâce, Mukaddime, 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 184, 281.

²¹⁹ (Luma, s. 167). Tirmizi, Menâkıb, 16, 37; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, IV, 140 (3816).

²²⁰ (Luma, s. 169). Buhâri, Cenâiz, 3; İbn Mâce, Cenâiz, 65; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 220.

²²¹ (Luma, s. 169). Müslim, Cihad, 58; Tirmizi, Tefsir, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 30, 32.

۹۲- اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله عز وجل.

92- “Mü’minin ferasetinden sakının, çünkü o, Allah’ın nuruyla bakar.”²²²

۹۳- بدن غدى بحرام فالنار أولى به.

93- “Haramla beslenen vücuda yakışan cehennemdir.”²²³

۹۴- إنه كان قد كان فيما مضى قبلكم من الأمم محدثون، وإنه إن كان في أمتي هذه منهم فإنه عمر بن الخطاب.

94- “Sizden önceki kimi ümmetler arasında muhaddesler(feraseti isabetli olanlar) vardı. Ümmetim içinde muhaddes olan ise Ömer b. el-Hattâb’tır.”²²⁴

۹۵- الشيطان يفرق من ظل عمر رضی الله عنه.

95- “Şeytan, Ömer’in gölgesinden bile korkar.”²²⁵

۹۶- ما ضرب عثمان ما عمل بعد اليوم.

96- “Bugünden sonra işledikleri Osman’a zarar vermez.”²²⁶

۹۷- كم من أشعث أغبر ذي طمرين لا يؤبه له لو أقسم على الله لأبره منهم...

²²² (Luma, s. 171). Tirmizi, Tefsir, 15; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, VIII, 23 (7843).

²²³ (Luma, s. 171). Aynı lafızla zikredilen metni tespit edemedik. Ancak Heysemî, Ebubekr’e isnad edilen بحرام غدى الجنة حسد غدى بحرام *“Haramla beslenen cesed cennete girmez.”* hadisinin Ebu Ya’lâ Ahmed b. Alî el-Mevsilî rivayetindeki (Bkz. *el-Müsned*, I, 84 (83), thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru’l-Me’mûn, I-XIII, Dimaşk, 1404/1984, 1. Baskı.) ricalin sika olmakla birlikte ihtilafli bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, X, 293 (18109).

²²⁴ (Luma, s. 173). Buhâri, Fedâilu’s-sahabe, 6; Müslim, Fedâilu’s-sahabe, 23; Tirmizi, Menâkıb, 17.

²²⁵ (Luma, s. 173). Heysemî’ye göre hadisin *إني لأحسب الشيطان يفرق منك يا عمر* *“Şeytanın senden kaçacağını düşünüyorum ey Ömer”* lafızıyla geçeni sahihtir. (*Mecmeu’z-zevâid*, IX, 78 (14469). Ayrıca bkz. İbnü’l-Kattân, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Fâsî (ö. 628/1231), *Beyânü’l-vehmi ve’l-ihâm fi Kitâbi’l-Ahkâm*, thk. el-Hüseyin Âyât Saîd, Dâru Taybe, I-VI, Riyad, 1418/1997, 1. Baskı.

²²⁶ (Luma, s. 176). Tirmizî’nin “Hasen Garib” hükümünü verdiği bu hadis, Tebuk harbinde Hz. Osman’ın orduyu teçhiz etmesi üzerine vârid olmuştur. Bkz. Tirmizi, Menâkıb, 18; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, V, 63.

97- “Nice üstü başı eski insanlar vardır ki, Allah adına bir şey için yemin edecek olsalar, Allah yeminlerini boşa çıkarmaz...”²²⁷

۹۸- ... من تشبه بقوم فهو منهم.

98- “...Kim bir kavme benzerse onlardandır.”²²⁸

۹۹- قيل: يا رسول الله أيُّ النَّاسِ أفضل؟ قال: كلُّ مَحْمُومِ الْقَلْبِ صَدُوقُ اللِّسَانِ. قالوا: صَدُوقُ اللِّسَانِ نَعْرُهُ،

فما مَحْمُومُ الْقَلْبِ؟ قال: هو التَّقِيُّ النَّقِيُّ لا إثمَ فيه ولا بَغْيٍ، ولا غِلٍّ، ولا حَسَدٍ.

99- “Ey Allah’ın Resûlü, ‘İnsanların en faziletlisi kimdir?’ diye soruldu. Allah Resûlü: ‘Temiz kalbli ve doğru sözlü olanlardır.’ dedi. (Bunun üzerine soruyu soran kişi) ‘temiz kalbli ne demektir?’ diye sordu. O (a.s) şöyle cevap verdi: ‘Bulanıklığı olmayan, takva sahibi, tertemiz olan, dünyaya beslenen haset ve azgınlıktan uzak olup, ahireti seven bir kalb’ diye buyurdu.”²²⁹

۱۰۰- لو كنتم تكونون في بيوتكم على الحالة التي تكونون عليها عندي، لصافحتكم الملائكة، ولأظلتكم بأجحتها،

ولكن يا حنظلة ساعة وساعة.

100- “Ya Hanzala! Siz evlerinizde de, benim yanımda olduğunuz gibi olsanız, melekler sizinle musahafa eder, kanatlarını üzerinize indirirdi. Ancak bazen öyle, bazen böyle olur.(İnsanların kalp âlemi işte böyle değişkenlik gösterir).”²³⁰

VIII. Tasavvufî Edepler Bölümünde Geçen Hadisler

۱۰۱- مَا نَحَلَ وَالِدٌ وَلَدًا مِنْ نَخْلِ أَفْضَلَ مِنْ أَدَبٍ حَسَنٍ.

²²⁷ (Luma, s. 187). Buhâri, Cihad, 12; Müslim, Kasâme, 24; Tirmizi, Menâkıb, 54; Ebu Dâvud, Diyet, 28.

²²⁸ (Luma, s. 189). Ebu Dâvud, Libas, 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 50. Her iki eserdeki rivayet hasen kabul edilirken, Taberânî rivayetiyle teferrüd etmiştir. Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, VIII, 179 (8327).

²²⁹ (Luma, s. 190). İbn Mâce, Zühd, 24. Irakî, Ebü’l-Fazl Zeynüddîn, hadisin ricalinin sika olduğunu ifade etmiştir. Bkz. *el-Muğnî an hamli’l-esfâr fi’l-Esfâr fi tahric-i mâ fi’l-İhyâ minel-ahbâr*, s. 890 (4), Daru İbn Hazm, Beyrut, 1426/2005, 1. Baskı.

²³⁰ (Luma, s. 190). Müslim, Tevbe, 12, 13; Tirmizi, Kıyâme, 59; İbn Mâce, Zühd, 28.

101- “Hiçbir baba evladına edebden daha değerli bir armağan veremez.”²³¹

١٠٢ - ان الصحاب رسول الله عليه الصلاة كانوا يتوضؤون وضوءا لايلت منه التراب.

102- “Allah Rasûlü ’nün ashabı ancak toprağın tozunu ıslatacak kadar bir su ile abdest alırdı.”²³²

١٠٣ - لا يزال العبد في الصلاة، ما كان في المسجد ينتظر الصلاة...

103- “Kişi namaz vaktini bekledikçe namazda gibidir...”²³³

١٠٤ - الإمام ضامن...

104- “İmam (cemaatten) sorumludur...”²³⁴

١٠٥ - أنه كان أخف الناس صلاة في تمام...

105- “(Resûlullah a.s.), namazı tam ve hafif kılmada insanların en üstünüydü...”²³⁵

١٠٦ - ما آتاك الله من هذا المال من غير مسألة، ولا إشراف فخذة...

106- “İstemedem, nefساني bir sevinç duymadan Allah’ın verdiği dünya malını al, geri çevirme!”²³⁶

١٠٧ - لا تحل الصدقة لغني ولا لذي مرة سوي.

²³¹ (Luma, s. 194). Tirmizi, Birr, 33; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 412. Tirmizi’nin “Garib” hükmünü verdiği ve “Mürsel” kabul ettiği rivayet zayıf kabul edilmiştir.

²³² (Luma, s. 201). Aynı lafızla rivayet edilen bir hadis tespit edemedik. Bu ifade sahabe uygulamasının anlatıldığı mana ile rivayettir. Zira selefi salihinin bu şekilde davrandıklarını ve uygulamayı delil aldıklarını söyleyen fakihler vardır. Örneğin Nevevî, Şâfiî’nin, Nebî (a.s) ile sahabenin suyu (veya aynı kabı) itinayla kullandıkları gerekçesiyle elbiselerine su damlacıklarının değiştiğini ve bu kıyafetlerini tekrar yıkamadıklarını, suyu kirli bulmadıklarını dolayısıyla suyun temizleyici olduğuna hükmettiği söylemektedir. Bkz. *el-Mecmû’ Şerhu’l-Mühezzeb*, I, 151, Daru’l-fikr, Beyrut, trs. Ayrıca İbn Hacer, sahabenin kadın veya erkeğin aynı kaptan abdest aldıklarına dair benzer lafızla (أن الرجال والنساء كانوا يتوضؤون على عهد رسول الله) bir hadis tahrir etmiştir. Bkz. *İtrâfû’l-müsnedi’l-mu’telî bi-Etrâfî’l-Müsnedi’l-Hanbelî*, III, 556 (4873), Daru İbn Kesir, I-IX, Beyrut, trs.

²³³ (Luma, s. 207). Buhâri, Vudû, 34, Ezan, 14; İbn Mâce, Mesacid, 19.

²³⁴ (Luma, s. 208). Tirmizi, Mevâkît, 39; Ebu Dâvud, Salât, 32; İbn Mâce, İkâme, 47.

²³⁵ (Luma, s. 208). Buhâri, Ezan, 65; Müslim, Salât, 189; Tirmizi, Salât, 61; Nesâî, İmâmet, 35.

²³⁶ (Luma, s. 212). Buhâri, Zekât, 51; Nesâî, Zekât, 94; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 452.

107- “Zengin güçlü ve sağlam kişilere sadaka helal olmaz.”²³⁷

١٠٨ - ليس الغنى عن كثرة العرض . ولكن الغنى غنى النفس او القلب .

108- “Zenginlik mal çokluğu değildir. Gerçek zenginlik, gönül ve kalb zenginliğidir.”²³⁸

١٠٩ - مُدَارَاةُ النَّاسِ صَدَقَةٌ مَعَاوَنَتِكَ لِأَخِيكَ صَدَقَةٌ وَمِنَ الْمَعْرُوفِ أَنْ تَلْقَى أَحَاكَ بِوَجْهِ طَلْقٍ، وَأَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلُوكَ فِي

إِنَاءِ أَخِيكَ.

109- “İnsanlarla iyi geçinmen sadakadır. Kardeşine yardımcı olman sadakadır. Mü'min kardeşinle karşılaştığında güler yüzlü davranman sadakadır. Senin kabında bulunandan kardeşinin kabına bir şey boşaltman sadakadır.”²³⁹

١١٠ - لَوْ كَانَ لِي مِثْلُ أُخْدٍ ذَهَبًا، مَا يَسْرُنِي أَنْ لَا يَمُرَّ عَلَيَّ ثَلَاثٌ وَعِنْدِي مِنْهُ شَيْءٌ، إِلَّا شَيْءٌ أَرْضُدُهُ لَدَيْنِ.

110- “Uhud dağı kadar altınım olsa, borcum için ayırdığım hariç, gerisini Allah yolunda infak ederdim.”²⁴⁰

١١١ - ...الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ.

111- “...Oruç benim içindir, onun mükâfatını ancak ben veririm.”²⁴¹

١١٢ - إِذَا صُمْتَ فَلْيَصُمْ سَمْعُكَ وَبَصْرُكَ مِنَ الْمَحَارِمِ وَلِسَانُكَ...

112- “Oruçlu olduğun zaman kulağına, gözüne ve eline de oruç tuttur...”²⁴²

²³⁷ (Luma, s. 213). Tirmizi, Zekât, 23; Ebu Dâvud, Zekât, 24; Nesâî, Zekât, 90; İbn Mâce, Zekât, 26.

²³⁸ (Luma, s. 213). Buhâri, Rikak, 15; Müslim, Zekât, 120; Tirmizi, Zühd, 40; İbn Mâce, Zühd, 9.

²³⁹ (Luma, s. 214). Müslim, Birr, 144; Tirmizi, Birr, 45; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 244; V, 172.

²⁴⁰ (Luma, s. 134). Buhâri, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 31; İbn Mâce, Zekât, 3; Dârimi, Rikak, 53. (Farklı lafızlarla rivayet edilen diğer hadisler için bkz. Müslim, Fezâil, 221; Tirmizi, Menâkıb, 58; İbn Mâce, Mukaddime, 10).

²⁴¹ (Luma, s. 216). Buhâri, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 164; Nesâî, Sıyâm, 41; İbn Mâce, Edeb, 58.

۱۱۳- إذا كان يومُ صومِ أحدكم فلا يرفث ولا يفسق، فإن امرؤ قاتله أو شاتمه فليقل: إني صائم، إني صائم .

113- “Sizden biriniz oruçlu olduğunda sövmesin, günah işlemesin. Eğer kendisine biri sövecek olursa, ben oruçluyum desin.”²⁴³

۱۱۴- ...الصوم جنة...

114- “...Oruç kalkandır...”²⁴⁴

۱۱۵- أفضل الصيام صيام أخي داودَ عليه السلامَ كان يصومُ يوماً ويفطرُ يوماً.

115- “En faziletli oruç, kardeşim Davud’un orucudur. O, bir gün oruç tutar, bir gün yedi.”²⁴⁵

۱۱۶- ...إني لستُ منكم، إني أظلمُ يُطعمني ربي ويستقيني.

116- “...Ben sizden biri gibi değilim. Rabbimin yanında bulunurum. O beni yedirir ve içirir.”²⁴⁶

۱۱۷- مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَخُجْ حَجَّةَ الْإِسْلَامِ لَمْ يَمْتَنِعْهُ مَرَضٌ حَائِسٌ، أَوْ حَاجَةٌ ظَاهِرَةٌ، أَوْ سُلْطَانٌ جَائِرٌ، فَلَيَمُتْ عَلَى أَيِّ

حَالٍ شَاءَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا

117- “Kötü bir hastalık, meşru bir ihtiyaç veya zalim bir sultan engeli olmadığı halde İslamî hac farizasını yerine getirmeden ölen kimse ister Yahudi, isterse Hristiyan olarak ölsün!”²⁴⁷

²⁴² (Luma, s. 216- 217). İbnü’l Mübarek, Ebû Abdîrrahmân, *ez-Zühd ve'r-Rekâik*, s. 156 (460), thk. Habîburrahman el-A'zamî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, trs; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr, *el-Musannef*, II, 271 (8880), thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1409/1988, 1. Baskı. (Hâkim Nisâbü'rî, mezkûr ifadenin Câbir b. Abdullah'a ait mevkuף haber olarak nakledildiğini; doğrusunun kendisinden haberi nakleden –ancak semai bulunmayan ve görüşmeyen- ravi Süleyman b. Musa el-Eşdak'a ait Mürsel bir haber olduğunu söylemektedir. Bkz. Hâkim Nisabû'rî, Ebû Abdillâh, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 20, thk. es-Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1397/1977, 2. Baskı).

²⁴³ (Luma, s. 217). Buhâri, Savm, 9; Müslim, Sıyâm, 123; Tirmizi, Savm, 3; İbn Mâce, Sıyâm, 12.

²⁴⁴ (Luma, s. 217). Buhâri, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 162; Tirmizi, İman, 8; Nesâî, Sıyâm, 42.

²⁴⁵ (Luma, s. 218). Buhâri, Tehecçüd, 7; Müslim, Sıyâm, 189; Ebu Dâvud, Savm, 66; Nesai, Sıyâm, 14.

²⁴⁶ (Luma, s. 160). Buhâri, Savm, 20; Müslim, Sıyâm, 60; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 23, 253.

١١٨ - لَا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ الرَّسُولِ وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى.

118- “*Mescid-i Haram, benim mescidim (Mescid-i Nebevi) ve Mescid-i Aksa dışında hiçbir mescid için (Hac, umre gibi ibadet etmek niyetiyle) yolculuğa çıkmaz.*”²⁴⁸

١١٩ - لَا تُجْزَى عَنْ أَحَدٍ بَعْدَكَ.

119- (Resûlullah, bayram namazı öncesinde kurbanını kesen ve benim kurbanım caiz oldu mu diye soran kişiye şöyle buyurdu:) “*Kurbanı kes ve başkasına dağıtma!*”²⁴⁹

١٢٠ - عَنْ عَائِشَةَ: أَنَّهُمْ ذَبَحُوا شَاةً، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ: مَا بَقِيَ؟ قَالَتْ: مَا بَقِيَ

مِنْهَا إِلَّا كَيْفُهَا، قَالَ: بَقِيَ كُلُّهَا غَيْرَ كَيْفِهَا.

120- “*Aişe (r.a) bir (kurban bayramı gübû) koyun kestiklerini anlatır. Resûlullah (a.s) geriye kalan var mı diye sordu. Ben ey Allah'ın Resûlü, kurbandan geriye sadece şu kürek kemiğinden başka bir şey kalmadı, dedim. O (a.s), 'Desene kürek kemiği dışında hepsi(nin sevabı bize) kalmış!' (Keşke onu da infak etseydin).*”²⁵⁰

²⁴⁷ (Luma, s. 222). Merfû ve Mürsel bir haberdır. Bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, III, 305 (14450). İbn Hacer'e göre hadisi ilk kez tahrir eden İbn Adî (*el-Kâmil fi'd-Duaifâ*, V, 505, thk. Adil Ahmed Abdulmecid- Ali Muhammed Ma'vud, Kütüb'ül ilmiyye, 1. Bsk., Beyrut 1997) bu rivayetiyle teferrüd etmiştir ve hadis mahfuz sayılmaz. (Bkz. *el-Leâli'l-mas'nûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, II, 100, thk. Ebu Abdirrahman Salâhuddin b. Muhammed b. Uveyza, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I-II, Beyrut, 1417/1996, 1. Baskı). Ancak Şevkânî'ye göre; İbnü'l-Cevzî her ne kadar haberi mevzu kabul etse de bu konudaki rivayetlerin tarikleri farklılık göstermekte ve metinler birbirini takviye etmektedir. Bu yüzden hadisin metni hakkında cumhur-u ulemanın icmaı bulunmaktadır. Bkz. *Neylü'l-evtâr*, IV, 337, thk. İsmâüddin es-Sabâbatî, Dâru'l-hadis, I-VIII, Mısır, 1413/1993, 1. Baskı.

²⁴⁸ (Luma, s. 226). Buhâri, Sayd, 26; Müslim, Hac, 415; Tirmizi, Salât, 126; Ebu Dâvud, Menasîk, 94.

²⁴⁹ (Luma, s. 132). Buhâri, Iydeyn, 5, 7; Müslim, Edâhî, 5, 7; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 282, 298, 303. (Serrâc'ın tahrir etmiş olduğu lafız *el-Müsned* rivayetidir. Heysemî'ye göre bu rivayetin ravileri “Sahih” ricalinden olup sikadır. Bkz. *Mecmeu'z-zevâid*, IV, 24 (5982).

²⁵⁰ (Luma, s. 139). Tirmizi, Kıyâme, 33; İbn Mâce, Zebâih, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 50.

۱۲۱- إِنَّ لِي مِنَ الْوَلَدِ عَشْرَةٌ مَا قَبَّلْتُ أَحَدًا مِنْهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّهُ مِنْ لَا يَرْحَمُ لَا يَرْحَمُ.

121- “(Akra b. Habis, Nebî'yi (a.s) (torunu) Hasan'ı öperken görünce): 'Benim on evladım var. Fakat onları (bu zamana kadar) hiç öpmedim' dedi. Allah Resûlü (a.s) ona 'Merhamet etmeye merhamet olunmaz' buyurdu.²⁵¹

۱۲۲- يَدْخُلُ فُقَرَاءُ الْمُسْلِمِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْيَانِهِمْ بِنِصْفِ يَوْمٍ وَهُوَ خَمْسُمِائَةِ عَامٍ.

122- “Ümmetimin fukarası, zenginlerden beş yüz sene önce cennete gireceklerdir.”²⁵²

۱۲۳- ...تَنَامُ عَيْنِي، وَلَا يَنَامُ قَلْبِي...

123- “...Benim gözlerim uyur ama kalbim uyumaz...”²⁵³

IX. Sema Bölümünde Geçen Hadisler

۱۲۴- مَا أَدْنَى اللَّهِ لَشَيْءٍ مَا أَدْنَى لَنَبِيِّ حَسَنِ الصَّوْتِ...

124- “Allah, sesi güzel bir nebiden (tilavette, namazda, risalet tebliğinde âyetlerini cehren okurken işittiği gibi daha güzel sesle) hiçbir şey dinlememiştir.”²⁵⁴

۱۲۵- اللَّهُ أَشَدُّ أَدْنَى لِلرَّجُلِ الْحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ، مِنْ صَاحِبِ الْقَيْتَةِ إِلَى قَيْتِهِ.

125- “Allah, güzel sesle Kur'ân okuyan kimseyi, sahibinin şarkıcı bir cariyeyi dinlemesinden daha güzel dinler.”²⁵⁵

۱۲۶- لَقَدْ أُوتِيَ أَبُو مُوسَى مِزْمَارًا مِنْ مِزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ.

²⁵¹ (Luma, s. 265-266). Buhâri, Edeb, 18; Tirmizi, Birr, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 269.

²⁵² (Luma, s. 292). Tirmizi hadise hasen sahih hükmünü vermiştir. Tirmizi, Zühd, 37; Darimî, Rikak, 118; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 296; 342, 513; V, 366.

²⁵³ (Luma, s. 294). Buhâri, Teheccüd, 16; Müslim, Misafirin, 125; Tirmizi, Fiten, 63; Ebu Dâvud, Tatavvu, 26.

²⁵⁴ (Luma, s. 338). Buhâri, Tevhid, 52; Müslim, Misafirin, 232; Nesai, İftitah, 83; İbn Mâce, İkame, 176.

²⁵⁵ (Luma, s. 338). İbn Mâce, İkame, 176; Dârimi, Fedâil'ul Kur'ân, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 19, 20.

126- “Ebu Musa’ya Davud ehlinin mizmarından (güzel sesinden) verilmiştir.”²⁵⁶

١٢٧- قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، سُورَةَ الْفَتْحِ فَرَجَّحَ فِيهَا

127- “Mekke fethedildiği gün Nebi (a.s) Fetih Suresini tercî’ (sesini yükselterek) yaparak okudu.”²⁵⁷

١٢٨- ...الْقُرْآنَ وَزَيَّنُوهُ بِأَحْسَنِ الْأَصْوَاتِ ...

128- “Kur’ân-ı güzel seslerinizle tezyîn ediniz.”²⁵⁸

١٢٩- وَمَنْ شَرِبَ فِي آيَةِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَشْرَبْ فِيهَا فِي الْآخِرَةِ.

129- “Dünyada içki içen tevbe etmedikçe ahirette içemez.”²⁵⁹

١٣٠- دخل أبو بكرٍ، وعندني جاريتين من جواري الأنصار، تُغْنِيَانِ بِمَا تَقَاوَلَتِ الْأَنْصَارُ يَوْمَ بُعَاثَ، قَالَتْ: وليستا

بمُعْنِيَتَيْنِ، فقال أبو بكرٍ: أمزَامِيرَ الشَّيْطَانِ فِي بَيْتِ رَسُولِ اللَّهِ؟ وذلك في يوم عيدٍ، فقال رسولُ اللَّهِ: يا أبا بكرٍ، يا أبا بكرٍ، إِنَّ لِكُلِّ قَوْمٍ عَيْدًا وَهَذَا عَيْدُنَا .

130- (Hz. Âişe şöyle anlatır): “Ebubekir eve geldi. Yanımda Ensar’dan şarkı söyleyen iki genç kız (cariye) vardı. Buâs günü Ensar’ın söylediklerini ifade eden şarkılar söylüyorlardı. Onlar (sıradan) şarkı söyleyen kızlar değildi. (Babam) Ebubekir “Resûlullah’ın evinde şeytan sözleri, öyle mi?” diyerek tepki gösterdi. O gün bayram günüydü. Bunun üzerine Resûlullah (a.s) ona şöyle buyurdu “Ey

²⁵⁶ (Luma, s. 338). Buhâri, Fedâil’ul- Kur’ân, 31; Müslim, Misafirin, 235; Tirmizi, Menâkıb, 55; Nesâî, İftitah, 83.

²⁵⁷ (Luma, s. 338). Buhâri, Fedâil’ul- Kur’ân, 30; Müslim, Misafirin, 237, 238; Ebu Dâvud, Vitir, 20.

²⁵⁸ (Luma, s. 339). Buhâri, Tevhid, 52; Ebu Dâvud, Vitir, 20; Nesâî, İftitah, 83; İbn Mâce, İkâme, 176.

²⁵⁹ (Luma, s. 345). Nesâî, es-Sünenü’l-kübra, VI, 300 (6840), thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü’r-risale, I-X, Beyrut, 1421/2001; Hâkim Nisabûrî, el-Müstedrek ale’s-Sahihayn, IV, 157 (7216), thk. M. Abdülkadir Ata, Daru’l kütubi’l-ilmîyye, Beyrut 1990. (Zehebî, Telhîs’inde hadisi tashih etmiştir. Lafız farklılıkları için ayrıca bkz. Ebu Dâvud, Eşribe, 5; Nesâî, Eşribe, 45; İbn Mâce, Eşribe, 2).

*Ebubekr! (Bırak onları eğlensinler). Her topluluğun bir bayram günü vardır. Bu da bizim bayramımız!*²⁶⁰

۱۳۱- إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً.

131- “Şiirin bir kısmı vardır ki hikmettir.”²⁶¹

۱۳۲-الكلمة الحِكْمَةُ ضالَّةُ المؤمنِ

132- “Hikmetli söz, Mü’minin yitiğidir.”²⁶²

۱۳۳- قال لي رسولُ الله: اقرأْ عَلَيَّ فقلتُ اقرأْ عليكْ وعليكْ أنزلِ فقال إنِّي أُجِبُّ أنْ أسمعَهم غيري.

133- “(İbn Mes’ûd şöyle anlatır): “Hz. Peygamber (a.s) bana ‘Kur’ân oku dinleyelim!’ buyurdu. Ben de ‘Kur’ân size nazil olduğu halde ben onu size nasıl okurum?’ dedim. Resûlullah (a.s) ‘Ben onu başkasından dinlemeyi seviyorum’ buyurdu.”²⁶³

۱۳۴- من أحسنُ النَّاسِ قراءَةً؟ قال: من إذا سمعته يقرأ رأيتُ أنه يخشى الله.

134- “Allah Râsulü’ne ‘Kur’ân’ı en güzel kim okur?’ (diye sordular). Resûlullah (a.s) şöyle buyurdu; ‘Allah korkusuyla Kur’ân okuyan kimsedir.’²⁶⁴

۱۳۵- وأن النبي صل الله وسلم مر على عصابة من اهل الصفة يستر بعضهم بعضا من العرى وقارى يقرأ لهم.

135- “Allah Rasûlü, suffe ehlinin yanına uğradı. Onların bir kısmı, diğerlerin arkasına (elbiseleri kısa geldiğinden o şekilde vücutlarını örtünmeye çalışarak) sığınyorlar ve biri Kur’ân okuyor, diğerleri de onu dinliyordu.”²⁶⁵

²⁶⁰ (Luma, s. 345). Buhâri, Îdeyn, 25; Müslim, Îdeyn, 17; Nesâî, Îdeyn, 33; İbn Mâce, Nikâh, 21.

²⁶¹ (Luma, s. 347). Buhâri, Edeb, 90; Tirmizi, Edeb, 69; İbn Mâce, Edeb, 41; Dârimi, İstizân, 68.

²⁶² (Luma, s. 347). Tirmizi, İlim, 19; İbn Mâce, Zühd, 15. (Ayrıca bkz. Buhâri Fedâil’us-sahabe, 24; Tirmizi, Menâkıb, 42; İbn Mâce, Mukaddime, 11).

²⁶³ (Luma, s. 352). Buhâri, Tefsir, 92; Müslim, Misafirin, 282; Tirmizi, Kur’ân, 5.

²⁶⁴ (Luma, s. 352). Lafzın Abdurrezzak b. Hemmâm’a [*el-Musannef*, II, 487 (4185)] ait olduğu hadisin benzer rivayetleri için bkz. Buhâri, Ezan, 102; İbn Mâce, İkâme, 176; Dârimi, Fedâil’ul- Kur’ân, 34.

²⁶⁵ (Luma, s. 353). Ebu Dâvud, İlim, 13; Ebu Ya’lâ, *el-Müsned*, II, 382 (1151).

۱۳۶- أَنَّهُ كَانَ إِذَا مَرَّ بِآيَةِ رَحْمَةٍ وَقَفَّ فَسَأَلَ وَإِذَا مَرَّ بِآيَةِ عَذَابٍ وَقَفَّ وَتَعَوَّدَ.

136- “Hz. Peygamber rahmet âyetine geldiğinde duraklar ve dua ederdi. Azap âyetine gelince de yine duraklar Allah’a (azaptan) sığınarak dua ederdi.”²⁶⁶

X. Vecd Bölümünde Geçen Hadisler

۱۳۷- فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا قَالَ حَسْبُكَ الْآنَ

137- (Hz. Peygambere (a.s) Abdullah b. Mes’ûd (r.a) Kur’ân-ı Kerim okurken “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit olarak gösterdiğimiz zaman halleri nice olacak?”²⁶⁷ âyetine geldiğinde ‘Bu kadarı kâfi!’ buyurdu.”²⁶⁸

۱۳۸- إِذَا دَخَلْتُمْ عَلَى هَؤُلَاءِ الْمَعْدِيينَ، فَابْكُوا فَإِنْ لَمْ تَبْكُوا فَبِئْسَ مَا كُنْتُمْ يَفْعَلُونَ.

138- “Azap gören sıkıntı çekenlerin yanlarındaiken ağlayın, eğer ağlayamıyorsanız (hiç olmazsa) ağlıyor gibi yapın.”²⁶⁹

XI. Tasavvuf Kavramları Bölümünde Geçen Hadisler

۱۳۹- لَا يَبْلُغُ عَبْدٌ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ، حَتَّى يَظُنَّ النَّاسَ أَنَّهُ مَجْنُونٌ.

139- “İnsanlar kendisini mecnun zannetmedikçe kul imanın hakikatine ulaşamaz.”²⁷⁰

²⁶⁶ (Luma, s. 353). Ebu Dâvud, Vitir, 22; Nesâî, İftitah, 77; Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*, V, 41, 51.

²⁶⁷ Bkz. Nisa, 4/41.

²⁶⁸ (Luma, s. 377). Hadis farklı rivayetlerde “ağladı”, “konuşmayıp eliyle susmamı işaret etti” şeklinde farklı lafızlarla zikredilmiştir. Bkz. Buhâri Tefsir, 9; Tirmizi, Tefsîru Sure 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 322; Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd*, I, 36, 359; II, 42; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 154, 230, 277.

²⁶⁹ (Luma, s. 378). İbn Mâce, İkâme, 176; Zühd, 19; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, II, 49 (689). Hadisin isnadı zayıftır. Bkz. İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniyye*, XIV, 364, Dâru'l-Âsime, I-XIX, Riyad, 1419/1998, 1. Baskı.

²⁷⁰ (Luma, s. 421). İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 117 (34630); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VI, 337 (6563). Ravinin teferrüdü nedeniyle hadis zayıftır.

١٤٠ - نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ أَشَدُّ النَّاسِ بِلَاءَ الْحَدِيثِ.

140- “Biz peygamber topluluğu, insanların içerisinde en şiddetli belalara maruz kalırız.”²⁷¹

١٤١ - إِنَّهُ لِيُعَانُ عَلَى قَلْبِي، وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مِائَةَ مَرَّةٍ.

141- “Benim kalbime bazen kapalılık (setr) hali gelir, günde yüz defa istiğfar ederim.”²⁷²

XII. Sûfilerin Şatahâtı Bölümünde Geçen Hadisler

١٤٢... وما يزال يتقربُ إليَّ بالتَّوْفَلِ حَتَّى أَحِبَّهُ فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمِعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ وَيَدَهُ... .

142- “...Kulum bana nafilelerle yaklaşır, sonunda ben O’nu severim. Ben O’nu sevince de gören gözü, işiten kulağı, konuşan dili, tutan eli olurum...”²⁷³

١٤٣ - لَيْسَ أَحَدٌ يُنْجِيهِ عَمَلُهُ . قَالُوا: وَلَا أَنْتَ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ ! قَالَ: وَلَا أَنَا . إِلَّا أَنْ يَتَدَارَكَنِي اللَّهُ مِنْهُ بِرَحْمَةٍ.

143- “Amelinin kendisini kurtaracağı hiçbir kimse yoktur. Sahabiler sordular: ‘Sizde mi Ya Rasûlallah?’ Allah Rasûlü buyurdu: ‘Evet ben de. Ancak Allah’ın rahmetinin beni kuşatmasını umuyorum’ dedi.”²⁷⁴

١٤٤ - أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلَا فَخْرَ... .

144- “Ben Âdemoğullarının efendisiyim, ama bunu övünmek için söylemiyorum.”²⁷⁵

²⁷¹ (Luma, s. 429). Buhâri, Merda, 3; Tirmizi, Zühd, 57; İbn Mâce, Fiten, 23; Dârimi, Rikak, 67.

²⁷² (Luma, s. 451). Müslim, Zikir, 41; Ebu Dâvud, Vitir, 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 450.

²⁷³ (Luma, s. 463). Buhâri, Rikâk, 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 356; Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd*, I, 365; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, VIII, 206 (7833).

²⁷⁴ (Luma, s. 475). Müslim, Münafikun, 74, 77.

²⁷⁵ (Luma, s. 478). Tirmizi, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 5, 281.

١٤٥ - أن لجبريل عليه السلام سبعمائة لغة و سبعمائة جناح: منها جناحان اذا نشر واحدا غدى به المشرق و اذا نشر

الأخر غطى به المغرب.

145- “Cebrail’in yedi yüz dili ve yedi yüz kanadı vardır. İki kanadından birini açınca doğu tarafını, diğerini açınca da batı cihetini kaplar.”²⁷⁶

١٤٦ - أن رسول الله نهى عن إضاعة المال.

146- “Allah Rasûlü malı zayi etmeyi yasaklamıştır.”²⁷⁷

١٤٧ - شغلونا عن صلاة الوسطى، صلاة العصر ملاً لله قبورهم، ويوتئهم، وأجوافهم ناراً.

147- (Sahabe-i kiram hendek savaşı sırasında düşmandan fırsat bulup ikinci namazını kılamamış Hz. Peygamber (a.s) bu sebeple hüzünlenip müşriklere şöyle beddua etmiştir): “Bizi orta namazdan (ikinci namazı) alıkoydular. Allah onların kabirlerini, evlerini ve içlerini ateşle doldursun!”²⁷⁸

١٤٨ - لا يؤمن عبدٌ حتى أكون أحبَّ إليه من أهله، وماله، والناس أجمعين

148- “Hiçbir kul, ben kendisine ailesinden, malından ve bütün insanlardan daha sevimli gelmedikçe iman etmiş olmaz.”²⁷⁹

²⁷⁶ (Luma, s. 482). Hadis mezkûr lafızla tespit edilemedi. Ancak Cebrail’in altı yüz kanadının bulunduğu ve Mirac gecesinde Hz. Peygamberin (a.s) bunları müşahede ettiği, Cibril’in kanatlarıyla ufku kapattığına dair *لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ، كُلُّ جَنَاحٍ مِنْهَا قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ* “Cibril’in altı yüz kanadı vardır; her biri ufku kaplar” veya *أَنَّ الْجَنَاحَ مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ* “Kanatları doğuyla batı arasındadır” şeklinde birbirini ikmâl eden sahih rivayetler vardır. Ancak bunların hiç birinde “yedi yüz dili veya yedi kanadı” ifadesi geçmemektedir. Bkz. Buhârî, Bed’ül-halk, 7; Tefsîru Sure, 53; Müslim, İman, 280, 282; Tirmizi, Tefsiru Sure, 53. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 295; 298; 407, 412, 460.

²⁷⁷ (Luma, s. 483). Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Akdiye, 13; Tirmizi, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1.

²⁷⁸ (Luma, s. 484). Buhârî, Cihad, 98; Müslim, Mesacid, 205-2016; Ebu Dâvud, Salât, 5; Nesâî, Ezan, 23.

²⁷⁹ (Luma, s. 509). Aynı lafızla rivayet için bkz. Taberânî, *el-Mucemu’l-kebir*, VII, 75 (6416); Mevsîlî, *el-Müsned*, VII, 8 (3895). Ayrıca rivayeti destekleyen diğer sahih hadisler için bkz. Buhârî, İman, 8; Müslim, İman, 69; Nesâî, İman, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 9.

١٤٩- أنا أوَّلُ من تنشقُّ عنه الأرضُ يومَ القيامةِ ولا فخرَ وأنا سيِّدُ ولدِ آدمَ ولا فخرَ أنا صاحبُ لواءِ الحمدِ ولا فخرَ
وأنا أوَّلُ من يدخلُ الجنةَ...

149- “Ben kıyamet günü yeryüzünün kendisinden aydınlandığı ilk kişiyim. Ben Âdemoğlunun ilkiyim. Bunun övünmek için söylemiyorum. Hamd sancağının (livâü'l-hamd) sahibi benim. Cennete ilk girecek kişi benim!”²⁸⁰

١٥٠-... من صَلَّى عليَّ مرةً صَلَّى اللهُ عزَّ وجلَّ عليه عشرًا.

150- “...Kim bana bir kere salat ve selam getirirse Allah ona on misliyle mukabele eder.”²⁸¹

١٥١- اللهم اجعل في قلبي نورًا، وفي سمعي نورًا، وعن يميني نورًا، وعن يساري نورًا، وفوقي نورًا، وتحتي نورًا،
وأمامي نورًا، وخلفي نورًا...

151- “Allah’ım, kalbimi, kulağımı, sağımı, solumu, üstümü, altımı, önümü, arkamı, her tarafımı nurlandır!”²⁸²

١٥٢- إنِّي أراكم من خلفي كما أراكم أمامي.

152- “Hiç şüphesiz ben önümdeki gibi sizi arkamdan görürüm.”²⁸³

١٥٣- اربعة في الدنيا وليست هي من الدنيا: كسرة تسد بها جوعتك، وثوب توارى عورتك، وبيت تسكن فيها، وزوجة
صالحة تسكن اليها .

²⁸⁰ (Luma, s. 512). Buhâri, Husûmât, 1; Tirmizi, Tefsîru Sure, 17, 19; Menâkıb, 1; İbn Mace, Zühd, 37; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 5, 281, 295; II, 540; III, 2, 33; IV, 198; VI, 141. (Serrâc, bu hadisin metnindeki, “kıyamet” kelimesini kullanmadan aktartığı görülmektedir.)

²⁸¹ (Luma, s. 513). Ebu Dâvud, Vitir, 26; Dârimi, Rikak, 58; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 102, 261.

²⁸² (Luma, s. 515). Buhâri, Dâavât, 9; Müslim, Misafirin, 181; Nesâi, Tatbîk, 63.

²⁸³ (Luma, s. 515). Buhâri, Ezan, 71; Müslim, Salât, 125; Nesâi, Tatbîk, 60.

155- “İnsanlar bir tarağın dişleri gibi birbirine eşittir. Kimsenin kimseye takva dışında bir üstünlüğü yoktur.”²⁸⁶

Bazı lafız farklılıkları olmakla beraber rivayet sahabeden Sehl b. Sa'd es-Sâidî ile Enes b. Malik'e dayandırılmakta merfu/mürsel olduğu ifade edilmektedir. Ancak hadisin isnadında yer alan Bekkâr b. Şuayb Ebu Huzeyme el-Abdî, Dımaşklı bir ravidir. Rivayet etmedikleri haberleri sika ravilere dayandırmak suretiyle hadis aktarır, münkeru'l-hadis olmakla tanınır. Nakilleri ile ihticac edilmez. Bunun yanısıra mezkûr rivayetin isnadında Süleyman b. Amr gibi kezzab raviler kendisinden nakilde bulunmuştur.²⁸⁷

١٥٦- أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ

156- “*Senin en büyük düşmanın iki yanındaki nefsidir.*”

أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ şeklinde zikredilen rivayet aynı anlama gelir ve lügat kitaplarında isnadsız olarak zikredilmektedir; Arap dili belagatinde meşhur bir kelam-ı fasihtir.²⁸⁸ Beyhakî'nin (ö. 458/1066)²⁸⁹ rivayetinde أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ

²⁸⁶ (Luma, s. 23). Dulâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 873 (1531); thk. Ebu Kuteybe, Nazar Muhammed el-Faryâbî, Daru İbn Hazm, I-III, Beyrut, 1421/2000, 1. Baskı; İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 225; İbn Hibban Ebû Hâtim, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*, I, 198 (152); thk. Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Dâru'l-va'y, Haleb, 1396/1976, 1. Baskı; Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 301 (6883).

²⁸⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ed-Dımaşkî, *Mizânü'l- i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, II, 217 (3495); thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l Ma'rife, I-IV, Beyrut, 1382/1963, 1. Baskı; İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-mîzân*, II, 329 (1543); IV, 163 (3633), thk. Abdülfettâh Ebu Gudde, Dâru'l-beşâiri'l-İslamiyye, I-X, Beyrut, 1423/2002, 1. Baskı.

²⁸⁸ İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis*, III, 24, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, el-Mektebetü'l-ilmîyye, I-V, Beyrut, 1399/1979; Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta' (Ebhecü'l-mesâlik bi-şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik)*, IV, 410; thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Mektebetü's-sekâfe, I-IV, Kahire, 1424/2003, 1. Baskı.

²⁸⁹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Kitâbü'z-zühdü'l-kebir*, s. 156 (343), thk. Amir Ahmed Haydar, Müessesetü'l kütüb'i's-sekâfe, Beyrut, 1417/1996, 3. Baskı.

جَنِينِكَ lafzıyla senetli olarak zikredilen haberin isnadındaki ravi Muhammed b. Abdurrahman b. Gazvan kezzab bir kimsedir. Sika ravilere batıl haberler dayandırmakla tanınır.²⁹⁰ Rivayet daha ziyade halk arasında اَعْدَى عَدُوِّنِكَ lafzıyla meşhur olmuştur.²⁹¹ Dolayısıyla Serrâc, bu mevzu rivayeti halk arasında yaygın olan şekliyle sûfilerin adabı konusunu anlatırken ve nefsin ne kadar tehlikeli olduğunu izah ederken nakletmiştir.²⁹²

١٥٧- أَنَّهُ مَرَّ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ لَهُ: كَيْفَ أَصْبَحْتَ يَا حَارِثَةُ؟ قَالَ أَنْظُرُ مَا تَقُولُ فَإِنَّ لِكُلِّ قَوْلٍ حَقِيقَةً

فَمَا حَقِيقَةُ إِيمَانِكَ قَالَ: عَرَفْتُ نَفْسِي عَنِ الدُّنْيَا فَاسْهَرْتُ لَيْلِي وَأَظْمَأْتُ نَهَارِي وَكَأَنِّي أَنْظُرُ عَرْشَ رَبِّي بَارِزًا وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ الْجَنَّةِ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى أَهْلِ النَّارِ يَتَضَاعَوْنَ فِيهَا قَالَ يَا حَارِثَةُ عَرَفْتَ فَالزَّمْ.

157- “(Bir gün yolda Hz. Peygamber (a.s) Hârise b. Mâlik el-Ensârî’ye rastladı ve ona): *‘Nasıl sabahladın? Her hakkın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?’* diye sorduğunda Harise ‘Ben nefsimi dünyadan men ettim. Geceleri uykusuz, gündüzleri susuz geçirdim. Sanki ben Rabbimin arşını açıkça görüyorum gibiyim. Ehl-i cennetin birbirlerini ziyaret edip durduklarını görüyor gibiyim. Cehennemliklerin çılgınlıklarını birbirileri üstüne yıkıldıklarını seyrediyor gibiyim’ deyince, Hz. Peygamber (a.s) ona şöyle buyurdu: *“Sen işin hakikatini anlamışsın, anladığına iyi sarıl.”*²⁹³

Bu rivayete Ma’mer b. Râşid (ö.153/770)²⁹⁴, Abdullah b. Mübârek (ö.181/797)²⁹⁵, Ebû Şeybe (ö.235/849)²⁹⁶ eserlerinde yer vermiş Ukayli (ö.322/934)

²⁹⁰ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, III 625 (7857); İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 253 (872).

²⁹¹ Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve müzîli'l-ilbâs*, I, 161 (412), thk. Abdülhamîd b. Ahmed Hindâvî, el-Mektebetü'l-asriyye, 1420/2000, 1. Baskı.

²⁹² Serrâc, *Luma*, s. 29.

²⁹³ Serrâc, *Luma*, s. 30.

²⁹⁴ Ma’mer b. Râşid, *el-Cami*, XI, 129 (20114), thk. Habiburrahman el-A’zami, Mektebetü'l-islami, I-XI, Beyrut, 1402/1982, 2. Baskı.

²⁹⁵ Abdullah b. Mübârek, *Kitabü'z-zühhd*, s. 106 (314).

²⁹⁶ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 170 (30423).

ise isnadının sabit olmadığını söylemiştir.²⁹⁷ Beyhakî (ö.458/1066), senedinin muttasıl olmadığı kanaatindedir.²⁹⁸

“Hârise Hadisi” olarak meşhur rivayet, kaynaklarda aynı zamanda mürsel olarak rivayet edilmiş ve isnadında kopukluk bulunmadığı gerekçesiyle hadisin isnadı muttasıl kabul edilmiştir. Ancak muttasıl olanın senedinde yer alan bazı raviler, cerh ve ta’dil sebebiyle problemlidir. Bu yüzden hadisin tarikleri genel olarak zayıf kabul edilmiştir. İbn Receb Hanbelî’ye (ö.795/1393) göre mürsel olanı senedi itibarıyla daha sahihtir ve rivayet mürsel kabul edilmelidir.²⁹⁹

١٥٨ - إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَدَبِي فَأَحْسَنَ أَدَبِي.

158- “Hiç şüphesiz Allah Azze ve Celle, beni terbiye etmiş ve terbiyemi de en güzel şekilde yapmıştır.”

Serrâc, sûfilerin ilim erbabı içerisinde özel bir konumlarının olduğuna ve güzel ahlakı öğütleyen rivayetlere önem verdiklerine değinerek bu rivayeti zikretmiştir.³⁰⁰

İbn Teymiyye (ö.728/1328), İbn-i Cevziyye (ö.751/1350), Zerkeşî (ö. 794/1392) gibi birçok âlim, rivayetin sahih bir tarihi olmadığını, rivayete Horasan muhaddisi ve ensab âlimi Hafız Ebu Sad es-Sem’ânî’nin (ö. 562/1166) “*Edebü’l-implâ’ ve’l-istimplâ’*”³⁰¹ adlı eserinde yer verildiğini söylemektedir.³⁰² Mezkûr âlimlerin

²⁹⁷ Ukaylî, *ed-Du’afâü’l-kebir*, IV, 455, thk. Abdülmuti Emin Kal’acî, Darü’l-mektebeti’l-ilmîyye, Beyrut, 1405/1984.

²⁹⁸ Beyhakî, *Şu’abü’l-ıman*, XIII, 160 (10108), thk. Abdel Ali Hamid, Mektebetü’r-rüşd, Riyad, 1424/2003.

²⁹⁹ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu’l-ulûm ve’l-hikem fi şerhi hamsine min Cevâmi’ul-keleim*, VII, 127, thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü’r-risale, I-II, Beyrut, 1422/2001.

³⁰⁰ Serrâc, *Luma*, s. 31.

³⁰¹ Sem’ânî, Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem’ânî, *Edebü’l-implâ’ ve’l-istimplâ’*, s. 1, nşr. Max Weisweiller, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut, 1401/1981, 1. Baskı.

³⁰² İbn Teymiyye, Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn, *Mecmûu’l-Fetâvâ*, XVIII, 375, thk. Abdurrahman B. Muhammed b. Kâsim, Mecmau’l-Melik Fehd, Medine, 1416/1995; Zerkeşî, Ebu Abdullah bedrüddin Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî, *el-Leâli’l-mensûra fi’l-ehâdisi’l-meşhûra (et-Tezkire fi’l-ehâdisi’l-müştehire)*, s. 161, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut, 140/1986, 1. Baskı; Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemsüddin, *el-Mekâsîdül-hasene fi beyâni kesîrin-minel ehâdisi’l-müştehire ale’l-elsine*, s. 73 (45),

rivayetin metin yönüyle sahih olduğunu da ifade etmişlerdir. Nitekim rivayeti mana yönünden destekleyen âyetler³⁰³ ile sahih hadisler³⁰⁴ bulunmaktadır. Ancak rivayet, senesinde ravi meçhul olduğundan münker hadistir.

١٥٩- إِنَّ أُمَّتِي قَرَأَتْ أَنَّهَا يَخْشَى اللَّهَ، وَإِنْ طَلَّقَ بَنَ حَبِيبٍ مِنْهُمْ.

159- “Ümmetinden Kur’ân okuduğunda huşu duyan kimseler görürsün. Talk b. Habib bunlardan biridir.”

Serrâc, tasavvufa yapılan itirazlara cevap verirken itmi’nan ehli kimselerden bahseder. Konuyla ilgili hadisleri kaynak gösterirken bu rivayeti zikreder.³⁰⁵ Ancak bu rivayet, kaynaklarda farklı tarik ve metinlerle zikredilmiştir. Tâbiû’nun ileri gelenlerinden güzel sesli zâhid ve Kütüb-i sitte imamlarının kendisinden hadis aldığı sika âlim Talk b. Habib el-Anezî’nin³⁰⁶ zikredildiği metin, Fâkihî’nin (ö. 278/891) “*Ahbâru Mekke*”sinde “Tâvus b. Keysan’ın (ö. 106/725) Mürseli” olarak zikredilmiştir.³⁰⁷ Serrâc’ın yukarıda vermiş olduğu şekliyle güvenilir hadis kaynaklarında rivayetin zikredildiğini tespit edemedik.

Dolayısıyla Serrâc’ın naklettiği rivayetin, sesi ve ibadetiyle öne çıkan âbid ve sika Tâbiûn âlim Talk b. Habîb ile birleştirilerek sonradan nakledildiği anlaşılmaktadır.

Nitekim hadis kaynaklarında Hz. Peygamberin (a.s) “*Kıraâtı en güzel olan kimse kimdir?*” şeklinde bir soru yönelttiği ve buna cevap olarak “*Kur’ân*

thk. Muhammed Osman el-Huş, Daru’l-kütübî’l-arabî, Beyrut, 1405/1985, 1. Baskı; Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 81.

³⁰³ Bkz. Kalem/4; Ahzab/21.

³⁰⁴ Bkz. Buhâri, Edeb, 112; Müslim, Mesacid, 268; Ebu Dâvud, Edeb, 1.

³⁰⁵ Serrâc, *Luma*, s. 34.

³⁰⁶ Bu zat hicri 100 yılından önce vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IV, 601 (239), thk. Şuayb el-Arnâûd, Müessesetü’r-risâle, I-XXV, Beyrut, 1405/1985, 3. Baskı.

³⁰⁷ Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk, *Ahbâru Mekke fî kadîmi’d-dehri ve hadîsîh*, II, 305 (1582), thk. Abdümelik b. Abdullah b. Dehiş, Daru Hazar, I-VI (Mücelled 3 Cilt), Beyrut, 1414/, 2. Baskı.

okunduğunu işittiği zaman, Allaha karşı huşu duyan kimseler”³⁰⁸ şeklinde tarif ettiği nakledilir. Bu tür formülasyon (farklı rivayetlerin bağlamı gözetilmeden şahıs veya konularla birleştirilmesi) hadis rivayetinde karşılaşılabilen bir durumdur. Zira Kur’ân-ı Kerim’in tertil üzere³⁰⁹, huşu içerisinde okunması³¹⁰ ve sessiz bir şekilde dinlenilmesi³¹¹ ile ilgili âyetler bulunmaktadır. Diğer yandan Hz. Peygamber (a.s) de Kur’ân okurken ümmetinin huşu içerisinde³¹² bulunmaya özen göstermesini murad etmiş hatta “Kur’ân hüznle nazil oldu, onu okurken ağlayınız. Ağlayamıyorsanız, ağlar gibi okuyunuz”³¹³ buyurduğu rivayet edilmiştir.

Serrâc’ın kitabındaki rivayette, mezkûr özellikleriyle öne çıkan Talk b. Habib’in ismi karıştırılmış ve haber tahlil edilmeden nakledilmiştir. Şayet *el-Luma*’da geçen rivayet bir istinsah/basım hatası değilse bu durum, Serrâc’ın, Fâkihî’nin eserinden hatalı alıntı yaptığını –ki bu ravinin vehnine işaret eden bir özelliktir- veya rivayeti mezkûr eserden bizzat görmeden alıntıladığını gösterir. Bu ise Serrâc’ın hadis rivayetinde bazen mütesâhil olduğunu göstermesi bakımından dikkat çeken bir özellik olarak yorumlanmalıdır.

١٦٠- حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ.

160- “Dünya sevgisi her hatanın/kötülüğün başıdır.”

Serrâc, bu rivayeti zühdünü sağlam yapmayan kimsenin, sonraki durumlarının pek sağlam olmayacağını ifade ettikten sonra zikretmiştir.³¹⁴

İbn Ebiddünya’nın (ö. 281/894) bir yerde Hasan-ı Basrî’nin yanında yetişen Mâlik b. Dinar’ın (ö. 131/747) sözü³¹⁵, bir başka yerde ise Hz. Peygamberin (a.s)

³⁰⁸ Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, II, 487.

³⁰⁹ Bkz. Müzzemmil, 73/4.

³¹⁰ Bkz. İsrâ, 17/109.

³¹¹ Bkz. Araf, 7/204.

³¹² Bkz. Buhâri, Meğazi, 35; İbn Mace, Cenâiz, 65.

³¹³ İbn Mace, İkâme, 176.

³¹⁴ Serrâc, *Luma*, s. 72.

hadisi³¹⁶ olarak zikrettiği haber, Ebu Nuaym'ın (ö. 430/1038)³¹⁷ naklinde Hz. İsa'nın (a.s) sözü olarak geçmektedir. Beyhakî (ö. 458/1066)³¹⁸, rivayeti Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728) sözü olarak aktarmakta ve isnadını hasen kabul etmektedir.³¹⁹

Mezkûr rivayet, mutemet hadis kaynaklarında merfu veya mevkuf nakledilen Hz. Peygambere (a.s) isnadı sahih hadis olmayıp tabiûn âlimlerine dayandırılan maktû bir kelimadır. Hiç kuşkusuz “Maktû” bir haberin kendi içinde isnadı -burada görüldüğü üzere- sahih/hasen olabilir.

Öte yandan haberin içeriğinin ahiret hayatının dünya hayatından üstünlüğü ve dünya hayatına aşırı düşkünlüğün olumsuzluklarını belirten âyetlerle³²⁰, aşırı dünya sevgisinin kişiyi olumsuz yönde etkileyeceğini belirten sahih hadislerle³²¹ örtüştüğü ve bu bağlamda sûfilerin dikkatini çektiği ifade edilebilir.

١٦١ - الفَقْرُ أَرَيْنُ بِالْمُؤْمِنِ مِنَ الْعِدَارِ الْحَسَنِ عَلَى خَدِّ الْفَرَسِ.

161- “*Fakr mü'mine, atın yanağındaki perçemden daha çok yakışır.*”

Serrâc, bu rivayeti tasavvufî makamları anlatırken fakr konusunda zikretmiştir.³²² Buradaki “fakr” kelimesi fakirlik anlamına geldiği gibi tasavvufî bir kavram olarak “Sûfinin her bakımdan kendini Allah'û Teâlâ'ya muhtaç olduğunu bilmesi” şeklinde kabul edilmektedir.³²³

³¹⁵ İbn Ebü'd-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 212 (497), Dâru ibn Kesir, Dımaşk, 1420/1999, 1. Baskı.

³¹⁶ İbn Ebiddünyâ, *Kitâbü'z-Zühd*, s. 26 (9), Daru İbn Kesir, Dımaşk, 1420/1999.

³¹⁷ Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliya*, VI, 388, Daru Saadet, I-X, Mısır, 1394/1974.

³¹⁸ Beyhakî, *Kitabüz'-zühd*, s. 134 (247).

³¹⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 397.

³²⁰ Bkz. A'la/ 17-18; Kıyamet/ 20; Fatır/ 5; Taha/ 131; Yunus/ 7-8; Hud/ 15; En'âm/ 70.

³²¹ Bkz. Ebu Dâvud, Melâhim, 5; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 359.

³²² Serrâc, *Luma*, s. 74.

³²³ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvufî Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, s. 158; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, s. 131; Abdürrezzak Keşani, *Letaifu'l-a'lâm fi işareti ehli'l ilham*, çvr. Ekrem Demirli, s. 441-442.

Sahabi Şeddad b. Evs'e (ö. 58/678) isnad edilen bu haberin isnadı zayıftır.³²⁴ İbn Adî'nin *el-Kâmil*'inde³²⁵ zikrettiği bilgi dikkate alınırsa ifade Abdurrahman b. Ziyad b. En'um el-İfrikî'ye aittir.³²⁶

Rivayetdeki “fakr” kelimesini maddeten fakirlik anlamında alırsak, metin âyet ve sahih hadislerle çelişir. Zira Kur’ân-ı Kerim’de birçok âyette çalışmanın önemi belirtilmiş³²⁷ ve sahih hadislerde ise veren elin daha fazileti üzerinde durulmuştur.³²⁸ sûfiler “fakr” kavramını “kulun her bakımdan kendini Allah’a muhtaç olduğunu bilmesi” olarak yorumladığından, bu yaklaşımın, âyet ve hadislere mana bakımından mutabık olduğu söylenebilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerim’de “*Hz. Allah’ın samed (O kimseye muhtaç değil, her şey O’na muhtaç) olduğu ve yardımın yalnız O’ndan istenmesi/ geleceği*”³²⁹ belirtilmektedir. Örneğin “İstiâze” ile ilgili hadislerde görüldüğü gibi³³⁰ insanın her zaman Allah’a muhtaç olduğu beyan edilmiştir.

Hiç kuşkusuz Hz. Peygamber (s.a.v) dualarında Allah’û Teâlâ’ya karşı acz içerisinde olup, mahlûkata aciz kalmaktan Rabbine sığınmıştır. Bu bağlamda rivayetin metin itibariyle doğru olduğu söylenebilir. Ancak Serrâc’ın kitabına aldığı bu ifade, güvenilir hadis kaynaklarında yer alan “Sahih” bir hadis/haber değildir.

١٦٢ - جِيلَتِ الْقُلُوبُ عَلَى حُبِّ مَنْ أَحْسَنَ إِلَيْهَا، وَعَلَى بُغْضِ مَنْ أَسَاءَ إِلَيْهَا.

162- “Kalplerin, kendisine iyilik edeni sevme, kötülük yapanı sevmeme gibi özelliği vardır.”

³²⁴ Taberanî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, VII, 294 (7181); Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, II, 102 (1835).

³²⁵ İbn Adî, *el-Kâmil*, I 561 (178).

³²⁶ Abdurrahman b. Ziyad b. En’um el-İfrikî, sika kabul edenler var ise de hafızası yönüyle zayıf kabul edilen Tabiûn nesli bir hadis ravisidir. 156/772 yılında vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, *Siyer*, VI, 411 (169); İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 173 (358).

³²⁷ Bkz. Mü’minun, 23/ 4; Cuma, 62/10; Necm, 53/39.

³²⁸ Bkz. Buhârî, Zekât, 18; Müslim, Zekât, 94; Kader, 34; İbn Mâce, Zühd, 14.

³²⁹ Bkz. Fatıha 1/5; Al-i İmran 3/160; Yunus 10/107; İhlas 112/2.

³³⁰ Bkz. Buhârî, Bediü’l-halk, 11; Müslim, Zikir, 48; Ebu Davud, Edeb, 101; Nesâî, İstiâze, 14.

Serrâc, tasavvufi haller bölümünde avamın muhabbetini izah ederken bu Rivayeti zikretmektedir.³³¹

İbn Ebû Hatim'in (ö.327/938)³³² münker olduğunu belirttiği haberi, Kudâî (ö.454/1062)³³³ ve Beyhakî (ö. 458/1066) eserlerine almıştır. Beyhakî'ye göre rivayet mevkuftur ve şaz hadisin mukabili olarak (mahfuz) tercih edilebilir.³³⁴

Serrâc, muhabbet kavramını işlerken kalb kelimesine vurgu yapmaktadır. Aslı Arapça olan kalb, “çevirme, döndürme ve değiştirme” anlamlarına gelir.³³⁵ Bu bağlamda metin “kalplerin iyilik edeni sevme; kötülük edeni ise buğz etme” özelliğiyle ele alınmıştır. Hiç şüphesiz sevme ve buğz etmenin ölçüsünü anlatan âyet³³⁶ ve hadislerle³³⁷ mezkûr metin ilişkilendirilir. Ancak rivayet, müntehası itibarıyla mevkuftur bir haberdir. Haberi nakleden ravi “Münkeru'l-hadis” kabul edilmiştir. Hadis usulünde bir ravi münker vasfıyla cerh edilirse, rivayeti zayıf demektir. İtibar için alınabilir. Bu vasfı taşıyan bir hadisin delil olup olmayacağı ise tartışılmıştır.

١٦٣ - لو وزن خوف المؤمن ورجاؤه لا اعتدلا.

163- “Mü'mine havf ve recası tartılacak olsa biri diğerine denk olur.”

Serrâc, haller bölümünde havf ve recâ ile ilgili âyetleri peş peşe verdikten sonra bu ifadeyi kaynak olarak göstermiştir.³³⁸ Rivayet mevzu kabul edilmiştir.³³⁹

³³¹ Serrâc, *Luma*, s. 86.

³³² İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed er-Râzî, *İlelü'l-hadis*, VI, 278 (2523), işraf ve inaye Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreyysi, Riyad, 2006/1427.

³³³ Kudâî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 350 (599), thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1407/1986, 2. Baskı.

³³⁴ Beyhakî, *Şuabu'l İman*, XI, 306; Zerkeşî, *et-Tezkire*, s. 106; Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 381 (1063).

³³⁵ İsmail Karagöz (edt.), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, D.İ.B. Yayınları, Ankara- 2007, s. 358.

³³⁶ Bkz. Maide, 5/54; Fetih, 48/29.

³³⁷ Bkz. Buhâri, İman, 1, 10; Müslim, İman, 127; Ebu Dâvud, Sünnet, 2.

³³⁸ Serrâc, *Luma*, s. 91.

164- “Cennete iştiyak duyan hayırlar yapmaya koşar.”

Bu rivayeti, Serrâc şevkin bir hal olduğunu ve kulun sevgiliye kavuşmasını anlatırken zikretmektedir.³⁴⁰ İlk defa İbn Hibban’ın (ö.354/965) Hz. Ali’ye isnad ederek naklettiği haberin isnadında zikredilen el-Hâris el-A’ver, Sa’d b. Saîd el-Cürcanî zayıf kabul edilirken, Ubeydullah b. Velîd el-Vassâfi zayıf ve metruk vasfıyla cerh edilmiştir.³⁴¹

Her ne kadar Cennete iştiyak duyanların yararlı işler yapması gerektiğine dair âyetler³⁴² ile Cennetin bazı sahabilere müştak olduğu ve Allah’a kavuşma şevkinden bahseden sahih hadisler³⁴³ bulunsa da buradaki rivayet isnad itibariyle sahih değildir.

١٦٥ - رَحِمَ اللَّهُ أَخِي عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ لَوْ أَزْدَادَ يَقِينًا لَمْشَى عَلَى الْهَوَاءِ.

165- “Allah’ım kardeşim İsa (a.s)’a rahmet etsin, yakîni biraz daha artsaydı, gökyüzünde yürüyecekti.”

Serrâc, yakîn konusunda ilgili âyetleri ve hadisleri zikrederken bu rivayeti kaynak olarak gösterir.³⁴⁴ Yakîn kesin ve açık, şüphe ve tereddüde mahal bırakmayan doğru bilgi demektir. İman gücüyle apaçık olarak görme anlamlarında tasavvufî bir kavramdır.³⁴⁵

³³⁹ Bkz. Zerkeşî, *et-Tezkire*, I, 136; Sehâvi, *el-Mekâsîdü’l-hasene*, I, 555 (909); Aclûnî, *Keşf’ul-hafa*, c. II, s. 195 (2131).

³⁴⁰ Serrâc, *Luma*, s. 94.

³⁴¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, II, 64 (609), İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 397 (800); Kudâi, *Müsnedü’ş-Şihâb*, I, 226 (348); Irâkî, *el-Muğnî*, I, 1579 (3); Süyûtî, *el-Leâli’l-masnûa*, II, 301; İbn Arrâk, Ebu’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed, *Tenzîhu’ş-Şerîati’l-merfûa ani’l-ahbâri’ş-şeniâti’l-mevzûa*, II, 341 (7), thk. Abdulvehhab Abdüllatîf, Daru’l-kütübi’l-ilmîyye Beyrut, 1399/1978, 1. Baskı.

³⁴² Bkz. Meryem, 19/96; Buruc, 85/11; A’raf, 7/42; Yunus, 10/9; Kehf, 18/107.

³⁴³ Bkz. Tirmizi, Menâkıb, 32; Nesâî, Sehv,62; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 191.

³⁴⁴ Serrâc, *Luma*, s. 102.

³⁴⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, s.386; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 532.

Beyhakî isnadın muttasıl olmadığını, Tabîînin Sahâbiyi hafzederek naklettiği ve bu yüzden rivayetin mürsel kabul edilmesi gerektiği kanaatindedir.³⁴⁶ Irakî'ye göre rivayet, münker bir hadistir. Bu bağlamda zayıf raviler ile onların naklettiği bu haberlere karşın kitaplarda tahrir edilen (ma'ruf) bir hadisin de bulunmadığını söylemektedir.³⁴⁷

Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif yerlerde ilme'l-yakîn,³⁴⁸ ayne'l-yakîn³⁴⁹ ve hakka'l-yakîn³⁵⁰ gibi ilimlerden bahsedilirken, Hz. Peygamberin de (a.s) “Allah'tan dünya ve ahirette bağışlanma, sıhhat ve yakîn isteyin”³⁵¹ şeklinde hadisleri vârid olmuştur. Her ne kadar metin, konuyla ilgili gibi gözükse de sened dikkate alındığında rivayet munkatı ve münker bir haberdir.

١٦٦ - خَيْرٌ بَيْنَ أَنْ أَكُونَ مَلِكًا نَبِيًّا أَوْ نَبِيًّا عَبْدًا فَأشار إليَّ جبريلُ عليه السلامُ أن توضعَ فقلت بل أكونُ عبدًا

نَبِيًّا أشيعُ يومًا، وأجوعُ يومًا.

166- “Ben melik peygamberle, kul peygamber olma konusunda muhayyer bırakıldım. Cebrail bana tevâzû göstermemi işaret etti. Ben de kul peygamber olmayı tercih ettim. Bir gün doyayım, bir gün aç kalayım dedim.”

Hz. Peygamberin (a.s) ahlâk ve ahvâli bölümünde, sûfilerin zahidane hayat yaşamasına katkı sağlamak amacıyla Serrâc'ın kaynak gösterdiği bu rivayete³⁵² Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/827)³⁵³, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö.307/919)³⁵⁴,

³⁴⁶ Beyhakî, *ez-Zühdü'l-kebir*, s. 357 (976).

³⁴⁷ Irakî, *el-Muğnî*, I, 1439 (2).

³⁴⁸ Bkz. Tekâsür, 102/5.

³⁴⁹ Bkz. Tekâsür, 102/7.

³⁵⁰ Bkz. Vâkıa, 56/95.

³⁵¹ Bkz. Tirmizi, Dua, 105; Ebu Davud, Edep, 101; İbn Mâce, Dua, 5.

³⁵² Serrâc, *Luma*, s. 134.

³⁵³ Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, II, 1403 (5247).

³⁵⁴ Ebi Ya'la el-Mevsilî, *el-Müsned*, VIII, 318 (4920).

Taberânî (ö.360/971) eserlerinde yer vermiştir.³⁵⁵ Heysemî'ye göre (ö.807/1405) Ebu Ya'lâ'nın senedi hasen³⁵⁶, Bezzâr'ın (ö. 292/905) ravileri sika³⁵⁷, Taberânî (ö. 360/971) rivayetinde ise ravi Bakıyye b. el-Velîd müdellistir.³⁵⁸

Rivayetin metni sade bir hayat yaşamayı, tevâzûa ve kulluğun önemine değinmektedir. Kur'ân-Kerim'de birçok âyetlerde müminler için dünyapererstlik yasaklanmakta³⁵⁹, tevâzû' öne çıkartılmakta³⁶⁰ ve tertemiz bir hayat üzere³⁶¹ yaşantı sürülmesi emredilmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin (a.s), her vakit tövbe ettiği³⁶², ibadetin her türlüünü ziyadesiyle yapmak için gayret içinde bulunduğu ve şükreden bir kul olmayı öğütlediği³⁶³, mütevazı bir hayat sürdüğü³⁶⁴ dikkate alınırsa, Taberânî rivayeti dışındakilerin sahih kabul edilmesi daha isabetli gözükmektedir.

١٦٧- انه لم يدخر شيئاً لغدٍ وانه انما ادخر مرة قوت سنة لعياله ولمن يرد عليه من الوفود.

167- “Peygamber (s.a.v) asla ertesi güne bir şey ayırıp saklamazdı. Sadece bir defasında ehlini ve misafir heyetleri ağırlamak maksadıyla bir yıllık azık ayırmıştı.”³⁶⁵

Kaynaklarda rivayetin لَمْ يَدَّخِرْ شَيْئًا لَغَدٍ “Hz. Peygamber (a.s) ertesi gün için bir şey saklamazdı” kısmı aynı senedle Enes b. Mâlik'e (r.a) isnad edilerek nakledilmiştir.³⁶⁶ Tirmizî'nin “Garib” hükümünü verdiği bu hadisi destekleyen

³⁵⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, VIII, 88.

³⁵⁶ Heysemî, *Mecmau'z-zevaid*, IX, 19 (14210).

³⁵⁷ Heysemî, *Mecmau'z-zevaid*, IX, 192 (15130).

³⁵⁸ Heysemî, *Mecmau'z-zevaid*, IX, 20 (14214).

³⁵⁹ Bkz. Tevbe, 9/55; Fatır, 35/5; Taha, 20/131.

³⁶⁰ Bkz. İsrâ, 17/ 24, 37; Furkan, 25/63; Lokman, 31/18-19.

³⁶¹ Bkz. Nahl, 16/97.

³⁶² Bkz. Müslim, Salât, 220; Ebu Dâvud, Vitir, 26.

³⁶³ Bkz. Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Misafirun, 14.

³⁶⁴ Bkz. Buhârî, Libas, 11/ Enbiya, 24; Tirmizi, Menâkıb, 1.

³⁶⁵ Serrâc, *Luma*, s. 134.

³⁶⁶ Tirmizi, Zühd, 38 (2362); Hatîb Bağdadî, *Tarihu Bağdâd*, VIII, 159 (3681).

örneğin Hz. Peygamberin (a.s) –bir sonraki rivayette ayrıca zikredileceği üzere- Bilal-i Habeşî’ye biriktirmiş olduğu hurmaları infak etmesini tavsiye etmesi gibi³⁶⁷ hasen rivayetler de vardır. Dolayısıyla hadisin bu kısmı şahidleri dikkat alındığında rivayet sahih olarak değerlendirilebilir.

Mezkûr rivayette “*Sadece bir defasında ehlini ve misafir heyetleri ağırlamak maksadıyla bir yıllık azık ayırmıştı*” kısmı ise mana olarak rivayet edilmiş farklı bir hadistir. Bu rivayet Hz. Ömer’e sahih isnadla dayandırılmaktadır; hükmen merfu olup şu şekildedir: *“Resûlullah (a.s) كَانَ يَبِيعُ نَخْلَ بَيْتِ النَّضِيرِ، وَيَحْسِبُ لِأَهْلِهِ قُوتَ سَنَتِهِمْ Nadîroğullarına hurma satar, o yılın azığını da ehli için alıkoyardı.”*³⁶⁸

Rivayetin içeriğine bakıldığında yarın için bir şey saklamama veya ihtiyaç durumunda bir şeyler saklanmasının tavsiye edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, tevekkül anlayışıyla ilgilidir. sûfilere göre “Tevekkül bir makam ve hal kabul edilir. Bu sebeple onlar tevekkülün birçok çeşidi ve mertebesinden bahsetmişlerdir.”³⁶⁹ Kur’ân- Kerim’de mal edinme/biriktirme ilgili âyetlerde³⁷⁰ helalinden kazanma, israf etmemek ve ihtiyaç fazlasını Allah yolunda infak etmek üzerinde durulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (a.s) bir sahabiye “*Malının bir kısmını kendin için alıkoy!* Böyle yapman senin için daha hayırlıdır”³⁷¹ buyururken diğer taraftan Hz. Ebubekir’in (r.a) malının tamamını infak etmesini onayladığı bilinmektedir.³⁷²

İslam dini mal biriktirmeyi yasaklamamıştır. Helalinden kazanmayı ve helal olan yerlere infak etmeyi emretmiştir. Konuyla ilgili rivayetleri değerlendiren İbn Hacer (ö. 852/1449), Hz. Peygamberin (a.s) Nadîroğulları ile Fedek arazilerinin hurma gelirlerinin devlet işlerinde görev alanlar (nâib) ve yolda kalmışlar (İbnü’s-

³⁶⁷ Heysemî, *Mecmeu 'z-zevâid*, X, 241 (17778); İbn Hacer, *el-Metâlib*, XIII, 274 (169); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 239 (635).

³⁶⁸ Buhârî, *Nafakât*, 3; Müslim, *Cihad*, 50.

³⁶⁹ Süleyman Uludağ, “*Tevekkül*”, *DİA*, XXXXI, 3-4. İstanbul, 2012.

³⁷⁰ Bkz. İsrâ, 17/26; Ayrıca bkz. Bakara, 2/195, 219, 245, 254; Al-i İmran, 3/92; İnsan, 76/8.

³⁷¹ Buhârî, *Meğazi*, 79.

³⁷² Bkz. Ebu Dâvud, *Zekât*, 40.

sebîl) için ayırıp taksim ettiğini, Hayber arazisinin ise bir kısmını kendi ailesi için tahsis edip kalanını Müslümanlar arasında dağıttığını ifade etmiştir.³⁷³

Serrâc'ın vermiş olduğu şekliyle üzerinde durulan haslet sadece Hz. Peygambere (a.s) veya bir sahabiye ait olabileceği gibi kimi sahabiler bu durumun dışında tutulmuş ve mal biriktirmeme özelliği umum ifade etmemiştir. Muhteva öznelidir. Kişinin veya devlet başkanının teslimiyet/tevekkülüne ve tasarrufuna göre değişkenlik arz edebilir.

Dolayısıyla Serrâc'ın vermiş olduğu rivayeti, metin itibariyle destekleyen âyet ve hadisler bulunmaktadır. Buradan sadece tüm malını sarf etmeyi tevekkül olarak yorumlamak ve “*Sadece bir defasında ehlini ve misafir heyetleri ağırlamak maksadıyla bir yıllık azık ayırmak*” şeklinde çıkartılacak sonuç tartışılabilir. Nitekim Taberî (ö. 310/923) aynı hadisi zahid sûfilerin görüşlerinin aleyhine bir delil olarak kabul etmiş, Buhârî şârihi el-Mühelleb b. Ebû Sufre (ö. 435/1044) ise “Bu hadis, bir âlimin çocukları ve ailesi hakkında mal biriktirebileceğine delildir”³⁷⁴ sonucunu çıkartmıştır. Hz. Peygamberden (a.s) vârid olan mezkûr hadisin, sahabenin kıtlık ve bolluk durumları, zamanın şartları dikkate alınarak zikrediliğini ifade etmek daha isabetli olacaktır. Kaldı ki, Serrâc'ın hadis olarak vermiş metin, iki ayrı rivayetin birleştirilmiş halidir. Bu, Serrâc'ın, mana ile hadis rivayet ettiğinin bir göstergesi kabul edilmelidir.

١٦٨ - ...أنفق بلال ولا تخش من ذي العرش إقلالا.

168- “...*İnfak et ey Bilal! Arşın sahibinin malını eksilteceğinden korkma!*”³⁷⁵

Bezzâr (ö. 292/905), Ebû Ya'lâ (ö. 307/919) ve Taberânî'nin (ö. 360/971) eserlerinde zikredilen bu rivayet³⁷⁶ bir önceki konuyla ilgilidir. İnfakla ilgili metin

³⁷³ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî, *Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 206; Dâru'l-ma'rife, I-XIII, Beyrut, 1379/1959.

³⁷⁴ İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Halef el-Bekrî el-Kurtubî, *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*, VII, 533; thk. Ebû Temîm Yâsir b. Ahmed, Mektebetü'r-Rüşd, I-X, Riyad, 1423/2003, 2. Baskı.

³⁷⁵ Serrâc, *Luma*, s. 135.

değerlendirmesini bir öncekinde incelediğimiz için tekrar üzerinde durmuyoruz. Heysemî (ö. 807/1405) ve İbn Hacer (ö. 852/1449) bu hadisin isnadını sahih/ceyyid olarak kabul etmiştir.³⁷⁷

١٦٩ - إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ وَيَكْرَهُ سَفْسَافَهَا.

169- “Allah Teâlâ güzel ahlakı sever. Değersiz ve kötü ahlaktan hoşlanmaz.”³⁷⁸

Rivayet, Mâlik b. Enes’in (ö. 179/795) önemli talebelerinden İbn Vehb’in (ö. 197/813) *el-Câmi*³⁷⁹, İbn Ebüd-dünya’nın (ö. 281/894) *Mekârimü’l-ahlâk*³⁸⁰ ile Hâkim’in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*³⁸¹ adlı eserinde geçmektedir. Bezzâr’ın rivayetinde ravi Mübârek b. Fedâle (ö. 165/781)³⁸² teferrüd ettiğiinden rivayet

³⁷⁶ Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Basrî *el-Müsned (el-Bahru’z-Zehhâr)*, I, 396 (273); IV, 204 (1366); V, 348 (1978); XVII, 227 (9893); XVII, 249 (9930); thk. Mahfûzu’r-rahman Zeynüllah, Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, I-XVIII, Medine, 1409/1988, 1. Baskı; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, X, 429 (6040); Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsat*, III, 86 (2572); *el-Mu’cemu’l-kebir*, I, 340 (1020); 342 (1025); X, 155 (10300).

³⁷⁷ Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, X, 241 (17778); İbn Hacer, *el-Metâlib*, XIII, 274 (169); Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, I, 239 (635).

³⁷⁸ Serrâc, *Luma*, s. 139.

³⁷⁹ İbn Vehb, Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî, *el-Câmi*, s. 592 (492); thk. Ebu’l-hayr Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed, Dâru İbni’l-Cevzî, Riyad, 1416/1995, 1. Baskı.

³⁸⁰ İbn Ebü’d-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Mekârimü’l-ahlâk*, s. 20 (10); thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Mektebetü’l-Kur’ân, Kahire, trs.

³⁸¹ Hâkim Nisabûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed *el-Müstedrek Ale’s-Sahihayn*, I, 112 (153); thk. M. Abdülkadir Ata, Daru’l Kütübi’l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1411/1990. (Zehebî, *Telhis*’inde sükût etmiştir).

³⁸² Bu zat, cumhuru ulemaya göre sika kabul edilirken birçok âlim tarafından tedlis yaptığı gerekçesiyle zayıf kabul edilmiştir. Ebu Davud, Tirmizi ve İbn Mâce Sünenlerinde onun rivayetini yer vermiştir. Buhâri bazı rivayetlerini istişhâd için *Sahih*’ine almıştır. Bkz. Zehebî, *Siyer*, VII, 281 (84).

zayıftır.³⁸³ Ancak Beyhakî'nin (ö. 458/1066)³⁸⁴ zikrettiği rivayetlerin her ikisinin (Mevkuf ve Mürsel) ricali sika kabul edilmiştir.³⁸⁵

Kur'ân-ı Kerim'de kimi âyetlerde güzel ahlak emredilir³⁸⁶ ve kötü ahlaktan sakınmanın gerekliliği vurgulanır.³⁸⁷ Hz. Peygamber de (a.s) dualarında kötü ahlaktan Allah'a sığınmış³⁸⁸ ve Rabbinden güzel ahlakı talep etmiştir.³⁸⁹ Burada Serrâc'ın zikretmiş olduğu metnin, farklı lafızlarla nakledildiği ve bunlardan kimisinin isnadının zayıf olduğu görülmektedir. Ancak Beyhakî'nin sahih rivayeti, Serrâc'ın vermiş olduğu rivayetin lafzına daha uygundur. Dolayısıyla rivayet sahih kabul edilir.

١٧٠ - عرفت فالزم أو قال عبد نوره الله قلبه.

170- “*Nefsini tanı, ona sahip ol veya Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir kul ol.*”³⁹⁰

Bu rivayetin ilk kısmı daha önce “Hârise Hadisi” olarak geçen Hâris b. Mâlik el-Ensârî ile irtibatlı olarak açıklanmıştır.³⁹¹ “*Allah'ın kalbini nurlandırdığı bir kul ol*” kısmı ise pek çok kaynakta mezkûr rivayete ziyade edilerek nakledilmiştir.³⁹²

³⁸³ Heysemî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Keşfü'l-estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*, II, 405 (1967); Habiburrahman el-A'zamî, Müessesetü'r-risale, I-IV, Beyrut, 1399/1979, 1. Baskı.

³⁸⁴ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî, *Şuabü'l- iman*, X, 373 (7649); thk. Abdu'l- Ali Abdulhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, 1. Baskı; *el-Esmâ ve's-sıfât*, I, 143 (88); thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşedî, Mektebetü's-Suvâdî, I-II, Cidde, 1423/1993, 1. Baskı.

³⁸⁵ Irâkî, *el-Muğnî*, s. 839 (6).

³⁸⁶ Bkz. Nisa, 4/36; İsrâ, 17/23, 28, 53; Ankebut, 29/8; Asr, 103/1.

³⁸⁷ Bkz. Nisa, 4/148; A'raf 7/33; Kalem, 68/10-14.

³⁸⁸ Bkz. Tirmizi, Dâavât, 126; Ebu Davut, Vitir, 32; Nesai, İstiâze, 21.

³⁸⁹ Bkz. Müslim, Müsafirin, 201; Tirmizi, Dâavât, 32; Ebu Davud, Salât, 119.

³⁹⁰ Serrâc, *Luma*, s. 143.

³⁹¹ Bu rivayetin “Mürsel” olanı senedi itibariyle daha sahih kabul edilmiştir. Bkz. Tez, Hadis no: 157.

³⁹² Abdullah b. Mübârek, *Kitabü'z-zühed*, s. 106 (314); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 170 (30423); Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebir*, IV, 455, thk. Abdülmuti Emin Kal'acî, Darü'l-

Takıyyüddin Sübkî (ö.756/1355)³⁹³ ve Irâkî'ye (ö. 806/1404)³⁹⁴ göre sûfiler arasında çokça zikredilen rivayet isnadı itibariyle zayıftır.

١٧١- من عمل بما علم ورثه الله علم ما لم يعلم...

171- “Bildikleri ile amel eden kimseye yüce Allah bilmediği şeylerin bilgisini verir...”³⁹⁵

Serrâc'ın, “Sûfilerin Kur'ân ve Hadisten Hüküm Çıkarma” bölümünde ilmi incelikler ve hakikatlerden bahsederken yer verdiği bu haberi Ebu Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038), zayıf bir senedle Enes b. Mâlik'e isnad ederek vermektedir.³⁹⁶ Elbânî'ye (ö. 1420/1999) göre rivayet mevzudur. Zira Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) bu haberi Tâbiûn'dan bir gruba Hz. İsa'ya (a.s) isnad ederek aktarmış ancak onlar bunu Hz. Enes'e isnad ederek rivayet etmişlerdir. Bunların kim olduğu ise bilinmemektedir.³⁹⁷

١٧٢- أن رجلاً أتى النبي فقال يا رسول الله علمني من غرائب العلم قال ما فعلت في رأس العلم فتطلب

الغرائب فأحكيم ما هاهنا ثم تعال أعلمك غرائب العلم.

172- “Bir adam, Hz. Peygambere (a.s) gelerek bana ilmin inceliklerini (başını) öğret, dedi. Allah Rasûlü şöyle dedi: İlimden önce sen ne yaptın? Sen ilmin başlangıcını sağlam yap, sonra gel de sana ilmin önceliklerini öğreteyim.”³⁹⁸

mektebeti'l ilmiyye, Beyrut, 1405/1984; Beyhakî, *Şu'abü'l-iman*, XIII, 160 (10108), thk. Abdul-Ali Hamid, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, 1424/2003; *ez-Zühdü'l-kebir*, s. 355 (973); İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l- ulûm*, VII, 127.

³⁹³ Sübkî, Takıyyüddin, Ebu'l-Hasen Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm, *Fetâva's- Sûbkî*, I, 57, Daru'l-Meârif, Kahire, 1937; Irâkî, *el-Muğnî*, I, 1575 (6).

³⁹⁴ Irâkî, *el-Muğnî*, I, 1575 (6).

³⁹⁵ Serrâc, *Luma*, s. 147.

³⁹⁶ Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, VI, 163; X, 377. Krş. Irâkî, *el-Muğnî*, s. 85 (2), 899 (2), 900 (5); Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmua*, 286 (43).

³⁹⁷ Elbânî, *Silsiletü'l-ehadisi'd-daiife ve'l-mevzûa*, I, 611 (422), Daru'l-maârif, I-XIV, Riyad 1412/1992, 1. Baskı.

³⁹⁸ Serrâc, *Luma*, s. 148.

İrâkî'ye (ö. 806/1404) göre bu rivayeti Ebu Nuaym (ö. 430/1038)³⁹⁹ ile İbnü's-Sünnî (ö. 364/975) *Kitabu'r-Riyâza* adlı eserlerinde nakletmişler, İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) Abdullah b. el-Misver tarikiyle naklettiği haber "Mürsel" olduğundan zayıftır.⁴⁰⁰ Ancak Abdullah b. el-Misver b. Avn b. Cafer b. Ebî Tâlib el-Hâşimî⁴⁰¹ hadis uydurmakla ve aslı olmayan mürsel haberler nakletmekle tanındığından haber mevzu kabul edilmelidir.

۱۷۳ - لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُ فِيهِ مَلَكٌ مُقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ.

173- "Benim Allah ile beraber öyle bir vaktim vardır ki, o vakit içine ne bir mukarreb melek ne de mürsel nebi sığar."⁴⁰²

Serrâc'ın, Hz. Peygamberin (a.s) miraç gecesinde yakîn hâlini izah ederken kitabına aldığı bu rivayet hadis değildir.⁴⁰³ Sûfiler arasında meşhur olmuş senedi bulunmayan bir kelimadır.⁴⁰⁴ Rivayet bu lafızla sahih değildir.

۱۷۴ - إِنَّ أَطْيَبَ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِ يَدِهِ.

174- "Kişi, elinin kazancından daha temiz bir şey yememiştir."⁴⁰⁵

Hadis sahihtir.⁴⁰⁶

۱۷۵ - جُعِلَ رِزْقِي تَحْتَ ظِلِّ سَيْفِي ...

175- "Benim rızıkım, kılıcımın gölgesi altındadır..."⁴⁰⁷

³⁹⁹ Bkz. Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 24.

⁴⁰⁰ İrâkî, *el-Muğnî*, I, 78 (2).

⁴⁰¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, V, 169 (782); Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 504 (4608); İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, V, 12 (4463); İbn Arrâk, *Tenzihu's-şerîa*, I, 277 (89).

⁴⁰² Serrâc, *Luma*, s. 161.

⁴⁰³ Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nüreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *el-Mevzuâtü's-süğra*, I, 151; thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1978, 2. Baskı; *el-Mevzuâtul-kübra*, I, 299; thk. Muhammed es-Sabbağ, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1971.

⁴⁰⁴ Sehâvî, *Mekasidu'l-hasene*, I, 565 (926); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 204 (2159).

⁴⁰⁵ Serrâc, *Luma*, s. 162-164.

⁴⁰⁶ Buhâri, *Büyû*, 15; Ebû Dâvud, *Büyû*, 6; Nesâî, *Büyû*, 1; İbn Mâce, *Ticârat*, 1; Dârimî, *Büyû*, 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 21, 43, 127, 192.

⁴⁰⁷ Buhâri, *Büyû*, 15.

Bu rivayet Buhârî'nin *وَيُذَكِّرُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ* "İbn Ömer'den nakledildiğine göre"⁴⁰⁸ diyerek Hz. Peygambere (a.s) dayandırdığı muallak hadislerindendir. Bilindiği üzere muallak hadis senedinde kopukluk bulunan bir rivayettir.⁴⁰⁹ İlk bakışta zayıf kabul edilir. Ancak Ahmed b. Hanbel⁴¹⁰ ile İbn Ebû Şeybe'nin⁴¹¹ şahitlerini zikrettiği ve isnadını verdiği bu rivayet İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed (ö. 606/1210)⁴¹², Irâkî (ö. 806/1404)⁴¹³ tarafından sahih kabul edilmiş ayrıca İbn Hacer (ö. 852/1449) eserinde rivayetin senedini zikretmiştir.⁴¹⁴

Rivayetin muhtevasını bütün olarak değerlendirdiğimizde ifadenin tevhid mücadelesi,⁴¹⁵ Allah yolunda cihad⁴¹⁶ ve Ümmet şuurunun oluşmasıyla⁴¹⁷ ilgili pekçok âyetle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin (a.s): "*Ey insanlar! Düşmanlar karşılaşmayı ve harp etmeyi arzulamayınız. Belki Allah'tan harp felaketinden korunmayı isteyiniz. Fakat düşmanla karşılaşırsanız bütün sıkıntılara rağmen sabrediniz. Biliniz ki cennet muhakkak kılıçların gölgesi altındadır*"⁴¹⁸ hadisi de din, can, mal, namus ve nesli korumaya yöneliktir. Serrâc'ın kitabına aldığı rivayet, İslam dinini tebliğ ve koruma odaklı olduğundan bu hadisle mana yönünden

⁴⁰⁸ Buhârî, Cihad, 88.

⁴⁰⁹ Sahih-i Buhârî'ye ta'lik rivayetleri nedeniyle yapılan tenkidler için bkz. Selahattin Polat, "*Buhârî'nin Sahihine Yapılan Bazı Tenkidlerin Değerlendirilmesi*", Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, 1990, sy. IV, s. 237-255.

⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 50, 92.

⁴¹¹ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IV, 212 (19401); 216 (19437); VI, 470 (33010).

⁴¹² İbnü'l-Esîr, *Camîu'l-usûl li ehâdîsir-Resûl*, VIII, 534 (6335), thk. Abdülkadir el-Arnaûd, Mektebetu dâri'l-beyan, Dımaşk, 1972.

⁴¹³ Irâkî, *el-Muğnî*, I, 505 (1).

⁴¹⁴ İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî *Tağlîku't-ta'lik alâ Sahihî'l-Buhârî*, thk. Saîd Abdurrahman Musa el-Kazakî, el-Mektebü'l-İslâmî, I-V, Beyrut, 1405/1984, 1. Baskı.

⁴¹⁵ Bkz. Âli İmran, 3/64; Nisa, 4/125; En'am, 6/74-90.

⁴¹⁶ Bkz. Bakara, 2/216; Al-i İmran, 3/139; Enfal, 8/39, 45, 65.

⁴¹⁷ Bkz. Enbiya 21/92.

⁴¹⁸ Buhârî, Cihad, 22; Müslim, Cihad, 20; Ebu Davud, Cihad, 89.

mutâbık gözükmektedir. Ayrıca metinde Hz. Peygamberin (a.s) “*benim rızıkım kılıcımın /mızrağımın gölgesi altındadır*” buyurması savaş meydanında elde edilen ganimetlere işaret etmesi bağlamında değerlendirilebilir.⁴¹⁹

١٧٦ - لو توكلتم على الله حق توكله لرزقكم كما تُرزق الطير تغدوا خِصاصًا وتروح بِطانًا.

176- “*Şayet Allah’a hakkıyla tevekkül etmiş olsaydınız, O, sizleri kuşlar gibi rızıklandırır. Nitekim kuşlar, aç olarak sabahlar, akşam tok olarak dönerler.*”⁴²⁰

Tirmizi, Ebû Davud, İbn Mâce’nin tahrir etmiş olduğu hadislerdendir.⁴²¹ Rivayeti ayrıca Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797)⁴²², İbn Ebü’d-Dünya (ö. 281/894)⁴²³, Ebû Nuaym (ö. 430/1038)⁴²⁴ ve Beyhakî (ö. 458/1066)⁴²⁵ tarafından da zikredilmiş; Beyhakî’nin naklettiği rivayetin mürsel ve munkatı olduğunu belirtmiş, Irâkî (ö. 806/1404) bu görüşü onaylamıştır.⁴²⁶

Hadisin metninde zikredilen anahtar kelimeler tevekkül, rızık ve çaba/ çalışmadır. Rivayetin muhtevası rızık endişesine kapılmamayı öğretmektedir. Deyim yerindeyse “Siz, tam bir tevekkülle çalışırsanız Allah sizi ummadığınız yerlerden rızıklandırır veyahut rızka giden yolları kolaylaştırır” anlamındadır. Kur’ân-ı Kerim’de her canlının rızıkının Allah tarafından garanti edildiği⁴²⁷, kendilerine tevdi

⁴¹⁹ İlgili ayetler için bkz. Enfal, 8/1; Enfal, 8/69.

⁴²⁰ Serrac, *Luma*, s. 162.

⁴²¹ Tirmizi, *Zühd*, 33; İbn Mâce, *Zühd*, 14; İbn Mâce, *Tevekkül*, 14; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 30; 53.

⁴²² Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd*, I, 196 (559).

⁴²³ İbn Ebü’d-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Kanâa ve’t-ta’attuf*, I, 71 (172), thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Müessesetü’s-sekâfe, Beyrut 1993, 1. Baskı.

⁴²⁴ Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 103.

⁴²⁵ Beyhakî, *Şuabü’l-ıman*, II, 459.

⁴²⁶ Irâkî, *el-Muğni*, I, 1627 (1).

⁴²⁷ Bkz. Ankebut, 29/60.

edilen rızkın kullar açısından imtihan olabildiği zikredilir.⁴²⁸ Tevekkül ve teslimiyet ehli olanlar ise övülür.⁴²⁹

Dolayısıyla rivayetin içeriği Kur'ân âyetleriyle mutâbıktır. Hz. Peygamberin (a.s) tevekkül,⁴³⁰ rızık⁴³¹ ve çalışma⁴³² ile ilgili birçok sahih hadisi, mezkûr rivayeti mana bakımından desteklemektedir. Müslümanlara rızık endişesine kapılmadan, gücünün yettiği oranda çalışıp Allah'a tevekkül etmeyi konu edinen Serrâc'ın kitabına aldığı hadis sahihtir.

١٧٧ - ما جُيِلَ وَلِيُّ اللَّهِ إِلَّا عَلَى السَّخَاءِ وَحُسْنِ الْخَلْقِ .

177- “Allah'ın veli kulları cömertlik ve güzel huy üzere yaratılmıştır.”⁴³³

Kaynaklarda zikredilen bu rivayet Kütüb-i sitte'de geçmemektedir.⁴³⁴ Deylemî'nin⁴³⁵ Hz. Âişe'ye (r.a) isnad ederek vermesi doğru değildir. Zira rivayette müşterek/karma bir isnad kullanılmıştır. Senedde Ebu'l-Feyz Yusuf b. es-Sefer adlı ravi metrûk, kezzâb, münker ve zâhibü'l-hadis gibi ağır cerh lazfılarıyla tecrîh edilmiştir.⁴³⁶ Bu kişi “Kâtibü'l-Evzâî” nisbesiyle meşhur olmuş ancak yakınlığını kullanıp kendisinden hadis almış gibi göstermiştir. Yalan haberleri el-Evzâî'ye (ö.

⁴²⁸ Bkz. İsrâ, 17/30; Nahl, 16/71; Sebe, 34/36; Mülk, 67/21.

⁴²⁹ Bkz. Ahzap, 33/3; Teğabün, 64/13; Zümer, 39/36.

⁴³⁰ Bkz. Tirmizi, Kıyame, 60.

⁴³¹ Bkz. İbn Mâce, Zühd, 14.

⁴³² Bkz. Buhâri, Büyû, 15.

⁴³³ Serrâc, *Luma*, s. 163.

⁴³⁴ İbn adî, *el-Kâmil*, I, 398 (24); Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, XIV, 125 (3474), thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Silefî, Dâru Taybe, I-XV, Riyad, 1405/1985, 1. Baskı.

⁴³⁵ Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 69 (6214).

⁴³⁶ İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, IX, 223 (935), Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, 1952/1271, 1. Baskı; İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 497 (2068); Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 466 (9871); İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, VI, 322 (1153).

157/774) isnad etmiş, hatta Hz. Âişe'ye ulaşan bir de sened meydana getirmiştir.⁴³⁷ Hiç kuşkusuz senedi görünüş itibariyle merfu bir haber olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Ancak kurgulamış olduğu sened mevzudur; kendisi ve rivayeti muhteccün bih değildir.⁴³⁸

Her ne kadar rivayetin içeriği veli kulların cömert ve güzel ahlak üzere olduğunu ortaya koymuş olsa ve her müslümanın Allah dostu olabileceği mümkün bulunsa da mezkûr rivayet isnad itibariyle uydurmadır. Hiç kuşkusuz Kur'ân ve Sünnet'te cömertlik⁴³⁹ ve güzel ahlakla⁴⁴⁰ ilgili metni destekleyebilecek birçok âyet ve hadis bulunmaktadır. Ancak isnadı sahih bulunmayan bir rivayetin, metin itibariyle doğru olması haberin sahih olmasını gerektirmez.

۱۷۸ - إِنَّ النَّفْسَ إِذَا أَحْرَزَتْ رِزْقَهَا أَطْمَأَنَّتْ.

178- “Nefis, azığını hazırladığı zaman itmi'ana (kalbin manevi doygunluğu) erer.”⁴⁴¹

Rivayet kaynaklarda Selman-ı Fârisî'nin (ö. 36/656) sözü olarak (mevkuf haber) nakledilmiştir.⁴⁴² Haberin isnadında yer alan el-Hüzeyl b. Bilâl el-Medâinî'nin mevsûkiyeti hususunda ihtilaf var ise de pek çok âlime göre zayıftır.⁴⁴³ Heysemî (ö. 807/1405) mezkûr rivayeti zayıf kabul etmiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁷ Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa*, II, 77; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-şeria*, II, 129 (11); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, II, 217 (2202).

⁴³⁸ İrâkî, *el-Muğni*, I, 1148; krş. Elbânî, *Silesitetü'l-ehâdisi'd-dâife*, II, 88 (622).

⁴³⁹ İlgili âyetler için bkz. İsrâ, 17/29; Leyl, 92/17. İlgili hadisler için bkz. Buhâri, *Zekât*, 27; Müslim, *Birr*, 56; Tirmizi, *Birr*, 41. Nesai, *Cihad*, 8.

⁴⁴⁰ Bkz. Al-i İmran, 3/134; En'am, 6/151-152; Araf, 7/33. İlgili hadisler için bkz. Müslim, *Misafirin*, 201; Tirmizi *Birr*, 33, 55; Ebu Dâvud, *Sünnet*, 15.

⁴⁴¹ Serrâc, *Luma*, s. 163.

⁴⁴² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, VI, 219 (6057); Ebu Nuaym, *Hilye*, I, 207; Beyhakî, *Şuabü'l-ıman*, II, 432 (1166).

⁴⁴³ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 432 (2040); Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 294 (9213); İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, VIII, 330 (8253).

⁴⁴⁴ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, V, 35 (7979).

Rivayet nefsin terbiyesi ile alakalıdır. Nefse karşı mücadele içerisinde olanların zamanla nefsinin olgunluğa erdirebileceğinden bahsetmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de nefsin özelliklerinden manevi olgunluğa erişen nefsin Allah'tan razı olacağı; Allah'ın da onlardan razı olacağı bildirilmekte⁴⁴⁵ ve nefisle mücadele edilmesinden bahseden hadislerin vârid olduğu bilinmektedir.⁴⁴⁶

Azık edinmeyi Kur'ân şu şekilde tarif ederken “...Azık edinin, şüphesiz azığın en hayırlısı takvadır...”⁴⁴⁷ buyurur. Kişi sefere çıkarken yol azığı edinir. Hz. Peygamber (a.s) Müslümanı dünyada bir yolcuya benzetmiş⁴⁴⁸, ahiret hayatına çıkmadan önce sâlih ameller işleyerek azığın tedarik edilmesini tavsiye etmiştir.⁴⁴⁹ Bu bakımdan içeriği destekleyen dayanaklar mevcut ise de ravi kaynaklı kusurdan ötürü rivayet zayıftır.

۱۷۹ - حرام على قلب عليه زبانية ان يجد حلاوة الاخرة .

179- “Kalbinde (aşırı) dünya sevgisi olanın, uhrevi lezzet alması mümkün değildir.”⁴⁵⁰

İçerik itibarıyla “Dünya sevgisi, her kötülüğün başıdır”⁴⁵¹ şekliyle meşhur olan rivayete benzeyen bu söz, hadis değildir. Bağdad'ın önde gelen sûfilerinden/ ariflerinden Ebu Cafer el-Muhavvelî'ye ait bir kelimadır.⁴⁵² Muhavvel ise Bağdad'a bir fersah uzaklıkta yerleşim yeridir.⁴⁵³

⁴⁴⁵ İlgili ayet için bkz. “Ey mutmain olan nefis! Rabbinle razı olarak dön ve Allah'ın rızasını kazanmış olarak” Fecr, 89/27-28.

⁴⁴⁶ Bkz. “...Mücahid, Hz. Allah'a itaat yolunda nefsinin arzularına karşı mücadele eden kişidir.” Tirmizi, Fedâil'ül-cihad, 2; “Akıllı kişi nefsinin hâkim olan ve ölüm sonrasına çalışan kimsedir...” Tirmizi, Sıfat'ül-kıyame, 25; İbn Mâce, Zühd, 31.

⁴⁴⁷ Bkz. Bakara 2/197.

⁴⁴⁸ “...Dünyada sanki garip bir yolcu gibi ol...” Buhâri, Rikak, 3; Tirmizi, Zühd, 25.

⁴⁴⁹ Hz. Peygambere kıyamet ne zaman kopacak diye sorulunca “ ... Kıyamet için ne hazırladın ...” cevabı ahiret için azık (sâlih amel) hazırlamakla ilgilidir. Bkz. Tirmizi, Zühd, 50.

⁴⁵⁰ Serrâc, Luma, s. 164.

⁴⁵¹ Aclûnî, Keşfu'l-hafâ, I, 397.

⁴⁵² Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, Târihu Bağdâd, XIV, 411 (7743), thk. Beşşâr Avvâd, Daru'l-garbi'l-İslamî, Beyrut, 2002, 1. Baskı; İbnü'l-Cevzî,

180- “*Ya Eba Cuhâyfe! Büyüklerle otur, hikmet sahipleri arasına karış ve (bilmediğini) âlimlere sor.*”⁴⁵⁴

Arap dili ve belagatinin önde gelen âlimlerinden Ebubekir İbn Düreyd el-Ezdî'nin (ö. 321/933)⁴⁵⁵, Vehb İbni Münebbih'e (ö. 114/732) atfettiği bu rivayet, bazı kaynaklarda sahabîden Ebû Cuhayfe Vehb b. Abdillâh b. Müslim es-Süvâî'ye (ö. 74/693) isnad edilmektedir.⁴⁵⁶

Taberânî'nin (ö. 360/971) merfu olarak naklettiği rivayet şu şekildedir: *جالسوا* “*Büyüklerle oturun, âlimlere sorun, hikmet sahipleri arasına karışın.*”⁴⁵⁷ Heysemî'ye (ö. 807/1405) göre bu rivayetin iki ayrı bulunmaktadır. Biri budur diğer ise mevkuf haberdir. Merfu olan Taberânî rivayetinin senesinde Ebu Mâlik Abdülmelik b. Hüseyin⁴⁵⁸ adlı ravi münkeru'l-hadis, metrûkü'l-hadis lafızlarıyla cerh edilmiştir. Mevkuf olanı buna göre daha sahih kabul edilmiştir.⁴⁵⁹ Mevkuf olan Rivayet yine Ebu Mâlik'ten, Mus'ır→ Seleme b.

Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî Târihi'l-ümem ve'l-mülûk*, XI, 72 (1264); thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I-XIX, Beyrut, 1412/1992, 1. Baskı.

⁴⁵³ İbn Abdülhak, Ebü'l-Fezâil Safîyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh el-Bağdâdî, *Mirsâdü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkene vel'bukâ'*, III, 1237; Daru'l Ciyl, I-III, Beyrut, 1412/1992, 1. Baskı.

⁴⁵⁴ Serrâc, *Luma*, s. 164.

⁴⁵⁵ İbn Düreyd, el-Ezdî Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen, *el-Müctebâ*, s. 47, Dâiretü'l-meârifî'l-Usmâniyye, Haydarâbâd, trs.

⁴⁵⁶ İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 528 (1447); İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlih*, I, 508 (814); thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, I-II, Cidde, 1414/1994, 1. Baskı; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, *el-Medhal ila's-Süneni'l-kübrâ*, 297 (444); thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, Dâru'l-hulefâ, Kuveyt, trs.

⁴⁵⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXII, 125 (324).

⁴⁵⁸ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, II, 653 (5198).

⁴⁵⁹ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 125 (519).

Küheyl → Ebu Cühayfe tarikiyle gelmektedir.⁴⁶⁰ Dolayısıyla Serrâc'ın vermiş olduğu lafız, haberin mevkuf olanı ve Heysemî'ye göre daha sahih kabul edilenidir.

Rivayetin muhtevası ilim meclisinde âlimlerle beraber sohbet etme onlarla birlikte olmakla ilgilidir. Kur'ân-ı Kerim'de sırat-ı müstakim üzere olanlarla beraber olmak⁴⁶¹, işleri istişareyle yapmak⁴⁶² ve ehl-i zikre sormak⁴⁶³ gibi tavsiyeler bulunmaktadır. Bu yönden metni incelediğimizde, rivayetin ilgili âyetlerle mutabakatı olduğu söylenebilir. Hz. Peygamberin (a.s) “Âlimleri peygamberlerin varisleri”⁴⁶⁴ olarak nitelemesi ve her alanda istişareye önem vermesini belirten hadisler de⁴⁶⁵ rivayeti mana yönünden desteklemektedir.

...المؤمن تسرُّه حسنته وتسوُّه سيئته. - ١٨١

181- “...Müimin iyiliği sevindiren, kötülüğü ise üzen kimsedir.”⁴⁶⁶

Tirmizi *es-Sünen*⁴⁶⁷, Ahmed b. Hanbel *el-Müsned*⁴⁶⁸, Ebû Ya'lâ *el-Müsned*⁴⁶⁹, İbn Hibbân *es-Sahih*⁴⁷⁰, Beyhakî ise *Şuabü'l-iman*'ında⁴⁷¹ mezkûr rivayete yer vermişlerdir. Hadis sahihtir.

⁴⁶⁰ Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, 278 (362); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 380 (1059).

⁴⁶¹ Bkz. “...sadıklarla beraber olun.” Tevbe, 9/119; “... Kendilerine nimet verdiklerin yoluna ilet...” Fatiha, 1/7; “... O'nun rızasını kazanmaya çalışanlarla beraber sıkıntılara karşı dayan...” Kehf, 18/28.

⁴⁶² Bkz. “...Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.” Yusuf, 12/76. (Bu âyet istişare etmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.); “...Onların işleri aralarında danışma (şura) ile...” Şura, 42/36-3; “... İş hakkında onlara danış, fakat karar verdiğin zaman Allah'a güven...” Al-i İmran, 3/159

⁴⁶³ Bkz. “... Eğer bilmiyorsanız ehl-i zikre (ilim sahiplerine) sorunuz.” Nahl, 16/43.

⁴⁶⁴ Buhâri, İlim, 10; Tirmizi, İlim, 19.

⁴⁶⁵ İlgili hadisler için bkz. Buhâri, Teheccüd, 28; Tirmizi, Vitir, 18.

⁴⁶⁶ Serrâc, *Luma*, s. 164.

⁴⁶⁷ Tirmizi, Fiten, 7.

⁴⁶⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 17, 26; III, 446; IV, 16, 298; V, 351 352, 256,

⁴⁶⁹ Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, I, 133 (143).

⁴⁷⁰ İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Sahihu İbn Hibbân bitertibi İbn Balabân*, XII, 399 (5586), thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü'r-risale, I-XVIII, Beyrut, 1414/1988, 2. Baskı.

Rivayetin ana teması mümin olan kişinin iyilik (sâlih amel) işlediği zaman gönül ferahlığına ermesi; kötülük (seyyie amel) işlediği zaman da vicdanının sızlamasıyla ilgilidir. Kur'ân-ı Kerim mü'minlerin özelliklerinden bahsederken, sâlih amel işleyenlerin ve cennetliklerin felaha ereceğinden,⁴⁷² aksi özellikleri bulunanların da hüsrân içerisinde olacağından⁴⁷³ bahsetmektedir. İyi işler yapanların sevinmesi ve kötü işler yapanların üzülmeleri dinin mümine bir ikramıdır. Ancak burada hassas bir denge vardır. O da nimet verildiğinde şırmarmamak, nimetlerde bir eksilme meydana geldiğinden ise aşırı üzüntüye kapılıp isyan etmemektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim bu durumu *“Elinizden çıkana üzülmeysiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şırmarmayasınız diye (böyle yaptık). Çünkü Allah, kendini beğenip övünen hiçbir kimseyi sevmez.”*⁴⁷⁴ meâlindeki âyetle vurgulamıştır. Dolayısıyla mü'minin itidalli olması dinin bir gereğidir. Hz. Peygamber (a.s) *“iyiliği güzel ahlak; kötülüğü ise vicdanı sızlatan”*⁴⁷⁵ olarak tanımlamış, ümmete öğrettiği dualarında kötü ahlaktan Rabbine sığınmıştır.⁴⁷⁶ Mü'minin nimet içerisinde iken şükretmesi, sıkıntı halindeyken sabretmesi çeşitli hadislerle övülmüştür.⁴⁷⁷ Tüm bunlar, ilgili rivayeti metin olarak destekler niteliktedir. Serrâc'ın kitabına almış olduğu hadis, ulaşabildiğimiz kaynaklara göre isnadı sahih, metin itibariyle de âyet ve ilgili sahih hadislerle uyum içindedir.

١٨٢ - أصحابي كالتجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم.

⁴⁷¹ Beyhaki, *Şuabû'l-iman*, XIII, 426 (10574).

⁴⁷² İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/1-5; Mü'minun, 23/ 1-11.

⁴⁷³ İlgili ayetler için bkz. Hud, 11/106; Enbiya, 21/100; Sebe, 34/38; Zümer, 39/16.

⁴⁷⁴ Bkz. Hadid, 57/23.

⁴⁷⁵ İlgili hadis için bkz. Müslim, Birr, 15.

⁴⁷⁶ Bkz. Müslim, Misafirin, 205; Tirmizi, Birr, 33, 55.

⁴⁷⁷ Bkz. Müslim, Zekât, 124; Tirmizi, Birr, 35; Ebu Davud, Edeb, 11; İbn Mace, Fiten, 23.

182- “*Ashabım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine uyarsınız, hidayeti bulursunuz.*”⁴⁷⁸

Serrâc, âyet ve hadislerle ashâbın faziletini, önderliğini ve hallerinin güzelli-
lerinden bahsederken ilgili hadisi delil göstermiştir.

İbn Mende Ebû Abdillâh el-İsfahânî (ö.395/1005)⁴⁷⁹, haberin isnadında kopukluk bulunduğunu ve mevzu olması gerektiği kanaatindedir. Aynı tarikte haberi kitabına alan İbn Abdilberr en-Nemerî (ö.463/1071)⁴⁸⁰, hadisin hüccet olamayacağını zira senedde bulunan Ebu Vehb es-Sakafî el-Hâris b. Gusayn’ın⁴⁸¹ tanınmadığını (meçhul) ifade ederek İbn Mende’yi teyit etmektedir. Elbânî’ye göre Ebu Vehb’den başka isnadda yer alan Selam b. Süleyman da güvenilir biridir. Dolayısıyla her iki ravi yalan haberler rivayet etmekle tanındığı için haber isnadı yönüyle mevzu kabul edilmelidir.⁴⁸²

Buna mukâbil أَصْحَابِي أَمَنَةٌ لِأُمَّتِي، إِذَا ذَهَبَ أَصْحَابِي أَتَى كَذَلِكَ أُمَّتِي مَا يُوعَدُونَ “*Ashabım, ümmetim adına emniyettir. Onlar gidince, ümmetime vaad olunan (Allah katında yazılmış olan) gelecektir.*”⁴⁸³ أَهْلُ بَيْتِي أَمَانٌ لِأُمَّتِي “*Ehl-i beytim ümmetim için güven-
dir.*”⁴⁸⁴ Bu gibi rivayetleri mütâbî ve şevâhid bağlamında tetkik eden İbn Hacer (ö. 852/1449), mezkûr haberde zikredilen zamanın/güven ortamının Hz. Peygamberin (a.s) aralarında bulunduğu sahabe dönemine ait olduğuna ve bunun umum ifade etmediğine dikkat çekmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁷⁸ Serrâc, *Luma*, s. 166, 167.

⁴⁷⁹ İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Fevâid*, s. 29 (11); thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Mektebetü'l-Kur’ân, Kahire, trs.

⁴⁸⁰ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni 'l-ilm*, II, 925 (1760).

⁴⁸¹ İbn Hacer, *Lisânu 'l-mîzân*, II, 524 (2052).

⁴⁸² Elbânî, *Silsiletü 'l-ehâdîsi 'd-daîfe*, I, 144 (58).

⁴⁸³ Müslim, *Fedâilü's-sahâbe*, 207; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 399; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 404 (32406); İbn Hibban *es-Sahîh*, XVI, 235 (7249).

⁴⁸⁴ Taberânî, *el-Mu'cemu 'l-kebir*, VII, 22 (6260).

⁴⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu 'l-bârî* XIII, 21; *el-Metâlibü 'l-âliye*, XVIII, 386.

Dolayısıyla Serrâc'ın zikretmiş olduğu rivayet, senedi itibariyle problemlidir. Nitekim de içerik olarak ashâbın faziletini ve ümmete önderliğini ifade etmektedir. Nitekim Kur'ân- ı Kerim'de sahabenin faziletinden⁴⁸⁶ ve sonra gelenlerin (tabiin ve sonrası) sahabeye güzelce uymaları gereğinden bahsedilmiştir.⁴⁸⁷ Hz. Peygamber (a.s) sahabe hakkında özel duada bulunmuş⁴⁸⁸, sahabeyi sevmeyi imanın alameti olarak tavsif etmiş⁴⁸⁹ ve ashâbı hakkında kötü söz söylemeyi yasaklamıştır.⁴⁹⁰

Hiç kuşkusuz gerek âyetler gerekse hadislerde sahabenin fazileti, adaleti ve önderliğinden bahsedilmiştir. Mezkûr rivayet, sened tenkidi açısından bakıldığında zayıf ve mevzudur. Nitekim kitaplarına müracaat ettiğimiz hadis âlimleri buna işaret ederek, rivayetin senedi hakkında “isnadı hüccet değil” veya “isnadı sakıt” gibi ifadelere yer vermiş ve problemlidir. Bu yüzden Serrâc'ın vermiş olduğu rivayet, hadis usûlü açısından tercih edilen görüşe göre mevzu hükmündedir. İçeriği bağlamında metin ayrıca değerlendirilebilir.

١٨٣ - أَلَا تَعْجَبُونَ مِنْ أَسَامَةَ الْمُشْتَرِيِّ إِلَى شَهْرٍ إِنْ أَسَامَةَ لَطَوِيلَ الْأَمَلِ

183- (Rivayete göre veresiye bir köle at satın aldığını duyan Hz. Peygamber (a.s) Usame'ye (r.a) şöyle buyurmuştur): “*Usâme'nin bir aylığına satın aldığına şaşırmadınız mı? Usame uzun emel sahibi mi olmuş?*”⁴⁹¹

Belâzuri, (ö.279/892), *Ensâbü'l- eşraf*⁴⁹², İbn Ebü'd-dünya (ö.281/ 89) *Kasru'l-emel*⁴⁹³, Beyhakî (ö. 458/1066) *Şüabu'l-iman*⁴⁹⁴, Kıvâmü's-sünne et-Teymî

⁴⁸⁶ Sahabenin faziletinden bahseden âyetler için bkz. Al-i İmran, 3/172; Enfal, 8/74-75; Tevbe, 9/117; Fetih, 48/29.

⁴⁸⁷ Bkz. “İslam'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır...” Tevbe, 9/100.

⁴⁸⁸ Bkz. “Allah'ım, gerçek hayat sadece ahiret! Sen ensara ve muhacirlere ikram et.” Buhâri, Menâkibu'l-ensar, 9.

⁴⁸⁹ Bkz. “Ensarı sevmek imanın alametidir...” Müslim, İman, 128.

⁴⁹⁰ Bkz. “Ashabıma sövmeyin. Canım elimde olan Allah'a yemin ederim ki, siz Uhud dağı kadar altını Allah yolunda harcasanız da bu onlardan birinin (sahabenin) bir ölçek ya da yarım ölçek sadakasına erişemez.” Ebu Dâvud, Sünnet, 10.

⁴⁹¹ Serrâc, *Luma*, s. 191.

(ö. 535/1141) *et-Tergîb ve't-Terhîb*⁴⁹⁵, İbn Asâkîr (ö. 571/1176) *Târîhu Dımaşk*⁴⁹⁶ adlı eserlerinde bu rivayete yer vermektedir. Ancak tüm tarikleri zayıf kabul edilmiştir.⁴⁹⁷

Rivayet tûl-i emel ile ilgilidir. İnsanoğlu emelleriyle hedeflerine ulaşabilir. Ancak aşırı emeller insanı bazen hatalara sevk edebilir. Kur'ân-ı Kerim'de şeytanın insanları uzun emellerle kandırdığına dikkat çekilmiştir.⁴⁹⁸ Hz. Peygamber (a.s), ümmetinin uzun emellere kapılarak, dünyevîleşme tehlikesine maruz kalmaması için uyarılarda bulunmuştur.⁴⁹⁹

١٨٤- لو صدق السائل ما أفلح من رده.

184- “İsteyen doğru sözlü ise onu geri çeviren iflah olmaz.”⁵⁰⁰

Serrâc, bu rivayeti mal ve makamdan fedakârlık adabı bölümündeki görüşlerini temellendirirken nakletmiştir.

Halk arasında yaygın kullanımı nedeniyle meşhur olmuştur ancak hadis değildir. İbn Kuteybe (ö.276/889),⁵⁰¹ İbn Abdilber (ö.463/1071)⁵⁰², Irakî (ö. 806/)⁵⁰³,

⁴⁹² Belâzûrî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbu'l-eşrâf*, I, 476; thk. Süheyl Zükkâr, Dâru'l-fikr, I-XIII, Beyrut, 1417/1996, 1. Baskı.

⁴⁹³ İbn Ebü'd-dünyâ, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî, *Kasru'l-emel*, I, 28; thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dâru İbn Hazm, Lübnan 1417/1997, 2. Baskı.

⁴⁹⁴ Beyhakî, *Şüabu'l-iman*, XIII, 143 (10080).

⁴⁹⁵ Kıvâmü's-sünne, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, I, 151 (175); thk. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân, Dâru'l-hadis, I-III, Kahire, 1414/1993, 1. Baskı.

⁴⁹⁶ İbn Asâkîr, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî, *Târîhu Dımaşk*, VIII, 75 (2116), thk. Amr b. Garame el-Umerî, Dâru'l-fikr, I-LXXX, Beyrut, 1415/1995.

⁴⁹⁷ Bkz. Irakî, *el-Muğni*, I, 1831 (3); Elbâni, Nâsiruddin, *Daifü't-Tergîb ve't-Terhîb*, II, 349 (1954). Mektebetü'l-meârif, I-II, Riyad, 1421/2000, 1. Baskı.

⁴⁹⁸ Bkz. “...Şeytan onları uzun uzun emellere düşürmüştür.” Muhammed, 47/25.

⁴⁹⁹ Bkz. Buhârî, Rikak, 5; Müslim, Zekât, 116; Tirmizi, Zühd, 26.

⁵⁰⁰ Serrâc, *el-Luma*, s. 255.

⁵⁰¹ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, I, 129, Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1999.

Sehâvi (ö. 902/1496)⁵⁰⁴, Aclûnî (ö. 1162/1749)⁵⁰⁵ rivayetinin aslının olmadığını söylemektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de isteyen kişinin azarlanmaması konusunda uyarılar yapıldığı bilinmektedir.⁵⁰⁶ Hz. Peygamberin (a.s) veren elin üstün olduğunu, kişinin alın teriyle rızkını kazanması ve gereksiz yere dilenmesinin uygun olmayacağına dair hadisleri bulunmaktadır.⁵⁰⁷ İlgili âyet ve hadislerle mezkûr rivayetinin metni karşılaştırıldığında tezat olduğu anlaşılmaktadır. Hadis usûlü açısından rivayet mevzu ve münker hükmündedir.

١٨٥- ما بعث الله نبياً إلا حسنَ الوجهِ حسنَ الصوتِ...

185- “Allah’ın gönderdiği nebilerin her biri güzel sesli, güzel yüzlüdür.”⁵⁰⁸

Serrâc, semâ’ ile ilgili hadisleri zikrederken bu rivayeti görüşlerine dayanak yapmıştır. Tirmizî’nin *eş-Şemâil*’de⁵⁰⁹ naklettiği rivayetinin bütün tarikleri zayıftır.⁵¹⁰

Senedin ravisi Ebu Sehl Hüsâm b. Misakk el-Ezdî kimilerine göre zayıf kabul edilirken Darekutnî, Ahmed b. Hanbel gibi hadis âlimleri tarafından leys bi şey’in, lâ yükteb hadîsuh, münker, matruh ve metruk gibi lafızlarla cerh edilmiştir. Serrâc’ın kitabına aldığı bu rivayet, Ebu Sehl’in münker nakillerine örnek gösterilmiştir.⁵¹¹

١٨٦- لا خيرَ في قراءةٍ ليس فيها تدبُّرٌ.

⁵⁰² İbn Abdilberri en-Nemerî, *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l me'ani ve'l-esânîd*, V, 297, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alavî, Vezâretü umûmi'l-evkaf, Fas, 1387/1967.

⁵⁰³ Irakî, *el-Muğnî*, I, 267.

⁵⁰⁴ Sehâvi, *Mekâsîdü'l-hasene*, I, 547.

⁵⁰⁵ Aclûnî, *Keşf'ul-hafâ*, I, 162.

⁵⁰⁶ Bkz. Duha, 93/10; Abese, 80/1-4.

⁵⁰⁷ İlgili hadisler için bkz. Buhârî, Zekât, 18; Müsâkât, 13; Müslim, Zekât, 105.

⁵⁰⁸ Serrâc, *el-Luma*, s. 338.

⁵⁰⁹ Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve, *eş-Şemâil*, s. 261 (321), thk. Seyyid b. Abbas el-Cüleymî, *el-Mektebetü't-ticâriyye*, Mekke, 1413/1993, 1. Baskı.

⁵¹⁰ Irakî, *el-Muğnî*, I, 742 (1).

⁵¹¹ Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 359 (546); Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, I, 477 (1800); İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, IX, 280 (475).

186- “Manasını düşünmeden Kur’ân okuyanın okuyuşunda hayır yoktur.”⁵¹²

Serrâc, sema ehlinin dereceleri konusunda Kur’ân okumanın ve dinlemenin öneminden bahsederken bu rivayet Hz. Ali’ye (r.a) isnad edilmiştir, mevkuftur.

Habere Ebu Davud (ö. 275/889)⁵¹³, Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071)⁵¹⁴, Deylemî (ö. 509/1115)⁵¹⁵ eserlerinde yer verirken İbn Abdilberr (ö. 463/1071) senediyle tahrir ettiği rivayetin merfu olduğunu iddia etmektedir.⁵¹⁶ Ancak Elbânî (ö. 1420/1999), İbn Abdilberr’in vermiş olduğu senedde, biri zayıf diğeri meçhul olmak üzere iki ravi problemi bulunduğunu tespit ederek rivayetin münker olması gerektiğini ifade etmektedir.⁵¹⁷

İçeriği itibariyle rivayet Kur’ân-ı Kerim’in tefekkür ederek okunmasını gerekli kılmaktadır. Kur’ân’ın tertil üzere okunması,⁵¹⁸ sessizce dinlenmesi⁵¹⁹ ve anlaşılması için indirilen bir kitap⁵²⁰ olduğu âyetlerde zikredilmiştir. Bu bağlamda rivayeti bütün olarak değerlendirdiğimizde Kur’ân’ın tefekkür,⁵²¹ tezekkür, teemmül ve tedebbür⁵²² ile okunması gerektiği açıktır. Bu durumda incelediğimiz rivayetin metni, mana bakımından ilgili âyetlerle desteklenmektedir. Hz. Peygamberin (a.s), “Sizin en

⁵¹² Serrâc, *Luma*, s. 353.

⁵¹³ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *ez-Zühd*, s. 115 (104), thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrahim, Dâru’l-mişkât, Riyad, 1414/1993, ,1. Baskı.

⁵¹⁴ Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Fakîh ve’l-Mütefakkîh*, II, 339, thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Yusuf, Daru İbni’l-Cevzî, I-II, Riyad, 1421/2000, 2. Baskı.

⁵¹⁵ Deylemî, *el-Firdevs*, I, 135 (474).

⁵¹⁶ İbn Abdilberr, *Câmiu beyâni’l-ilm*, II, 811 (1510).

⁵¹⁷ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe*, II, 162 (734).

⁵¹⁸ Bkz. Müzzemmil, 73/4.

⁵¹⁹ Bkz. Araf, 7/204.

⁵²⁰ Bkz. Yusuf, 12/2; Nur, 24/1; Sâd, 38/29; Muhammed, 47/24.

⁵²¹ Tefekkür ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Çetin, “Kur’ân’da Tefekkür Kavramı”, D.E.Ü.İ Dergisi, sy. 8, İzmir-1994, s. 43-59.

⁵²² Tezekkür ile ilgili geniş bilgi için bkz. İlhan Kutluer, “Düşünme”, DİA, c. X, 1994, s. 53-57.

hayırlınız Kur'ân-ı öğrenen ve öğreteninizdir"⁵²³ hadisinde "Kur'ân'ı öğrenen" ifadesi hem lafzı hem de manayı ihtiva eder. Kur'ân okumakla ilgili hadislerle baktığımızda ise "okuyup anlamak ve amel etmekle"⁵²⁴ ilgili olduğu dikkat çeker.

١٨٧ - أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمِنْ شَرِّ كُلِّ طَارِقٍ إِلَّا طَارِقًا يَطْرُقُ بِخَيْرٍ

187- "Yâ Rabbi! Hayra yol gösterenlerin dışında, gece ve gündüz apansız gelen (cin gibi zararlı) şeylerin bütün şerrinden sana sığınırım."⁵²⁵

Taberânî'nin⁵²⁶ tahrir ettiği hadislerde Müseyyeb b. Vâzih'in (ö. 246/860) yer aldığı yukarıdaki rivayetin senedleri problemlidir.⁵²⁷ İbn Hacer'e (ö. 852/1449) göre Müseyyeb, Kütüb-i sitte imamlarının kendisinden hadis almayı tercih etmedikleri biridir. Ebu Davudun (ö. 275/889) kezzâb, Darekutnî'nin (ö. 385/995) zayıf, Ebu Yahya Sâcî'nin (ö. 307/920) Rivayetinde olumsuz görüş beyan edilmekle tavsif ettiği bu zatı, Nesâî (ö. 303/915) ile Ukaylî (ö. 322/934) metrûk, Cevzâkî (ö. 388/998) ise pekçok hadisi hatalı nakletmekle tanıtır. Tesâhülü ile maruf olan İbn Hibbân (ö. 354/965) onu *es-Sikat*'ında zikretmiştir.⁵²⁸

Mezkûr rivayet; Ma'mer bin Râşid (ö.153/770),⁵²⁹ Mâlik b. Enes (ö. 179/795)⁵³⁰, Nesâî (303/915)⁵³¹ tarafından farklı tariklerle merfu, mevkuf, mevzul ve mürsel olarak da nakledilmiştir. Örneğin bunlardan Yahya b. Saîd el-Ensârî'den (ö.

⁵²³ Buhâri, Fedâil'ul Kur'ân, 21; Tirmizi, Fedâil'ül- Kur'ân, 15.

⁵²⁴ Bkz. Buhâri, İlim, 15; Müslim Müsafirin, 266.

⁵²⁵ Serrâc, *Luma*, s. 422.

⁵²⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XXV, 12 (3); *Kitabu'd-dua*, I, 323 (1058), I, 332 (1083); thk. Mustafâ Abdülkadir Atâ, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1992.

⁵²⁷ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, IV, 114 (3838).

⁵²⁸ İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, VIII, 69 (7753).

⁵²⁹ Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Basrî es-San'ânî, *el-Câmi'*, XI, 35 (19831), thk. Habîburrahman el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1982, 2. Baskı.

⁵³⁰ Muvatta, Şa'r, 10.

⁵³¹ Nesâî, *es-Sünenü'l-kübra*, IX, 349 (10726), thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü'r-risale, IX, Beyrut, 2001.

106/724)⁵³² Mâlik'in mürsel olarak naklettiği rivayetin mevsul olanını İbn Abdilber *Muvatta'* şerhinde senediyle zikretmektedir.⁵³³ Heysemî'nin (ö. 807/1405) kaydettiğine göre mezkûr rivayetlerde Müseyyeb b. Vâzih (ö. 246/860) dışındaki raviler "*Sahih*" ricalidir.⁵³⁴ Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁵³⁵ tarikini şahid ve mütâbi olarak değerlendiren Irâkî (ö. 806/1404), rivayeti isnadı itibariyle sahih kabul etmiştir.⁵³⁶

Dolayısıyla Serrâc, rivayetin senedini vermediği için burada metin daha çok önem arz etmektedir. Kitabına almış olduğu metin güvenilirdir. Çünkü rivayetin ana teması istiâzedir. İstiâze, şeytanın ve kötü mahlûkatın şerrinden Allah'a sığınmak demektir.⁵³⁷ Kur'ân-ı Kerim'de istiâze (sığınma) konusu çeşitli âyetlerde açıklanmıştır.⁵³⁸ Bu âyetlerde istiâze ile müminlerin her zaman Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi, yalnız O'na sığınılması gerektiği ve yalnız O'ndan yardım istenilmesi üzerinde durulmaktadır. Hz. Peygamber (a.s) ilahi gazaptan,⁵³⁹ nimet ve sıhhatin yok olmasından,⁵⁴⁰ beden düşkünlüğünden⁵⁴¹, mahlûkatın şerlerinden⁵⁴² her zaman Allah'a sığınmış ve sahabilerine çeşitli istiâze duaları öğretmiştir.

Kaynaklarda zikredilen zayıf isnadları yanısıra Serrâc'ın kitabında zikretmiş olduğu metnin, isnadı sahih olan rivayetleri bulunmaktadır. Rivayetin isnad

⁵³² Bu zat, pek çok sahabiden sema yoluyla hadis almış son derece güvenilir Tâbiin dönemi hadis âlimidir. Bkz. Zehebî, *Siyer*, V, 468 (213).

⁵³³ İbn Abdilberr, *et-Temhîd*, XIV, 113.

⁵³⁴ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 126 (17068).

⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 419. Krş. Buhârî, *İ'tisam*, 18; *Muvatta'*, Şa'r, 10.

⁵³⁶ Irâkî, *el-Muğnî*, I, 915.

⁵³⁷ Geniş bilgi için bkz. Remzi Kaya, "*Kur'ân'da İstiâze*", U.Ü.İ.F. Dergisi, c. X, sy. 1, 2001, s. 95-112.

⁵³⁸ İlgili ayetler için bkz. Bakara, 2/67; Meryem, 19/18; Felâk 113/1; Nas, 114/1.

⁵³⁹ Bkz. Müslim, *Salât*, 222.

⁵⁴⁰ Bkz. Müslim, *Zikir*, 96.

⁵⁴¹ Bkz. Müslim, *Zikir*, 73; Nesâî *İstiâze*, 13.

⁵⁴² Bkz. Buhârî, *Enbiya*, 10; Tirmizi, *Dâavât*, 74; Ebû Dâvud, *Vitr*, 32.

bakımından güvenilir olanları ile Serrâc'ın metni bir bütün olarak ele alınır, yukarıda zikretmiş olduğumuz örnek âyet ve hadislerle uyumlu olduğu ifade edilebilir.

١٨٨ - اللَّهُمَّ بِكَ أَصُولُ، وَبِكَ أَجَلُ، وَبِكَ أَسِيرُ.

188- Resûlullah (a.s) bir sefere/gazaya çıkacağı zaman “Allah’ım sana sığınarak (hedefime) kavuşmayı umuyor, gücümü senden alıp seninle beraber sefere çıkıyorum.”⁵⁴³

Bu rivayete Abdürrezzak (ö. 211/827)⁵⁴⁴, İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849)⁵⁴⁵, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁵⁴⁶, Dârimî (ö. 255/869)⁵⁴⁷, Ebu Davud (ö. 275/889)⁵⁴⁸, Bezzâr (ö. 292/905)⁵⁴⁹, İbn Cerir Taberî (ö. 310/923)⁵⁵⁰, Taberânî (ö. 360/971)⁵⁵¹ gibi pek çok âlim eserlerinde yer vermiştir.

Heysemî’ye (ö. 807/1405) göre bunlar içinde Ahmed b. Hanbel ve Bezzâr’ın naklettiği rivayetler daha sahihtir. Bu hadislerin senedindedi raviler sikadır.⁵⁵² Elbânî (ö. 1420/1999), Ahmed b. Hanbel’in tahrir ettiği rivayetin isnadını daha sahih kabul

⁵⁴³ Serrâc, *Luma*, s. 423.

⁵⁴⁴ Abdürrezzak, Ebû Bekr Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî, *el-Musannef*, V, 250 (9517), thk. Habîburrahman el-A‘zamî, el-Mektebû‘l-İslâmî, I-XI, Beyrut, 1403/1982 2. Baskı.

⁵⁴⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 75 (29585); 513 (33424).

⁵⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 16; *Fedâilü’s-sahâbe*, II, 702 (1202), thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas, Müessesetür’r-risâle, I-II, Beyrut, 1403/1983, 1. Baskı.

⁵⁴⁷ Dârimî, *Siyer*, 7.

⁵⁴⁸ Ebu Davud, *Cihad*, 90.

⁵⁴⁹ Bezzâr, *el-Müsned*, VI, 16 (2089).

⁵⁵⁰ İbn Cerir Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Tehzîbü’l-âsâr ve Tafsîlûs’s-sâbit an Resûlillah mine’l-ahbâr*, III, 910, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, matbaatü’l-Medenî, Kahire, trs

⁵⁵¹ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-evsat*, I, 299 (1003); *el-Mu‘cemu’l-kebir*, XI, 349 (11980); *Kitâbu’d-duâ*, 211 (664); 256 (806).

⁵⁵² Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, X, 130 (17088).

ederek, ravilerinin Buharî ve Müslim'in şartlarını taşıdığını ifade etmektedir.⁵⁵³ Taberânî'deki rivayetleri değerlendiren Heysemî, bu rivayetler içinde Osman b. Sa'd el-Mükâtib adındaki ravinin problemlili olduğunu, Ebu Nuaym (ö. 430/1038) ile Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890) onu tevsîk etmiş ise de Nesâî'nin (ö. 303/915) taz'if ettiğini söylemektedir. Bu ravi dışındaki raviler ise sikadır.⁵⁵⁴

İbn Hacer (ö. 852/1449), rivayetin zevâidlerini zikrederken bunlar içinde en tam olanını Enes b. Mâlik'e nisbet edilen Ebu Davud rivayeti olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁵

İsnadı sahih olan Serrâc'ın (ö. 378/988) vermiş olduğu metni, Kur'ân-ı Kerim'de sabır ve namazla yardım istendiği,⁵⁵⁶ yalnızca Allah'tan yardımın talep edilmesi gerektiği⁵⁵⁷ ve Allah'tan başka yardımcıları edinenlerin ise hüsrana uğrayacağına⁵⁵⁸ işaret eden âyetlerle bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Zira Allah'a yönelmek ve O'ndan yardım istemek tevhid ilkesinin gereğidir. Bu bakımdan Serrâc'ın kitabında zikrettiği metnin muhtevası, ilgili âyetlerle desteklenmekte ve Hz. Peygamberin (a.s) istiâze ile ilgili kavli sünneti söz konusu ifadeyi doğrulamaktadır. Senedi itibariyle zayıf olanı var ise de bu rivayet, yukarıda zikredilen kaynaklara göre sahih kabul edilmelidir.

١٨٩- وَجَدْتُ النَّاسَ اخْبِرُ تَقْلَةً

189- “İnsanları imtihan etmeye kalkışırsan küstürürsün.”⁵⁵⁹

Bu ifade sahâbeden Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî'ye (ö. 32/652) aittir. Dolayısıyla haber sahabe kavli olarak “Mevkûf” niteliği taşır. Nitekim

⁵⁵³ Elbânî, Ebu Abdurrahman Muhammed Nâsıruddin, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha*, V, 588 (2459), Mektebetü'l-meârif, I-VI, Riyad, 1415/1995, 1. Baskı.

⁵⁵⁴ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, V, 326 (9666).

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, IX, 406 (2015).

⁵⁵⁶ Bkz. Bakara, 2/45, 153; Nahl, 16/126.

⁵⁵⁷ Bkz. Fatiha, 1/5; Al-i İmran, 3/150; Nisa, 4/52.

⁵⁵⁸ Bkz. Bakara, 2/86, 107, 120; Al-i İmran, 3/22; Tevbe, 9/116.

⁵⁵⁹ Serrâc, *Luma*, s. 429.

Abdullah b. Mübârek⁵⁶⁰ rivayeti mevkûf olarak nakletmiştir. Öte yandan Bezzâr (ö. 292/905)⁵⁶¹, Taberânî (ö. 360/971)⁵⁶², İbn Adî⁵⁶³, Kuzâî (ö. 454/1062)⁵⁶⁴ rivayetlerinde Edu'd-Derdâ ifadeyi Hz. Peygambere (a.s) isnad etmektedir. Bu yönüyle de haber “Merfu” özellik taşımaktadır.

Ancak rivayetleri değerlendiren Heysemî (ö. 807/1405)⁵⁶⁵ ile talebesi İbn Hacer (ö. 852/1449) ve onun öğrencisi Sehâvî (ö. 902/1497)⁵⁶⁶ hadisin tüm tariklerinin zayıf olduğu kanaatindedir. İbn Hacer'e göre rivayetteki zayıflığın dört illeti bulunmaktadır: “Birincisi hadisin isnadında yer alan İbrahim b. el-Huseyn el-Antâkî meçhul bir ravidir. İkincisi Bakıyye b. Velid'den gelen rivayet an'ane yoluyla nakledilmiştir. Üçüncüsü Ebubekir b. Ebî Meryem hadiste zayıf kabul edilmiştir. Dördüncüsü rivayeti Ebu'd-Derdâ'dan nakleden ravi Atıyye b. Kays, rivayeti mürsel olarak haber vermektedir.”⁵⁶⁷

Bununla birlikte Zerkeşî (ö. 794/1392)⁵⁶⁸ ile Aclûnî (ö. 1162/1749)⁵⁶⁹, *التَّاسُ كَيْبَلِي* “İnsanlar, binmeye elverişli bir deve bulmakta güçlük çekeceğin yüz deveye benzer.”⁵⁷⁰ hadisininin bu haberi desteklediğini (şâhid) ifade etmiştir.

⁵⁶⁰ Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühed*, s. 61 (185).

⁵⁶¹ Bezzâr, *el-Müsned*, X, 40 (4101).

⁵⁶² Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb *Müsnedü's-Şâmiyyin*, II, 358 (1493), thk. Hamdî Abdilmecîd es-Silefî, Müessesetü'r-risale, I-IV, Beyrut, 1405/1984, 1. Baskı.

⁵⁶³ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 210 (277).

⁵⁶⁴ Kuzâî, Ebu Abdullah Muhammed b. Sellâme b. Cafer el-Mısırî, *Müsnedü's-Şihâb*, I, 369 (635, 636), thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, Müessesetü'r-risale, I-II, Beyrut, 1407/1986, 2. Baskı.

⁵⁶⁵ Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, VIII, 90 (13114).

⁵⁶⁶ Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, 68 (38).

⁵⁶⁷ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-âliye*, XI, 871 (2723).

⁵⁶⁸ Zerkeşî, *et-Tezkire*, s. 111.

⁵⁶⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 74 (151).

⁵⁷⁰ Buhâri, Rikak 35; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 232; Tirmizi, Edeb 82; İbn Mâce, Fiten 16. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 7, 44, 70, 88, 109, 121, 122, 123.

Sonuç olarak rivayet zayıf bir hadistir.

١٩٠ - لَيْسَ الْإِيمَانُ بِالتَّحَلِّيِّ وَلَا بِالتَّمَنِّيِّ، وَلَكِنْ مَا وَقَرَ فِي الْقَلْبِ، وَصَدَّقَتْهُ الْأَعْمَالُ...

190- “İman, şekle bürünme ve temenni ile değil, kalbe yerleşen ve amellerin doğruladığı kararlılık ile gerçekleşir.”⁵⁷¹

Hasan Basrî’ye (ö. 110/728) isnad edilen bu ifade İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849)⁵⁷², Hakîm et-Tirmizi (ö. 320/932)⁵⁷³, İbn Adî (ö. 365/976)⁵⁷⁴, Beyhakî (ö. 458/1066)⁵⁷⁵ gibi erken dönem birçok müellifin eserinde zikredilmiştir.

Darekutnî’ye (ö. 385/995) göre Katâde → Hasan el-Basrî → Enes b. Mâlik tarihiyle Hz. Peygambere (a.s) ref edilen rivayette Yusuf b. Atıyye es-Saffâr güvenilir biridir. Buharî “Münkeru’l-hadis”, Nesâî “Metrûkü’l-hadis”, Dulâbî “Leyse bi sika” lafızlarıyla onu tecrîh etmiştir. Aslen Kûfeli ravi, Basralılar içinde en yalancı olanıdır.⁵⁷⁶

Diğer taraftan Hasan Basrî’ye isnad edilen mevkuf haberin senedinde Zekerriyya b. Hakîm el-Habetî⁵⁷⁷ adlı bir ravi yer almaktadır. Bu kişi Zehebî’ye göre⁵⁷⁸ “Hâlikü’l-hadîs” vasfıyla cerh edilmiştir. Dolayısıyla rivayet zayıftır.⁵⁷⁹ Bu ravi İbn Ebû Şeybe’nin⁵⁸⁰ tahrir etmiş olduğu rivayette de yer almaktadır.⁵⁸¹

⁵⁷¹ Serrâc, *Luma*, s. 439.

⁵⁷² İbn Ebû Şeybe, *Kitâbu’l-İmân*, 38 (93).

⁵⁷³ Hakîm et-Tirmizî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. el-Hasen, *Nevâdiru’l-usûl fi ehâdîsi’r-resûl*, III, 16 thk. Abdurrahman el-Umeyre, I-IV, Dâru’l-Ciyl, Beyrut, trs.

⁵⁷⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 548 (1774).

⁵⁷⁵ Beyhakî, *Şüabu’l-iman*, I, 158 (65).

⁵⁷⁶ Dârekutnî, Ebu’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *Ta’likât*, s. 290 (409), thk. Halil b. Muhammed el-Arabî, Dâru’l-kitâbi’l-İslâmî, Kahire, 1414/1994, 1. Baskı.

⁵⁷⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 171 (710).

⁵⁷⁸ Zehebî, *Mizânu’l-i’tidâl*, II, 72 (2874).

⁵⁷⁹ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’d-daîfe*, III, 217 (1098).

⁵⁸⁰ İbn Ebû Şeybe, *Kitâbu’l-İmân*, 38 (93).

⁵⁸¹ İbn Hacer, *Lisânu’l-mîzân*, III, 505 (3214).

Kur’ân-ı Kerim’de imanın yerinin kalp olduğuna, iman ile amel arasındaki irtibata işaret eden birçok âyet bulunmakta⁵⁸² hatta Hz. Peygamberin de (a.s) bazı hadislerinde kalbiyle imanın tasdik edilmesinden bahsedilmektedir.⁵⁸³ Serrâc’ın kitabına aldığı bu rivayet, içeriği itibariyle imanın kalbe yerleşmesi ve amellerle inancın pekişmesi ile irtibatlıdır. Serrâc (ö. 378/988), rivayeti tasavvufi kavramlardan “Tahallî ve Temennî” ile irtibatlandırmak ve görüşlerine dayanak yapmak üzere zikretmektedir.⁵⁸⁴ Zira bu tür kavramlar tasavvufun hadislerle temellendirilmesi bağlamında o dönemde tartışılmaktadır. Nitekim Serrâc’ın muasırı Ebu Talib el-Mekkî’ye (ö. 386/996) göre “Tahallî, zahirde elbise/hırka giymek ise de hakikatte dünyevî tatlar ile arzu ve heveslerden arınmak demektir. Temmenî de aynıdır; her zaman insan aklının istediği arzular aynı değildir. Kimi zaman bunlarda şeytanın ve nefsin vesvesleri yer alabilir. Bu temennîlerin her biri iman ve yakîni ifade edebilir. Bazen şeytanın ve nefsin kurguları/aldatmacaları olabilir.”⁵⁸⁵

Burada bizim hadis ilmi açısından vurgulamak istediğimiz şudur: Serrâc’ın kitabında konu başlığıyla uyumlu olduğunu düşünerek zikrettiği rivayet Hz. Peygambere (a.s) dayandırılırken isnadda adı geçen ravilerin ağır cerh lafızlarıyla tecrîh edilmesi sebebiyle mevzu, Hasan Basrî’nin sözü olarak gelen (mevkuf) ise zayıf kabul edilmiştir.

١٩١ - سَبَقَ الْمُفْرِدُونَ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْمُفْرِدُونَ قَالَ الْمُفْرِدُونَ الْحَامِدُونَ اللَّهَ فِي السَّرَاهِ وَالضَّرَاءِ.

191- Müferridler yarışı kazandı. Ey Allah’ın Resûlü! Müferridler kimlerdir? Denilince şöyle buyurdu: “*Darlık ve bolluk zamanlarında hamd edenlerdir.*”⁵⁸⁶.

⁵⁸² Mesela bkz. Hucurât, 49/14. Ayrıca bkz. Maide, 5/93; Ra’d, 13/29; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/107; Hac, 22/23.

⁵⁸³ Bkz. Buhârî, İlim, 49. Ayrıca bkz. Buhârî İman, 39; Müslim, Birr, 34; Tirmizi, Dâavât, 89.

⁵⁸⁴ Serrâc, *Luma*, s. 439.

⁵⁸⁵ Ebu Talib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hâris, *Kûtü’l-kulûb fi muâmelâti’l-mahbûb ve vasfî tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd*, II, 135, thk. Asım İbrahim el-Keyyâlî, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, I-II, Beyrut, 1426/2005

⁵⁸⁶ Serrâc, *Luma*, s. 463.

Serrâc'ın, sûfilerin şâthiyelerinden örnekler kısmında delil olarak zikrettiği bu rivayetin (سَبَقَ الْمَفْرُودُونَ = Müferritler geçti) kısmı güvenilir kaynaklarda zikredilmiş olup sahihtir.⁵⁸⁷ Ancak Serrâc'ın zikrettiği şekliyle mutemet hadis kitaplarında tespit edilememiştir. Verilen rivayette, hadislerin daha ziyade mana ile rivayetinden kaynaklanan lafız karmaşası burada söz konusu olabilir. Şayet verilen metin -istinsah veya baskı hatası değilse- bunun bir formülasyon olması yani lafız benzerliği bulunan diğer hadislerle birleştirilerek nakledilmesi mümkündür. İkinci kısım birlikte (الْحَامِدُونَ اللَّهَ فِي السَّرَاهِ وَالضَّرَاءِ = Bütün zorluk ve darlıkta hamdedenler) mezkûr ifadenin tezde müracaat ettiğimiz araştırma kaynaklarında kaydedildiğini tespit edemedik.

Müferrid, bir seferde veya yolculukta hedefi teke düşürüp ulaşması gereken maksadına en kısa zamanda kavuşmak için son derece gayret eden/öne çıkandır; dil ve hadis âlimi İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) tespitiyle “Çokça zikretmek için insanlardan ayrılıp kendini zikre veren”⁵⁸⁸ kimse demektir. Tasavvufta Allah zikriyle hemhâl olan bir müridin, bütün ruhuyla manevî zevk alarak Allah'ı zikir ve tesbîhle manevî terakkisi kast edilir. Bunu yapan sûfinin aklî melekelerinden ziyade ruh hâli söz konusudur. Bu sebeple konu zühd dönemi sûfileri arasında şâthiye kavramı ruh hâli/vecd bağlamında ele alınır. Nitekim Serrâc'ın, eserinde rivayeti şâthiye ile irtibatlandırmak istemesi düşüncemizi doğrular niteliktedir. Sûfilere göre şâthiye “sûfinin sekr, vecd, cezbe, galebe, inbisat, istiğrak, cem', fenâ ve tevhîd-i zâtî gibi kendini kontrol edemediği tasavvufî haller içinde söylediği sözlerdir.”⁵⁸⁹

⁵⁸⁷ Bkz. Müslim, Zikr, 1; Tirmizi, Deavât, 128; Darimî, Mukaddime, 2; İbn Hibbân, *es-Sahih*, III, 140 (858); Hâkim, *el-Müstedrek*, I 673 (1823).

⁵⁸⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Minhâc Şerhu Müslim İbni'l-Haccâc*, XVII, 4, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, IXVIII (9 Mücellid) Beyrut, 1392/1972, 2. Baskı.

⁵⁸⁹ Bkz. Uludağ, Süleyman, “Şâthiye”, DİA, XXXVIII, 370, İstanbul, 2010.

Kur'ân-ı Kerim'de müslümanların darlık ve bollukla imtihan edileceği çeşitli âyetlerde bildirilmiştir.⁵⁹⁰ Hz. Peygamberin (a.s) kulların rızıklarla (darlık-bollukla) imtihana çekileceği ve nimetlere şükredilmesi yönündeki hadisleri vârid olmuştur.⁵⁹¹ Hiç kuşkusuz bunlar rivayeti metin olarak destekler. Ancak incelediğimiz rivayet – aynı lafızla- güvenilir kaynaklarda zikredilmemiştir.

١٩٢- إِنَّ النَّارَ تَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا مُؤْمِنُ جُرْ فَقَدْ أَطَفَأَ نُورَكَ لَهْبِي.

192- “*Kıyamet gününde cehennem mümine çabuk geç ey mümin nurun alevimi söndürecek, der.*”⁵⁹²

Hakîm et-Tirmizi (ö. 320/932)⁵⁹³, Deylemî (ö. 509/1115)⁵⁹⁴, Ebu Nuaym⁵⁹⁵ eserlerinde zikrettiği rivayeti Beyhakî (ö. 458/1066), ravi Süleyman b. Mansur'un teferrüd ettiğini ve münker olduğunu ifade ederek zayıf kabul etmiştir.⁵⁹⁶

İbn Adî (ö. 365/976)⁵⁹⁷, Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071)⁵⁹⁸ rivayetlerinde ravi (Mansur b. Ammâr el-Vâiz)⁵⁹⁹ münkeru'l-hadis, leyse bikavî, vâhi'l-hadis, lâyükîmu'l-hadis lafızlarıyla cerh edilmiş olup ayrıca senedde inkıta söz konusudur. Ancak rivayetin ilk kısmının başka kaynaklarda şâhidi bulunması nedeniyle rivayet (şiddetli) zayıf derecesinde ele alınmıştır.⁶⁰⁰

١٩٣- إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَنْعَمَ عَلَى عَبْدٍ نِعْمَةً أَحَبَّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَيْهِ

⁵⁹⁰ Bkz. Bakara, 2/155; A'raf, 7/168.

⁵⁹¹ İlgili rivayetler için bkz. Buhâri, Tevhid, 19; Müslim, Zühd, 9.

⁵⁹² Serrâc, *Luma*, s. 491.

⁵⁹³ Hakîm et-Tirmizi, *Nevâdiru'l-usûl*, I, 128; II, 306.

⁵⁹⁴ Deylemî, *el-Firdevs*, II, 65 (2365).

⁵⁹⁵ Ebu Nuaym, *Hilye*, IX, 329.

⁵⁹⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-îman*, I, 577 (369).

⁵⁹⁷ İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 130 (1881).

⁵⁹⁸ Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, X, 321 (4758).

⁵⁹⁹ Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, IV, 187 (8790); İbn Hacer, *Lisânu'l-mîzân*, VIII, 165 (7931).

⁶⁰⁰ Bkz. Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, X, 360 (18446); Sehâvî, *el-Mekâsîd*, s. 262 (344); Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, I, 360 (1012); Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi'd-daîfe*, VII, 421 (3413).

193- “Allah, verdiği nimetin eserini kulunun üzerinde görmekten hoşnut olur.”⁶⁰¹

Bu hadis isnadı itibariyle sahihtir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁶⁰², İbn Mâce (ö. 273/887)⁶⁰³, Tirmizi (ö. 279/892),⁶⁰⁴ İbn Hibbân (ö. 354/965)⁶⁰⁵, Taberânî (ö. 360/971)⁶⁰⁶, Beyhakî (ö. 458/1066)⁶⁰⁷ gibi hadis âlimleri rivayeti eserlerinde tahrir etmişlerdir. Irakî (ö. 806/1404)⁶⁰⁸ ile İbn Hacer’e (ö. 852/1449)⁶⁰⁹ göre isnadındaki raviler sikadır.

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ı zikretmek için mescitlere gelirken en güzel elbiseleri (ziynetleri) giymeyi emreden⁶¹⁰, yiyip içerken israf etmemeyi tavsiye eden⁶¹¹ âyetler bulunmaktadır. Bu âyetlerde verilmek istenen genel mesaj, Allah’ın verdiği nimetlerden kulların en güzel bir şekilde istifade etmesi, şükretmesi ve nankörlük içinde bulunmamasıdır. Hz. Peygamber (a.s) de çeşitli hadislerinde yeni ve temiz kıyafetler giyilmesini⁶¹², bu şekilde bir nimete nail olunca şükredilmesini⁶¹³ tavsiye etmektedir. Serrâc’ın vermiş olduğu hadisin, gerek âyet gerekse bazı hadislerle desteklendiği görülmektedir. Rivayetin isnadı sahih, metnin içeriği âyet ve hadislerle uyumludur.

⁶⁰¹ Serrâc, *Luma*, s. 496.

⁶⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 403; III, 74.

⁶⁰³ İbn Mâce, *Edeb*, 55.

⁶⁰⁴ Tirmizi, *Edeb*, 54.

⁶⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, XII, 235.

⁶⁰⁶ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, XVIII, 135 (281); 181 (418).

⁶⁰⁷ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, III, 385 (6093); *Şuabü’l-ıman*, VIII, 262 (5789).

⁶⁰⁸ Irakî, *el-Muğnî*, I, 270.

⁶⁰⁹ İbn Hacer, *el-Metâlibü’l-âliye*, X, 298 (5).

⁶¹⁰ Bkz. Araf, 7/31.

⁶¹¹ Bkz. Bakara, 2/172; Araf, 7/31; Taha, 20/81.

⁶¹² Bkz. Müslim, İman, 147; Tirmizi, *Edeb*, 46; İbn Mâce, *Libas*, 5.

⁶¹³ Bkz. Tirmizi, *Libâs*, 29; Ebu Dâvud, *Libâs*, 1/ *Edeb*, 11.

194- “Benim en çekindiğim kişi ağzı kalabalık, bilgili münafıktır.”⁶¹⁴

Ebu Davud (ö. 275/889)⁶¹⁵, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁶¹⁶, Taberanî (ö. 360/971)⁶¹⁷, Beyhakî (ö. 458/1066)⁶¹⁸ gibi pek çok hadis âlimi bu hadise eserlerinde yer vermiştir.

Elbanî (ö. 1420/1999), Ebu Davud (ö. 275/889) rivayetini isnadında İbrahim b. Tarîf olduğu için zayıf kabul etmiştir. Evzâî’den (ö. 157/774) başka kimsenin bu raviden rivayette bulunmamasını gerekçe göstermiş ve raviyi mechul kabul etmiştir.⁶¹⁹ Ancak mezkûr ravi, klasik birçok eserde sika vasfıyla zikredilirken⁶²⁰ Zehebî (ö. 748/1348), Evzâî’nin (ö. 157/774) yanısıra İbrahim b. Tarîf’in Şube b. Haccâc (ö. 160/776) ile Süfyan b. Uyeyne’den (ö. 198/814) rivayeti bulunduğunu söylemektedir.⁶²¹ Heysemî (ö. 807/1405)⁶²², hadisin sahih, ravilerinin ise “Sahih” ricali olduğunu ifade etmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’de tatlı ifadelerle yakınlık gösteren münafıklara karşı Hz. Peygamberin (a.s) uyarılması⁶²³, münafıkların özelliklerinin zikredilmesi⁶²⁴ Müslümanların bu tür insanlara karşı dikkatli olması bakımından önem arz eder. Hz. Peygamber (a.s), insanları islâm dinine davet ederken hiçbir zaman muhabatına “sen

⁶¹⁴ Serrâc, *Luma*, s. 510.

⁶¹⁵ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *el-Merâsîl*, 358 (533). thk. Şuayb el-Arnâûd, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1408/1987, 1. Baskı.

⁶¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 22; 44.

⁶¹⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-kebir*, XVIII, 237 (593);

⁶¹⁸ Beyhakî, *Şuabü’l-ıman*, III, 272 (1639).

⁶¹⁹ Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-daîfe*, XIV, 117 (6548).

⁶²⁰ Moğultay b. Kılıc, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, I, 219 (226); İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 128 (230).

⁶²¹ Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, III, 368 (5).

⁶²² Heysemî, *Mecmeu’z-zevâid*, I, 187 (885).

⁶²³ Bkz. Bakara, 2/204; Nisa, 4/ 88; Münafikun, 63/1.

⁶²⁴ Bkz. Bakara, 2/14; Nisa, 4/142; Tevbe, 9/67.

münafıksın” diye kaba şekilde hitapta bulunmamıştır. Özelliklerini haber vermiş, bozgunculuktan ve münafıklıktan –müminlere örnek olmak için- Allah’a sığınmıştır.⁶²⁵

Hız. Peygamberin (a.s), Müslümanların münafıklara karşı uyanık olması gerektiğini anlatan bu rivayetin isnadı sahih, metnin âyet ve hadislerle uyum içinde olduğu anlaşılmaktadır.

۱۹۰- يظن الناس أنهم قد خولطوا وما خولطوا ولكن خالط قلوبهم من عظمة الله تعالى ما أذهب بعقولهم .

195- “İnsanlar kendilerini sarhoş sanırlar, hâlbuki onlar sarhoş değillerdir. Azamet-i ilahiyyenin kalplere verdiği sarhoşluk akıllarını başlarından almıştır.”⁶²⁶

Bu ifade “Ebrarı/Salih müminleri” vasfederken bazı lafız farklılıklarıyla kimi lügat veya garibu’l-hadis kaynaklarında Hasan el-Basrî’ye atfedilen hadis/ haber/darb-ı mesel olarak zikredilmiştir.⁶²⁷

Hatîb Bağdâdî (ö. 463/1071)⁶²⁸ zahidde olmaması gereken sıfatları açıklarken Zeyd b.Amr b. Nüfeyl’e dayandırdığı uzunca bir haberde Hız. Peygamberin (a.s) Üsâme b. Zeyd’e hitaben bu ifadeyi söylediğini kaydetmektedir. İbn Arrâk (ö. 963/1556), Hatîb Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) kendi senediyle vermiş olduğu bu rivayette kopukluk olduğunu ve tanımadığı kişilerin bulunduğunu söylemektedir.⁶²⁹ Süyûtî (ö. 911/1505), isnaddaki bu kopukluğu şöyle izah eder: “Rivayetin senedinde

⁶²⁵ İlgili rivayetler için bkz. Buhâri, Merda, 1; İman, 24; Edeb, 52; Müslim, Sıfatü’l Münafıkun, 17; Ebu Dâvud, Vitir, 32.

⁶²⁶ Serrâc, *Luma*, s. 420.

⁶²⁷ İbnü’l- Esir, Ebu’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî garibi’l-hadîs*, II, 64, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, el-Mektebetü’l-ilmîyye, I-V, Beyrut, 1399/1979; İbn Manzur, Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfîî, *Lisânu’l-Arab*, VII, 295, Dâru Sâdır, I-XVBeyrut, 1414/1993, 3. Baskı.

⁶²⁸ Hatîb Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *el-Müntehab min Kitâbi’z-zühhd ve’r-rekâik*, s. 119; thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru’l-beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 1420/2000, 1. Baskı.

⁶²⁹ İbn Arrâk, *Tenzîhü’ş-şerîa*, II, 301.

zikredilen Muhammed b. Ali ile Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl arasında her hangi bir görüşme gerçekleşmemiştir. Ayrıca aynı senedde bir diğer ravi Abdullah b. Cebele yalancılıkla (kezzâb) tanınır. Bunun yanısıra senedde birçok ravi hadis âlimleri tarafından rivayetiyle tanınır ve bilinir değildir. Bu sebeple haber mevzudur.”⁶³⁰

Rivayet bir başka tarik ile Vehb İbn Münebbih’e isnad edilmiştir. Onun “belâğ” siygasıyla Abdullah b. Abbas’a isnad ettiği haberin bir kısmı (يَطْنُ النَّاسُ أَنَّهُمْ قَدْ) (خُولُوا وَمَا خُولُوا) Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)⁶³¹, Fâkihî (ö. 278/892)⁶³² ve Âcurrî’nin (ö. 360/970)⁶³³ eserlerinde nakledilmiştir. Ancak Elbânî, Yemenli Tâbiîn Vehb İbn Münebbih (ö. 114/732) tarikiyle gelen bu rivayetin İsrâiliyat türü bir haber olduğunu söylemektedir. Senedi güvenilir değildir.⁶³⁴

Dolayısıyla mezkûr haber güvenilir hadis kaynaklarında senediyle zikredilmiş merfu, mevkuf veya maktu bir eser değildir. Mevzu kabul edilmiştir.

۱۹۶- أن داود عليه السلام قد أخطى من حسن الصوت حتى كان استمع لقراءته اذا قرأ الزبور الجن، والانس، والوحش، والطير. وكان بنو اسرائيل يجتمعون فيستمعون، وكان يحمل من مجلسه أربعمائة جنازة مما قد مات.

196- “Davud’a (a.s) güzel ses verilmişti. Hatta güzel sesiyle Zebur okuduğunda cinler, insanlar, vahşi hayvanlar ve kuşlar onu dinlerdi. İsrailoğulları

⁶³⁰ Süyûtî, *el-Leâli’l-masûa*, II, 261.

⁶³¹ Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühed ve’r-Rekâik*, s. 526, (1495)

⁶³² Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 116 (1272).

⁶³³ Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî, *Ahlâku’ulemâ*, s. 74, ta’lik: İsmail b. Muhammed el-Ensârî, neşr: İdâretü’l-Buhûsi’l-İslamiyye, Riyad, 1398/1978; *eş-Şeria*, I, 446 (129); 448 (130), thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dumeycî, Dâru’l-vatan, I-V, Riyad, 1420/1999, 2. Baskı.

⁶³⁴ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *el-Mevzûât*, III, 149, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü’s-Selefiyye, I-III, Medine, 1386/1966, 1. Baskı; Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’d-daîfe*, II, 356 (700).

toplanıp onu dinler, (kimi zaman) güzel sesinin etkisiyle meclisinde dört yüz kişi vefat ettiği olurdu.”⁶³⁵

Rivayetin ilk kısmı “Davud’a (a.s) güzel ses verilmesi” ile alakalı لَقَدْ أُوتِيَ مِزْمَارًا مِنْ مِزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ “Bana Davud ailesine verilen mizmarın (güzel sesin bir benzeri) verilmiştir”⁶³⁶ şeklinde sahih rivayetler bulunmaktadır. Ancak Hz. Davud’un (a.s) güzel sesiyle Zebur okuduğunda cinler, insanlar, vahşi hayvanlar ile kuşların onu dinlediğine dair bir rivayet –Serrâc’ın da zikretmiş olduğu lafızla- Irâkî’ye göre (ö. 806/1404) hadis kaynaklarında zikredilmemiştir.⁶³⁷

Kur’ân-ı Kerim, Hz. Davud’u (a.s) anlatırken onun emri altında bulunanlarla irtibatından bahseder. “Doğrusu biz akşam sabah onunla beraber tesbih eden dağları, toplu halde kuşları onun emri altına vermiştik. Hepsi O’na yönelmiştir.”⁶³⁸ “Andolsun, Davud’a tarafımızdan bir üstünlük verdik. «Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin» dedik. Ona demiri yumuşattık.”⁶³⁹ meâlindeki âyetlerde zikredildiği gibi mucize kabilinden örnekler verir. Bazı rivayet tefsirlerinde konuyla ilgili olduğu gerekçesiyle çeşitli açıklamalar yer almaktadır. Serrâc’ın vermiş olduğu şekliyle mezkûr haber güvenilir hadis kaynaklarında bulunamamıştır.

XIV. Kaynağı Tespit Edilemeyen Rivayetler

Serrâc’ın kitabında zikrettiği aşağıdaki rivayetlerin güvenilir hadis kaynaklarında hadis olarak zikredildiğini tespit edemedik. Serrâc’ın daha ziyade hadisleri mana ile rivayet ettiğini kabul edersek bu ifadelerin, lafızları itibariyle bir

⁶³⁵ Serrâc, *Luma*, s. 338.

⁶³⁶ Bkz. Buhâri, *Fedailu'l- Kur’ân* 31; Müslim, *Salâtu'l-Müsafirin* 34; Tirmizi, *Menakıb* 55.

⁶³⁷ Irâkî, *el-Muğnî*, I, 742 (3).

⁶³⁸ Sa’d, 38/18-19.

⁶³⁹ Sebe’, 34/10.

kelam-ı kibar veya bir sūfinin veyahut ilim sahibi bir kimsenin sözü olmasını muhtemel gördüğü için eserine aldığı söylenebilir.

١٩٧- إنَّ جبريلَ عليه السلامُ والعرشُ والكرسى، كلُّ هذا مع الملكوتِ الذي ظهر لأهل العلم بالله عز وجل، فانما هي كرملة فيما وراء الملكوت بل أقل من ذلك.

197- “*Cebrâil, Arş, Kürsî bunların hepsi, ilim ehline zahir olan melekûta nisbetle çöldeki kum tanesi gibi hatta ondan daha azdır.*”⁶⁴⁰

١٩٨- سبحان من لم يجعل للحق طريقا الى معرفته الا بالعجز عن معرفته.

198- “*Yaratıklarına kendisini tanımak için tanınmasının imkânsızlığından başka bir yol bırakmayan Allah’ı tesbih ederim.*”⁶⁴¹

١٩٩- أن زكريا عليه و سلم لما وضع على رأسه المنشار ان أنه واحدة فاوحى الله تعالى اليه أن صعدت منك الى أنه أخرى لأقربن السموات والأرضين بعضها على بعض.

199- “*Zekeriya’nın (a.s) başı testereyle kesilirken Allah Teâlâ ona şöyle vahyetti: İniltin benim katıma yükselecek olursa yer ile göğü birbirine geçiririm.*”⁶⁴²

B. Luma’da Geçen Hadislerin Genel Değerlendirilmesi

Bizim tespitlerimize göre, *el- Luma*’da mükerrerler hariç olmak üzere, hadis olduğu zikredilen rivayetlerin sayısı 199’dur. Bu hadislerin 157 tanesi, *Kütüb-i Tis’a* diye isimlendirilen hadis külliyyatının içerisinde yer almaktadır. Buradaki üç hadis dışındaki diğer hadisleri, *Kütüb-i Tis’a*’yı dikkate alarak tasnif ve tahrir etmeye gayret ettik. Bir hadis, aynı zamanda farklı hadis mecmuasında yer almasına rağmen, muteber hadis külliyyatı sıralamasına göre ilk defa nerede geçiyorsa öncelikli olarak ona baktık. Hadisleri tespit ederken, “*Sahihayn*” hadislerini önemine binaen ayrıca belirttik.

⁶⁴⁰ Serrâc, *Luma*, s. 55.

⁶⁴¹ Serrâc, *Luma*, s. 57.

⁶⁴² Serrâc, *Luma*, s. 77.

Buna göre *el- Luma*'da kaynak olarak zikredilen 157 hadis, muteber hadis mecmualarındaki ayrıntılı sayısı şu şekildedir:

- Buhâri : 77
- Müslim : 16
- Tirmizi : 34
- Ebu Dâvud : 12
- Nesâî : 4
- İbn Mâce : 5
- Dârimi : 1
- Muvatta : 1
- Müsned : 7

Bu, 157 hadisın *Kütüb-i Tis'a*'da zikredilmesinin yüzdeler oranları ise şu şekildedir:

- Buhâri : % 49,04
- Müslim : % 10,19
- Tirmizi : % 21,66
- Ebu Dâvud : % 7,64
- Nesâî : % 2,55
- İbn Mâce : % 3,18
- Dârimi : % 0,64
- Muvatta : % 0,64
- Müsned : % 4,46

Buna göre Serrâc'ın eserinde kaynak olarak kullandığı hadislerin, muteber hadis külliyatı içerisinde olan kısmının yarısının Buhâri'de zikredildiğini söyleyebiliriz. 157 hadisın yaklaşık % 94,26'sı *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır. Bunlardan Buhâri ve Müslim'de (Sahihayn'de) ortak olarak geçen hadis sayısı ise 53'tür. Bu rakam, Sahihayn'de geçen hadislerin yaklaşık olarak % 33,76'sına tekabül etmektedir. Bu bakımdan Serrâc'ın eserinde kaynak olarak zikretmiş olduğu

hadislerin çoğunluğunun, muteber hadis külliyyatında yer aldığını söylenebilir. Yaşadığı dönemin de bir gereği olduğunu düşündüğümüz ve tasavvufun özellikle hadislerle temellendirilme sürecinde Serrâc, hiç kuşkusuz hadis ilmine vakıftır. Eserinin güvenilirliğini ve muteber kaynaklardan yararlanma bilinci içindedir.

Tespitlerimize göre, *el- Luma* 'da geçen 199 hadisin sıhhat ve hüküm açısından genel değerlendirilmesi şu şekildedir;

- Sahih Hadis : 130
- Hasen Hadis : 14
- Zayıf Hadis : 37
- Mevzu Hadis : 18

el- Luma 'da geçen bu hadislerin, sıhhat ve hüküm açısından yüzdeler oranları şu şekilde ifade edilebilir:

- Sahih Hadis : % 65,32
- Hasen Hadis : % 7,04
- Zayıf Hadis : % 18,59
- Mevzu Hadis : % 9,05

Zayıf hadislerin çoğunluğunu metruk ve münker hadis çeşitleri oluşturmaktadır. Mevzu rivayetlerde ise senedin müntehasındaki sahabe aracılığıyla Hz. Peygamber (a.s) dışında başka bir peygambere veya kişilere dayandırıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak, *el- Luma* ' da geçen 199 hadis içerisinde zayıf ve mevzu hadislerin toplam oranı yaklaşık % 27,64 iken, geriye kalan % 72,36 dilimlikteki hadislerin sıhhat yönünden güvenilir hadisler olduğu dikkat çekmektedir. Bu, *el- Luma* 'nın, hem hadis mecmuaları bakımından hem de diğer tasavvufi eserler nazarında güvenilirliği bağlamında önemli görülebilir.

III. BÖLÜM

SERRÂC ET- TÛSİ'NİN HADİS ANLAYIŞI VE YORUMCULUĞU

A. Serrâc'ın Hadis Anlayışı ve Muhaddislere Bakışı

Serrâc et-Tûsi, ilimlerin tasnifini yaparken, dini ilimlerin üç çeşit olduğunu belirtmiştir. Bunlar; Kur'ân ilmi, sünnet/hadis ilmi ve iman-hakikatler (tasavvuf) ilmidir. Bu üç ilim birbiriyle sıkı bir bağlantı içerisindedir. Bu ilimler, Allah'ın âyetlerinden, Rasûlü'nün (a.s) sünnetlerinden ve veli kullarının kalplerine düşen hikmetlerden meydana gelmektedir.⁶⁴³

Serrâc, muhaddisleri, fakihleri ve mutasavvıfları peygamber varisleri olarak kabul eder. Serrâc'a göre bu üç sınıf, Kur'ân'a sınıksız sarılıp sünnete ittiba konusunda selefın yolundan gitmektedir. Takva ehli kimseler olduğu bilinmektedir.⁶⁴⁴

Serrâc, tasavvuf ilminin İslami ilimler arasında olduğunu ispatlamak maksadıyla eserinin başlangıç kısmında Cibril hadisini delil göstermiştir. Hadis ilmi ve muhaddisler hakkında âyet ve hadisi referans vermeyi önemsemiştir. Açıklamalarında bu iki temel kaynağı öne çıkartmıştır. *el-Luma* 'yı esas kabul ederek Serrâc'ın, hadis ilmi ve muhaddisler hakkındaki görüşlerini maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz:⁶⁴⁵

• Muhaddisler, hadislerin zahirine bağlı kalmışlar ve iki kaynağı dinin esası olarak kabul etmişlerdir. Bu konuda en sık zikrettikleri delil “*Peygamber size neyi verirse onu alın, sizi neden sakındırırsa vazgeçin*”⁶⁴⁶ meâlindeki âyettir.

⁶⁴³ Serrâc, *Luma*, s. 22.

⁶⁴⁴ Bkz. H. Kamil Yılmaz, *İslam Tasavvufu*, s. 8.

⁶⁴⁵ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 24-25.

⁶⁴⁶ Haşr, 59/7.

• Hadis ve Sünnet konusunda kendisine gelen haberleri kendi usullerince araştırmışlardır. Sünnet'in yeni kuşaklara doğru bir şekilde “amelî” boyutuyla aktarılması konusunu görev telakki etmişlerdir. Ona göre muhaddisler, hadislerin zahiri ile ilgili yapılması gereken rivayet, cerh- ta'dil vb. her türlü araştırmayı hakkıyla yaptıkları kanaatindedir.

• Serrâc, “*Böylece sizi orta bir ümmet kıldık ki insanlar üzerine şahit olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahit(örnek) olsun.*”⁶⁴⁷ meâlindeki âyetten yola çıkarak Hz. Peygamberin (a.s) muhaddislere, muhaddislerin de insanlara örnek olduğu düşüncesindedir. Buradan muhaddislerin faziletini öne çıkarttığı anlaşılır. Yine Serrâc, “*Allah benden duyduğunu başkalarına tebliğ eden kimsenin yüzünü ağartsın*”⁶⁴⁸ hadisi gereğince hadis âlimlerinin nebevî müjdeye nail olduklarını düşünmektedir ve yüzlerinin nurlu olacağı anlayışına sahiptir.

Dolayısıyla Serrâc hadis ilmi ve muhaddisler hakkında müspet görüş beyan eden sûfiler arasında kabul edilir. Ehl-i hadis arasında liyakat bakımından üstün meziyetlere sahip pek çok imamın olduğundan bahsettiği ancak hadisle meşgul olan âlimlere karşı, çok daha nezaketle davranış sergilediği söylenebilir.

Serrâc, bu eserinde sûfilerin sünnete ittibaı, hadis istinbatı ve hadis yorumları gibi müstakil bölüm ve başlıklar oluşturmaktadır. Bu bölümlerde çeşitli rivayetlere yer vermektedir. Serrâc'ın bu yaklaşımı hadis anlayışını ve bakışını en güzel bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Nitekim onun, “sûfilerin peygamber anlayışı babında” öncelikle Hz. Peygamberin (a.s) tebliğ göreviyle ilgili âyetleri ve peygambere itaati emreden âyetleri ard arda zikrettiği görülür. Hz Peygamber'in (a.s) Sünnet'ine ittiba konusunda, kıyamete kadar gelecek olan bütün insanlığın, Sünnet'e uyma görevinin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Sünnet'e tabi olmayan kimse, Hz. Peygamber'e (a.s) de tabi olmamaktadır. Hatta Kur'ân'a da karşı çıkmış sayılacaktır. Serrâc, Hz. Peygamberin (a.s) üsve-i hasene olarak anıldığı “*Andolsun*

⁶⁴⁷ Bakara, 2/143.

⁶⁴⁸ Tirmizi, İlim, 7.

ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için (üsve-i hasene) güzel bir örnektir”⁶⁴⁹ meâlindeki âyetle, görüşlerini temellendirmektedir. Serrâc'ın varmış olduğu sonuç şudur: “Hz. Peygamberin (a.s) ahlakı, fiilleri, halleri, emir ve yasakları konusunda bize ulaşan Rivayetler, aksine bir delil bulunmadığı sürede sünnete/hadislere uymanın gerekliliğinden bahsetmektedir.”⁶⁵⁰

Serrâc'ın, insanlığın hadislere uyması gerekliliğinden bahsederken, müslümanların sadece Kur'ân'a uyup Sünnet'e tabi olmadığında, Kur'ân'a da tabi olmayacağını belirtmesi ve nebevi haberler hakkında aksi bir delil bulunmadıkça Sünnet'e ittiba edilmesinin gerekliliğinden bahsetmesi, Sünnet'e ne denli bağlı olduğunun bir göstergesi kabul edilmelidir.

Serrâc'ın Kur'ân ve Sünnet'e tabi olmanın eş değer olduğu konusunda özellikle vurgu yapması önemlidir. Zira hicri IV. yüzyılda sadece Kur'ân'a tâbî olup, hadisleri kabul etmeyen veya hadislerle amel etmeyen bir anlayış, toplum üzerinde etkili olmuştur. Bu bakımdan Serrâc'ın, Kur'ân ve Sünnet bütünlüğüne dair söylemleri ile bunlardan çıkarttığı tasavvufî sonuçlar, yorumlar eserin önemini bir kat daha öne çıkarır. Tarihi süreçte bunun birçok örneği zikredilebilir. Nitekim XIX. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle batılı müsteşriklerin destekleriyle Hindistan'da Seyyid Ahmed Han önderliğinde başlatılan “Ehl-i Kur'ân ve Kur'âniyyûn” akımı aynı düşünce çizgisine sahiptir. İslam dünyasında Kur'ân ve Sünnet'i ayrıştırma eğilimi içine girmiştir.⁶⁵¹ Günümüz insanı üzerindeki etkileri göz önüne alındığında salt Kur'ân meâlciliğinin, Kur'âniyyûn akımının devamı niteliğinde olabileceği üzerinde durulmalıdır. Yaşadığı devirde Serrâc'ın (ö. 378/988), Kur'ân ve Sünnet'e tabi olmayı eş değer sayması, Kur'ân'ın en iyi hadislerle anlaşılabilirliğini, İslamî

⁶⁴⁹ Ahzab, 33/21.

⁶⁵⁰ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 132.

⁶⁵¹ Geniş bilgi için bkz. Abdülhamit Birişik, Kur'âniyyûn Maddesi, DİA, 2002, c.26, s. 428-429; Şahin Güven, Kur'âniyyûn Ekolü – Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. XI, Bahar- 2001, s. 386-390.

kaynaklara sıkı bir şekilde bağlı olduğunu ortaya koyması bakımından önemli kabul edilmelidir.

Öte yandan Serrâc, Kur'ân-ı Kerim'in en iyi bir şekilde anlaşılmasında hadis ilminin yadsınamayacak derecede önemli olduğunu vurguladıktan sonra, sika raviler aracılığıyla gelen haberlerle amel etmenin elzem olduğunu belirtmektedir.⁶⁵² Serrâc'ın, hadis rivayetinde liyâkatlı olan ravilere güvenilmesi ve en güvenilir raviler tarafından gelen haberlerle amel etmenin gerekliliğine dair görüş belirtmesi hadis usûlü bakımından uygundur. Serrâc, sûfi meşreb bir âlimdir. Hadislerle amel konusunda en doğru haberlere önem vermesi gerektiğini bilir. Sahih haberlerle desteklenmesi gerektiğini ifade eder. Ancak hadisçiliği değil sufiliği öne çıkar.

Serrâc, Kitap ve Sünnet'e uyma konusunda insanları üç gruba ayırır. Birinci grup; ruhsat, mübah, te'vil ve genişlik yolunu takip edenler. İkinci grup; feraiz ilmi, sünnet, had ve ahkâm bilgisine göre hareket edenler. Üçüncü grup ise: farz ve sünnete ittiba konusunu sağlamlaştırdıktan sonra şeriat ilmini haiz olup, bunlara ilaveten sünnet üzere olup amellerinde riyazete ve mükerrer ahlaka gönülden bağlı, sıdk ve tahkik ehli kimselerdir.⁶⁵³

Serrâc'ın, insanları Kur'ân ve Sünnet perspektifinde gruplara ayırması, onun asli kaynaklara önem verdiğini göstermektedir. Zira birinci gruba kastedilen avamın yoludur. İkinci gruptan maksat, muhaddisler ve fakihlerin hüküm ve istinbat çıkartmasıdır. Üçüncü grup sûfilerin yoludur. Serrâc'ın hiç kuşkusuz bu sınıflandırması ilmi açıdan sistematik bir değerlendirme özelliğine sahiptir. Yoksa toplumu ayrıcalıkları bakımından toplumsal olarak bir sınıflama (kast) değildir.

Serrâc, eserindeki “Hz. Peygamberin Ahlak ve Ahvali” adlı bölümde, mükerrer ahlakı kendilerine şiar eden sûfilerin, ahlak-ı hamideye ermeleri için Hz.

⁶⁵² Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 25.

⁶⁵³ Serrâc, *Luma*, s. 143.

Peygamberin (a.s) ahlakla ilgili hadislerini ard arda sıralamıştır. Bu bölüm ayrıca şemail özelliği de taşır.⁶⁵⁴

Serrâc, eserinde tasavvufi yaşantının nasıl olması gerektiği ve hallerin doğruluğunu kontrol etmek için Kitap ve Sünnet'e müracaat edilmesi konusunu sıkça dile getirmektedir. "Sûfilerin Hz. Peygamber'e İttibasındaki Özellikleri" adlı bölümde, tasavvufi esasların doğruluğunu ölçme konusunda bazı sûfilerin kitap ve sünnete mutabık görüşlerini zikretmektedir. Tasavvufun teorik ve pratik alanlarının naslara dayandığını ifade etmeye çalıştığı gözlemlenmektedir. Bu görüşlerin birkaçını aşağıda zikretmek isteriz:⁶⁵⁵

- Cüneyd Bağdâdî (ö. 297/909): "Bizim ilmimiz tasavvuf, Rasûlullah'ın hadislerine/sünnetlerine bağlıdır."
- Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö. 283/896): "Kitap ve Sünnet'in kabul etmediği her türlü vecd ve keşif geçersizdir."
- Süleyman Dârâni (ö. 215/830): "Hakikate aid bazı keşifler kırk gün süreyle kalbimi kaplar, ben iki şahid olmadan gönlüme girmesine izin vermem. O iki şahid: Kitap ve Sünnet'tir."

Dolayısıyla Serrâc, sûfilerin görüşlerinin Kur'ân ve Sünnet'e mutabık olması gerektiğinde hassastır. Naslardan hüküm çıkartma konusunda kelam bilginlerinin aklî delillerle, nasları nazar yoluyla istinbat etmeye çalıştıklarını bilmektedir. Bu istinbat şeklinin ehline makbul ve güzel olduğunu beyan etmektedir. Bunların maksadının hakikate yönelik batılı red olduğunu söylemektedir. Ona göre Allah'a yönelen sûfiler mücahede, riyazet ve ihlasla bir takım hükümlere ulaşmakta ve bunlarla amel etmektedirler. Bunların her biri hikmettir.⁶⁵⁶

⁶⁵⁴ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 134-140.

⁶⁵⁵ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 144-146.

⁶⁵⁶ Serrâc, *Luma*, s. 149.

I. Serrâc'ın İsnad Sistemine Bakışı

Sûfilerin geneli sened kısmına fazla önem vermez. Onların sened kısmına önem vermemesinde, hadislerle amel etme arzularının daha ziyade öne çıktığının etkili olduğu söylenmektedir. Zira sened tenkidine bir nevi gıybet olarak bakarlar. Bu sebeple isnad tenkidinin ehil kişiler tarafından yapılması gerektiğine inanmışlardır. Hatta söz uzamasın diye senedleri ya hafz etmişler veya hiç zikretmeden hadis nakletmişlerdir. Nitekim Serrâc, *el- Luma*'nın “Mukaddime bölümünde yer alan hadislerin isnadlarının ekserisini hafz ettim. Haber, hikâye ve âsârın sadece metinlerini verdim. Gereksiz uzatmalardan kaçındım”⁶⁵⁷ ifadesi dikkate alınırsa sûfilerin isnada dair bahsetmiş olduğumuz yaklaşımlarından etkilendiği anlaşılmaktadır.

Serrâc'ın, her zikrettiği hadis için ravi zincirini zikretmemesi doğaldır. Çünkü *el- Luma* bir hadis kitabı değildir. Tasavvuf alanında yazılmış kaynak bir eserdir. Yukarıda zikredildiği üzere “İsnad konusunda gereksiz uzatmalardan kaçındım” sözünden müellifin tamamen isnad sistemine karşı olduğu sonucu çıkartılamaz. Serrâc, hadislerin hicri III. yüzyılda muhaddisler tarafından senedleriyle beraber tasnif edilmesinden sonra yaşamıştır. *el-Luma*'da zikrettiği hadislerin birçoğunun muteber hadis külliyyatında yer aldığı görülmüştür. İsnadıyla birlikte hadisleri kitabına almamasının bir nedeni eserin hacminin uzamaması için olmalıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Serrâc, muhaddislerin hadis ilmi konusunda gerekeni yaptıklarını söyleyerek, muhaddislerin hadis ilmine verdikleri hizmeti övmektedir. Serrâc'ın bu görüşünden hareketle isnad sistemini gereksiz görmediği ancak - sûfi meşreb olması nedeniyle- doğrudan hadis metinlerine odaklandığını söylenebilir. Nitekim “*Siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız...*”⁶⁵⁸ hadisinde senedi zikretmiştir.⁶⁵⁹ Ancak diğer hadislerde sened zikretmemiştir. Bu rivayetin senedi İsrail→

⁶⁵⁷ Serrâc, *Luma*, s. 20.

⁶⁵⁸ Buhâri, *Kûsûf*, 2; Müslim, *Salât*, 112; Tirmizi, *Zühd*, 9.

⁶⁵⁹ Serrâc, *Luma*, s. 455.

İbrahim→ Muhacir→ Mücahid→ Müeverrik→ Ebu Zer→ Hz. Peygamber (a.s) şeklinde verilmiştir.

Bilindiği üzere hadis ilminde, zikredilen bir rivayetin veyahut haberin muhtevasına bakmadan önce hadis ricali üzerinde yapılacak tenkid çalışması daha ziyade önemlidir. Hadis âlimleri öncelikle isnad sistemini incelemeyi esas almışlardır. İsnadda bulunan raviler, cerh ve ta'dîl ilminde belirlenen ölçütlere uygun ise metin tetkik edilir. Bu ise hadis ilminde dir âyetü'l-hadis ilminin konusudur. Serrâc'ın senedini aktardığı hadiste görüldüğü gibi- ravileri hadis metninden sonra zikretmesi- sûfilerin doğrudan hadislerle amel etme iştiaklarının olmasının bir örneği görülebilir.

Serrâc, hadisleri naklederken Hz. Peygamberin (a.s) sözlerini genellikle belli eda sigalarıyla aktardığı görülür. Bilindiği üzere hadis usûlünde eda sigaları ravî ile mervî arasındaki ilişkiye işaret eder. Hadis âlimleri, bir rivayetin Hz. Peygamber'e (a.s) ait olup olmadığı konusunda hem lafızları ve ravilerin mevsûkiyetini hem de hadisin rivayet şekillerini (tahammülü'l-hadis) incelemişlerdir. Ravinin hadisi rivayet ederken kullandığı rivayet lafızlarından yola çıkarak hadis ricali, tabakat araştırmaları ve vefeyât karşılaştırmalarıyla isnad zincirindeki ravileri tetkik etmişlerdir.

Hadis eda sigalarını burada kısaca hatırlatmak faydalı olacaktır:⁶⁶⁰

1) Sema metodu ve sigaları: İsnad zincirindeki ravilerin hadisi işiterek veyahut dinleyerek rivayet etmesine sema metodu denir. Bu metodu anlamak için öncelikle ravinin hadis rivayet ederken kullandığı lafızlara bakılır. (سمعت) Ben işittim anlamındaki siga, rivayet sigalarının en üstünüdür. Öğrencinin, rivayeti sema metoduyla hocadan tek başına aldıysa (حدثني) bana rivayet etti, anlamında kullandığına hükmedilir.

⁶⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 235-259; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 82- 86; Subhi es- Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, s. 64- 77; Nevzat Âşık, *Tahammül Maddesi*, DİA, 2010, c. 39, s. 380- 382.

2) Kırâat metodu ve sigaları: Ravinin, hadisleri bizzat hocasının huzurunda okuması veyahut hadis okunurken orada şahit olmasıdır. (قرات) “falan kimseye okudum” anlamındadır. (عرضت) “arz ettim” ve (اخبرنا) “bize haber verdi” gibi lafızlardır.

3) Diğer metodlar ve sigalar:

- İcazet Metodu : (اجازلي) “bana icazet verdi,” (اعطاني) “bana verdi.”
- Münâvele Metodu : (دفع الي كتابه) “falan bana kitabımı verdi.”
- Mükâtebe Metodu : (كتب الي فلان) “falan kimse bana yazdı.”
- Vasiyyet Metodu : (اوصي...) “falan bana vasiyyet etti.”
- Vicâde Metodu : (وجدت) “buldum” ve (بلغني) “bana ulaştı.”

4) (ان فلان قال) şeklinde ile nakledilen rivayetler: “Falandan,” (ان فلان قال) “falanın söylediğine göre” gibi... (قال) “dedi, söyledi” lafızları, tüm metodların hepsine delalet eden siygalardır.

Eserde, sema siygası kullanılarak nakledilen bazı rivayetler bulunmaktadır.⁶⁶¹ Örneğin “Nice üstü başı eski insanlar vardır ki...”⁶⁶² hadisi ile “Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki...”⁶⁶³ rivayetinde görüldüğü üzere... Ancak Serrâc, hadisleri kaynak gösterirken, ravi zincirini zikretmediği için çoğunlukla temrîz siygaları kullanmıştır. Bu siygalar, ravinin rivayetinde şeyhinden muteber bir metotla hadisi aldığını göstermez. Örneğin: (قال النبي), (روي عن النبي), (يقول النبي) ve (في الحديث) gibi...

⁶⁶¹ Serrâc, *Luma*, 161, 187.

⁶⁶² Buhâri, *Cihad*, 12; Müslim, *Kasâme*, 24.

⁶⁶³ Sehâvi, *Mekasidu'l- hasene*, I, s. 565; Aclûmî, *Keşf'ul- hafa*, II, s. 204.

Eda siygaralarını kullanırken Serrâc, hiç kuşkusuz hadislerin sahih, hasen ve zayıf gibi hükümlerine dikkat etmemektedir. Nitekim sahih veya hasen derecesindeki hadislerde, zayıf hadislerde kullanılan (روي عن النبي) lafzını kullandığı da görülebilmektedir.⁶⁶⁴ Buna mukabil yer yer Serrâc, zayıf veya mevzu derecesindeki hadisleri (قال النبي) gibi kesinlik ifade eden (cezm siygasıyla) verdiği de olabilmektedir. Örneğin, “Bildikleri ile amel eden kimse...”⁶⁶⁵ Sened itibariyle zayıf olan hatta mevzu da sayılabilen “Ashabım yıldızlar gibidir...”⁶⁶⁶ haberini en güçlü rivayet lafzıyla aktarabilmektedir.

Buradan Serrâc’ın isnadı hüccet olmayan zayıf veya mevzu bir hadisi, sahih veya hasen hadis gibi rivayet ettiği sonucu çıkartılır ki bu hadis ilmi açısından ravinin zafiyeti anlamına gelir. Kimi zaman Serrâc’ın, senedin müntehasına en yakın raviyi “Hz. Aişe hadisi” ve “Vabise hadisi” şeklinde niteleyerek zikrettiği⁶⁶⁷ veya eda sigalarını hadis metinlerinden sonra (او كما قال) ve (في الحديث) verdiği görülür.⁶⁶⁸

Elbette onun bu tür kullanımlarını hadisçi bakış açısıyla değerlendirmemek gerekir.

Serrâc’ın, kudsi hadislerin metnine dikkat ederken,⁶⁶⁹ rivayet lafızlarını kullanmadan veya hadis olduğuna dair bir lafız kullanmadan verdiği de görülebilmektedir.⁶⁷⁰ Ancak bu durum, sûfi meşreb müelliflerin genelinde gözlemlenmektedir. Hz. Peygamberin (a.s) sözleri nakledilirken, bazen kime ait olduğunu vermediği de görülür. Bu durumda rivayetin başka bir sözle karışması veya başka birisinin (sûfi/şeyh) sözlerinin hadis gibi algılanabilmesi söz konusu olabilmektedir.

⁶⁶⁴ Örnekler için bkz. Serrâc, *Luma*, s. 22, 66, 82, 133.

⁶⁶⁵ Serrâc, *Luma*, s. 147.

⁶⁶⁶ Serrâc, *Luma*, s. 166.

⁶⁶⁷ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 118, 143.

⁶⁶⁸ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 140, 143, 519.

⁶⁶⁹ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 88, 463.

⁶⁷⁰ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 72, 137, 138.

Bu durumda rivayetin Hz. Peygambere (a.s) aidiyeti kat'i değil ve rivayet mevkuf da değilse ise hadis usûlü açısından mevzu kabul edilir. Muhaddisler, Hz. Peygamberin (a.s) sözüne başka bir söz karışmaması için yoğun bir mesai harcamışlardır. Özellikle müdrec hadisler konusunda bu tür problemler görülebilmektedir.⁶⁷¹ Sûfilerin isnadsız ve lafız siygalarını zikretmeden rivayette bulunmaları, hadis münekkitleri tarafından ciddi eleştiri konusu yapılmıştır. Dolayısıyla Serrâc'ın, isnad sistemine ve rivayet eda sigalarına pek dikkat etmediği görülmektedir.

II. Serrâc'ın Metin Sistemine Bakışı

Serrâc, yaşadığı dönemdeki bazı sûfi görünümlü kişilerin yanlış tasavvuf anlayışına ve yaşayışına karşı, tasavvuf ilminin teorik ve pratik alanlarını Kur'ân ve Sünnet'e dayandırarak, doğru bir tasavvuf anlayışının hâkim olması için çaba göstermiştir. *el- Luma*'da kaynak gösterilen hadislerin muhtevası genel olarak; ilim, tasavvufi makamlar ve haller, sûfilerin Kur'ân-ı anlama ve ittibâ, sûfilerin Hz. Peygamberin (a.s) sünnetine ittibâ, Ashab-ı kiram'ın fazileti ve yaşantısı, edeb ve ahlaki değerler ile tasavvufi kavramlarla ilgilidir. Serrâc, tasavvufun içlemsel alandaki sistematik konularını önce âyetlerle sonra hadislerle delillendirme yoluna gitmiştir.

Sûfiler, mana yoluyla hadis rivayetine önem verdiklerinden çoğu zaman hadislerin meşhur lafızlarına dikkat etmezler. Bu sebeple hadis münekkitleri tarafından eleştirilir. Serrâc'ın, mana yoluyla hadis rivayetine önem vermesine rağmen, kaynak olarak kullandığı hadislerin meşhur lafızlarını -bir kaç hadis haricinde- çoğunluğunda değiştirmeden, metni aslına uygun bir şekilde verdiği söylenebilir. Serrâc'ın hadis metinlerini aslına uygun bir şekilde vermesi, eser üzerinde yapılacak hadis araştırmalarında kaynağa kolaylıkla ulaşma ve hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağladığı ifade edilebilir.

⁶⁷¹ Geniş bilgi ve örnekler için bkz. Kadir Paksoy, *Hadis Metodolojisinde İdrac ve Müdrec Hadisler I- II, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, c. V, s. 2. s. 105-124; c. V, s. 3, s. 213-230.

Serrâc'ın eserinde kaynak gösterilen hadislerin metinlerine bakıldığında muhteva olarak birçok âyet ve sahih hadislerle desteklenecek nitelikte olduğu görülür. Mevzu haberleri istisna tutarsak, metin muhtevası bakımından âyet ve sahih hadislere ters düşecek şekilde bir hadis metni kullanmadığı söylenebilir. Ancak isnadı zayıf veya mevzu kabul edilebilecek metinler bile mana olarak nassa taban tabana zıt değildir. Hadisleri lafzıyla rivayette başarılı değilse de manayla rivayete dikkat ettiğini söyleyebiliriz. Elbette "... *Güzel sesin etkisiyle (Hz. İsa'nın a.s) meclisinde dört yüz kişinin öldüğü...*"⁶⁷² rivayeti akl-ı selime uygun değildir. Bunun gibi bazı İsrâiliyat türü haberlerden eser hiç kuşkusuz vareste değildir. Serrâc, hadisleri oldukça fazla tekrar eder.⁶⁷³ Kimi zamanda hadislerde ihtisar ve takti yoluna gider. Hadis metninin sadece ilgili kısmını alarak kaynak gösterir.⁶⁷⁴

Serrâc, gerçek tasavvuf yaşantısını Hz. Peygamberin (a.s) örnek yaşantısı, ahlaki davranışları ve zahidane kulluğuyla olabileceğini ortaya koymak amacıyla. Bu yüzden şemal ile ilgili hadislere eserinde daha fazla yer verdiği görülmektedir. Şemal ile ilgili hadis metinlerinin muhtevalarına baktığımızda, giyim- kuşamının sade olduğu, bireysel olarak yapacağı işlerde kimseden yardım almaması ve zahidane bir hayat sürdürdüğü anlatılmaktadır.⁶⁷⁵

Serrâc, tasavvufî hayatın nasıl olacağını Hz. Peygamberin (a.s) yaşantısından delil gösterip "Tasavvuf yâr olup, bâr olmamaktır" sözünü de ilgili hadislerle tescillediği ifade edilebilir. Serrâc, eserinde kullandığı hadislerin muhtevalarını içerisinde bulunduğu şartlara göre belirlemiştir. Çünkü yaşadığı dönemdeki sûfi görünümlü kişilerin, tasavvufa yaptığı zararlarını bertaraf etmek için Kur'ân ve

⁶⁷² Serrâc, *Luma*, s. 338.

⁶⁷³ "Allah'ı görüyormuşçasına ibadet et..." Buhâri, İman, 37; "Ümmetim içinde mükellemler ve muhaddesler..." Buhâri, Fedâil'us- sahabe, 6; "Benim bildiğimi bilseydiniz..." Buhâri Kûsûf, 2; "Benim öyle bir vaktim vardır ki..." Ali el- Kari, el Mevzu'atü's, sagir, s. 151. En çok tekrarlanan hadislerdir.

⁶⁷⁴ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 88, 105, 135, 138, 521.

⁶⁷⁵ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 133- 139.

Sünnet'ten deliller getirmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken de gerçek tasavvuf yaşantısının nasıl olması gerektiğini ifade etmeye çalıştığı görülür.

Serrâc, genel olarak hadis metnlerinin kelime ve cümlelerinin diziliş sırasında takdim ve tehir yapmadan, hadis külliyyatında geçtiği gibi vermektedir. Bizim tespitlerimize göre, hadis metnlerinde kelime noktalaması ve harekelemesiyle ilgili herhangi bir yanlışla rastlamadık. Ancak hadiste geçen metni, bazen yaygın kullanım şekliyle değil de nadir olanını verebilmektedir.

Serrâc'ın, bazı nakillerinde halk arasında meşhur olan sözleri hadis diye aktarması⁶⁷⁶, hadis rivayetinde mütesâhil olduğunu gösterir.⁶⁷⁷ Öte yandan bazı hadislerde iki ayrı metni birleştirerek mana ile hadis rivayet etmesi⁶⁷⁸ rivayetinde yanlış (vehm) içinde olabileceğini gösterir. Bu bakımdan *el-Luma*'da zikredilen hadislerin aslî hadis kaynaklarından tahricine bakılmadan ve sıhhatine dair tahlile başvurmadan verilmesi doğru değildir. Çünkü Serrâc, öncelikle sûfidir; hadisçi değildir.

B. Serrâc'ın Hadis Yorumculuğu

Serrâc, tasavvufî kavramları ve esasları âyet ve hadislerle temellendirirken kimi yerde hadisleri yorumlamaktadır. Özellikle “Sûfîlerin Hadis Yorumları” başlığı altında, kendinden önceki selefın bazı hadis yorumlamalarına yer vererek, hadislerin anlaşılmasına katkı sağladığını söyleyebiliriz. Serrâc, eserdeki hadisleri yorumlarken veya şerh ederken bir muhaddis gibi davrandığını söylememiz elbette mümkün değildir. Ancak tasavvufî konulara açıklık getirmek ve hadislerdeki manevi hikmetleri açıklamaya çalıştığını ifade etmekte fayda görüyoruz. Bizim tespitlerimize göre Serrâc, eserindeki hadisleri şer'i kurallara göre ve dil kurallarına dikkat ederek,

⁶⁷⁶ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 29.

⁶⁷⁷ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 34.

⁶⁷⁸ Bkz. Serrâc, *Luma*, s. 134.

açıklama yoluna gitmektedir. Yorumunu yaptığı hadislere baktığımızda, keşf/ilham metodlarını kullanmadığını söyleyebiliriz.

Serrâc, hadisleri yorumlarken sade anlaşılır bir dil kullanmaktadır. Zühd ve takva konularına değinirken yorumlarında selefin izleri görülmektedir. Serrâc, eserinde sırlı hadislerin varlığından bahsetmez. Deruni anlamlara ulaşma iddiası içerisinde değildir. Çünkü *el- Luma*'da yapılan hadis yorumlarına bakıldığında şer'i ve aklî ölçütlere uygun olduğu görülmektedir. Ayrıca Serrâc, hadis yorumlarken elde ettiği mananın, lafzın zahirine uygun olmasına dikkat etmektedir.

Serrâc'ın, eserinde kaynak kullandığı hadislere ve yorumlamalarına bakıldığında tasavvufun sistematik belli konuları etrafında olduğu görülmektedir. Bu sistematik konular âyet ve hadislerle temellendirilerek, yine aynı şekilde şer'i delillere göre açıklanmaktadır. Bu durum tasavvufi konulara meşruiyet ve güvenilirlik kazandırmaktadır.

Aşağıda *el- Luma*'da geçen toplam 20 hadisi örnek alarak, Serrâc'ın hadisleri yorumlama metodunu anlamaya ve eserdeki bölümlere göre bu rivayetleri incelemeye çalışacağız.

I. Bilgi⁶⁷⁹

1) “Âlimler peygamberlerin varisleridir.”⁶⁸⁰

Serrâc, bu hadisteki âlimlerin kimler olabileceğini öncelikle “...O'ndan başka ilah olmadığına doğruca şahitlik ettiler.”⁶⁸¹ meâlindeki âyetle delillendirir. Bu âlimlerin Muhaddisler, Fakihler ve Mutasavvıflar olabileceği şekilde bir yorumlama getirir. Gerekçe olarak onların Kitap, Sünnet ve Selef'in yolunu takip etmesini

⁶⁷⁹ Bilgi tanımına ve bilgi edinme yolları hakkında kelâmi açıdan geniş bilgi için bkz. Nureddin es- Sâbûni, *Maturidiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, s. 55-57; Tasavvufi açıdan bilgi tanımına ve bilgi edinme yolları için bkz. Süleyman Gökbulut, *İlim Tasniflerinde Tasavvufun yeri, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 248.

⁶⁸⁰ Buhâri, İlim, 10; Tirmizi, İlim, 19; Ebu Dâvud, İlim, 1.

⁶⁸¹ Âl-i İmran, 3/18.

gösterir.⁶⁸² Serrâc'ın, burada zahirdeki özelliklere ve naslara bakarak bir yorumlama yaptığı görülmektedir.

2) “Allah, hayrını dilediği kimseyi dinde fakih yapar.”⁶⁸³

Serrâc, bu hadisteki fakih kişinin hangi nitelikte olabileceğini, Hasan Basri'nin “fakih dünyaya değer vermeyip, ahirete yönelen ve dini emirlere karşı basiretli” olduğu sözünü naklederek açıklama yoluna gitmektedir. Ayrıca “...din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için...”⁶⁸⁴ meâlindeki âyeti delil göstererek, fakih kişinin zahir ve bâtın hükümleri bilen kimse olacağı yönünde hadise yorum katmaktadır.⁶⁸⁵ Serrâc, fakih kişinin zahid olması gerektiğini ve zahir- bâtın ilimler bakımından donanımlı olduğunda, dinde ince anlayış sahibi olabileceğini ifade etmektedir.

II. Makamlar ve Haller⁶⁸⁶

3) “Ruhlar saf olmuş askerler gibidir.”⁶⁸⁷

Serrâc, hadisteki “Ruhların nasıl saf halinde olacağı” konusunda Ebû Bekir Vâsiti'nin görüşünü naklederek, ruhların makamlar halinde (tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, rıza, tevekkül vs.) Allah katında mertebelerinin olduğu şeklinde yorum getirdiği görülür.⁶⁸⁸

4) “Zikrin hayırlısı gizli (hafî) olanıdır.”⁶⁸⁹

⁶⁸² Serrâc, *Luma*, s. 22.

⁶⁸³ Müslim, İmaret, 175; Tirmizi, İlim, 4.

⁶⁸⁴ Tevbe, 9/122.

⁶⁸⁵ Serrâc, *Luma*, s. 36.

⁶⁸⁶ Makamlar ve Haller: Kulun (sûfinin), riyazet ve mücahede ile ulaştığı dereceye makâm; Allah tarafından verilen durumlara (zikir, hüzn, sevinç gibi durumlarda kalbe gelen şeye) hâl denir. Makâmlar kesbi; Hâl ise vehbidir. Hâl geçici, makâm sürekli. Geniş bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 189, 317.

⁶⁸⁷ Buhârî, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159; Ebu Dâvud, Edeb, 16.

⁶⁸⁸ Serrâc, *Luma*, s. 65.

⁶⁸⁹ Ahmed bin Hanbel, *el-Müsned*, I, 172, 180, 187.

Serrâc, hadisteki “hafi” olan kelimenin hadise ne anlam kattığı konusunda Cüneyd Bağdadi’nin “Hâl, zikri hafidir” sözünden yolan çıkarak, zikri hafiyle hâlin kalblere yerleşebileceği bir şekilde açıklama yaptığı görülmektedir.⁶⁹⁰ Serrâc’ın, burada selefi yorumlama metodunu takip ettiğini söyleyebiliriz.

5) “...Müftüler her ne kadar fetva verseler de sen gönlüne tanış”⁶⁹¹ ve “Günah gönlünde darlık meydana getiren şeydir.”⁶⁹²

Serrâc, bu hadislerde belirtilen “kalbine tanış” kısmını, Sehl b. Abdullah’ın kalb işaretine bakılması yönündeki görüşüne göre hadisleri kaynak gösterip izah etme yoluna gitmektedir.⁶⁹³

6) “...Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz.”⁶⁹⁴

Serrâc, bu rivayeti şu şekilde yorumlama yoluna gitmiştir; Hz. Peygamber (a.s) dünyayı halka izafe ederek, nefsinin dünyaya karşı meyletme konusunda engelledi. Hz. Peygamber (a.s) burada zahidane bir tutum sergilemektedir.⁶⁹⁵

7) “Fakr mü’mine atın yanağındaki perçemden daha çok yakışır.”⁶⁹⁶

Serrâc, bu rivayeti “fakr makamı”⁶⁹⁷ konusunda zikreder.⁶⁹⁸ Fakr kelimesinin ne anlama geldiğini “Zekât ve Sadaka Âdâbı” başlığı altında şu şekilde açıklar.⁶⁹⁹ “Fakr” kelimesini omurga kemiği anlamındaki “fıkaru’z- zahr kökünden geldiğini belirtmektedir. Sırttaki fikâr (omurga kemiği) kırıldığında insan kendi başına nasıl

⁶⁹⁰ Serrâc, *Luma*, s. 66.

⁶⁹¹ Dârimi, *Bûyû*, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 194.

⁶⁹² Müslim, *Birr*, 14; Tirmizi, *Zühd*, 52; Ebu Dâvud, *Bûyû*, 2.

⁶⁹³ Serrâc, *Luma*, s. 71.

⁶⁹⁴ Müslim, *Fedâil*, 139; İbn Mâce, *Rehûn*, 15.

⁶⁹⁵ Serrâc, *Luma*, s. 138.

⁶⁹⁶ Aclûnî, *Keşf’ul- hafa*, II, s. 102.

⁶⁹⁷ Fakr makamı: Yoksulluk. Sâlikin hiçbir şeye malik ve sahip olmadığı, her şeyin gerçek malikinin Allah olduğunu ve daima Allah’a muhtaç olduğunu bilmesidir. Bkz. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, s. 131.

⁶⁹⁸ Serrâc, *Luma*, s. 74.

⁶⁹⁹ Serrâc, *Luma*, s. 244.

dik duramıyorsa, başkalarına da muhtaç olduğunda kendi ayakları üzerinde duramadığı için *fâkir* denildiğini ifade eder. Serrâc, bu hadisi yorumlarken gramer kurallarına dikkat etmektedir. Bu, Serrâc'ın hadis yorumculuğunda daha çok objektif olmaya çalıştığının bir göstergesi görülebilir.

8) “... *O’nu görmüyorsan da O seni görüyor.*”⁷⁰⁰

Serrâc, bu hadisi murâkabe haline⁷⁰¹ kaynak olarak zikretmektedir. İlgili hadisi âyetle destekleyerek,⁷⁰² kulun murâkabesini, kalbinde ve gönlünde bulunan şeylerin Allah tarafından bilindiğine ve kulların her daim takip edildiğini bilmesi olarak yorumlamıştır.⁷⁰³ Serrâc, bu hadisi yorumlarken metnin lafzına bağlı kalmıştır.

III. Hz. Peygamberin Fazileti ve Üstünlüğü

9) “*Siz benim bildiğimi bilseydiniz az güler çok ağlardınız...*”⁷⁰⁴

Serrâc, bu hadisi sûfîlerin görüşlerine göre şu şekilde yorumlamaktadır: Hz. Peygamber’e (a.s) risalete dair bilgiler Allah’û Teâlâ tarafından indirilen ve tebliğ etmekle emrettiği ilimlerden olsaydı, bunu insanlara (tebliğ, tebyî vb.) çeşitli usûllerle öğretirdi. Ancak burada “*bildiğimi bilseydiniz*” diye buyurması, onların bilmediğini ve halk arasında malum bilgilerden olmadığını göstermektedir. Çünkü peygamberlik hakikati, Allah’ın Resûlullah’a (a.s) has kıldığı ilimdir ki dağların üzerine konya taşıyamazdı. Ancak o bilgileri insanların güçlerine göre tebliğ etmektedir.⁷⁰⁵ Bu hadisin yorumunu yaptıktan sonra Serrâc, “*De ki, Rabbim! İlmimi*

⁷⁰⁰ Buhâri, İman, 31; Müslim, İman, 1; Tirmizi, İman, 4.

⁷⁰¹ Murakâbe: Sözlükte “denetlemek ve gözetlemek” anlamına gelmektedir. “*er- Rakib*” Allah’ın güzel isimlerinden olup, yarattıklarının her halini bilmesi demektir. Tasavvufî anlamı ise; Kulun Allah’ı görmüşçesine ibadet etme mertebesine ulaşmasıdır. Bkz. İsmail Karagöz (edt.), *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 471.

⁷⁰² “...O, her şeye hakkıyla şahittir.” Sebe, 34/47.

⁷⁰³ Serrâc, *Luma*, s. 82.

⁷⁰⁴ Buhâri, Kûsûf, 2; Müslim, Salât, 112; Tirmizi, Zühhd, 9.

⁷⁰⁵ Serrâc, *Luma*, s. 159.

*artır*⁷⁰⁶ âyetine işaret ederek her insanda ilim eksikliği olacağına dikkat çekmektedir. Bu yaklaşımından Serrâc'ın, ilm-i zahir dışında bir de ilm-i bâtın bulunduğu ve her ilmin hakikatini sıradan herkesin anlayamayacağına işaret ettiği anlaşılır.

10) “*Ben Allah'ı en iyi bileninizim...*”⁷⁰⁷

Serrâc, bu hadis metnini şu şekilde yorumlamaya çalışmaktadır: Hz. Peygamber (a.s), akılların idrak edemeyeceği, idrakların ulaşamayacağı ve mahlûkatın ilimlerinin aciz olduğunu belirten lafızlarla has bir manaya işaret etmektedir. Bu hadis, Hz. Peygamberin mertebesinin yüksekliğine, Allah'ı bilme hususunda O'nu (c.c) tavsif etmeden haber vermeye işaret etmektedir.⁷⁰⁸

11) “*Allah'im çocuğa kefil olur gibi bana kefil ol...*”⁷⁰⁹

Serrâc, bu hadisi şöyle yorumlamaktadır; Allah Rasûlü, kendi nefsinin şerrinden Allah'a sığınmayı ve O'na olan ihtiyacını, hareketlerini müşahede etmeden O'nun huzurunda olma arzusunu dile getirmektedir.⁷¹⁰

12) “*Peygamberimiz vefatı esnasında 'vah benim başıma gelenlere!' diye buyurdu.*”⁷¹¹

Serrâc'a göre, bu hadiste Hz. Peygamber (a.s) ölüm anında karşılaştığı yüksek mertebeleri görünce, bir an önce onlara ulaşma arzusuna müyesser oldu. Allah'a kavuşma iştiağından dolayı sizin aranızda kaldığım günlere “vah benim başıma gelenlere” diye buyurdu, şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁷¹²

⁷⁰⁶ Taha, 20/114.

⁷⁰⁷ Müslim, Sıyam, 74; Ebu Dâvud, Savm, 36.

⁷⁰⁸ Serrâc, *Luma*, s. 159-160.

⁷⁰⁹ Buhâri, Deavât, 1; Müslim, Zikir, 57.

⁷¹⁰ Serrâc, *Luma*, s. 160.

⁷¹¹ Buhâri, Meğazi, 83; İbn Mâce, Cenâiz, 65.

⁷¹² Serrâc, *Luma*, s. 160.

13) “Allah’ım kardeşim İsa’ya (a.s) rahmet etsin...”⁷¹³

Serrâc, bu hadisin yorumu yaparken Cüneyd’in (ö. 297/909) “Hz. İsa (a.s) yakîni sayesinde suyun üstünde yürüdü. Hz. Peygamber (a.s) ise Miraç gecesinde yakîni ile havada yürüdü.” sözünden hareketle “Hz. Peygamber (a.s) bu hadisiyle kendi haline işaret etmiştir”⁷¹⁴ sonucuna varmaktadır.

IV. Sûfilerin Müstakil Olarak Yaptığı Yorumlar

14) “Kişi, elinin kazancından daha güzel bir şey yememiştir.”⁷¹⁵

Serrâc, bu hadisin yorumunu yaparken kendinden önceki selefın konu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. Kesbin, Rasûlullah’ın (a.s) Sünnet’i; tevekkül ise hâli olduğuna değinmekte ve insanların rızık endişesiyle tam tevekkül edemedikleri sonucunu çıkartmaktadır. Ona göre Hz. Peygamber (a.s) tam manasıyla tevekkül hâlindeydi. Şayet halk O’nun (a.s) Sünnet’indeki kesbe rağbet etmeseydi, helak olabilirdi.⁷¹⁶ Dolayısıyla Serrâc, kulu çalışmaya (kesbe) yönlendirme ve rızık konusunda tevekkül halinde olmanın güzelliğinden bahsetmektedir. Bu örnekte görüldüğü gibi tasavvufî görüşlerine hadisleri dayanak yapmaktadır.

15) “Rızıkım kılıcımın gölgesi altındadır.”⁷¹⁷

Serrâc, bu hadisin yorumunda Şibli’nin “O’nun kılıcı Allah’a tevekkül idi. Çünkü kılıç sadece bir demir parçasıdır” sözünü nakletmekle yetinmiştir. Bunu yaparken tevekkülün, kesbin her aşamasında olması gerektiğini ifade ettiği anlaşıl-maktadır.⁷¹⁸

⁷¹³ Beyhaki, *Kitab’ul Zühed*, c. I, s. 357.

⁷¹⁴ Serrâc, *Luma*, s. 102.

⁷¹⁵ Taberâni, *el-Mu’cemu’l-evsat*, c. II, s. 42.

⁷¹⁶ Serrâc, *Luma*, s. 162.

⁷¹⁷ Buhâri, *Büyû’*, 15.

⁷¹⁸ Serrâc, *Luma*, s. 162.

16) “Dünya ve onda mevcut şeyler lanetlenmiştir...”⁷¹⁹

Serrâc, bu hadis hakkında Sehl et-Tüsterî'nin (ö. 283/896) verdiği manaya göre bir açıklama yoluna gitmekte ve “Allah'ın zikrinden kasıt, haramlardan kaçınarak zahid olmaktır. Zühd, kişinin haramla karşılaştığında Allah'ı hatırlaması demektir.” ifadesiyle yetindiği görülmektedir.⁷²⁰

V. Ashabın Fazileti ve Önderliği

17) “Ashabım yıldızlar gibidir...”⁷²¹

Serrâc, bu hadisteki “necm” kelimesini Kur'ân'dan örnek vererek açıklar. Ona göre Allah Teâlâ Necm sûresinde إِذَا هَوَىٰ وَالنَّجْمِ “Battığı zaman yıldız andolsun ki...”⁷²² diyerek yıldızlara yemin etmiştir. *Necm* gezegen sistemi içerisinde yıldızdır. *Necm*, büyüklüğü ve aydınlığının çokluğu sebebiyle karada ve denizde insanlara yol gösterir. Hz. Peygamber (a.s), ashabını *kevakibe* (yıldız kümesi) değil de daha ziyade içlerinde en parlak olan *necme* benzetmiştir. Bu hadis sahabenin önderliğine ve sahabeye uymanın gerektiğini ifade etmektedir.⁷²³ Buradaki hadis yorumundan Serrâc'ın lügat bilgisinden istifade ettiği söylenebilir.

18) “Mü'minin ferasetinden sakının...”⁷²⁴

Serrâc, firâset meselesini Yusuf b. Hüseyin er-Râzî'nin (ö. 304/916) “Râsûlullah'tan gelen bu haber doğrudur. Ehl-i imana ait bir özelliktir. Allah'ın kalblerini nurlandırarak gönüllerini şerh ettiklerinin bir kerametidir.” ifadesiyle

⁷¹⁹ Tirmizi, Zühd, 14;

⁷²⁰ Serrâc, *Luma*, s. 164.

⁷²¹ Aclûnî, *Keşf'ul-hafa*, c. I, s. 150.

⁷²² Bkz. *Necm*, 53/1.

⁷²³ Serrâc, *Luma*, s. 166.

⁷²⁴ Tirmizi, Tefsir, 15.

açıklamıştır.⁷²⁵ Bu zat, daha ziyade Zünnûn el-Mısrî'den (ö. 245/859) yapmış olduğu rivayetlerle meşhur dönemin sûfî şeyhlerindendir.⁷²⁶

VI. İbadetlerde Âdâb ve Edeb

19) “Oruç kalkandır.”⁷²⁷

Serrâc, Hz. Peygamberin (a.s) bu hadisteki “*Cünne*” (kalkan) kelimesini mutlak olarak kullandığını ifade eder. Orucun kişiyi ahirette cehennem ateşine karşı koruyacağı yorumunu getirir. Ona göre oruç ibadeti, insanları cehenneme çağıran iblis, nefis, heva, dünya ve şehvet gibi düşman oklarından koruyan bir kalkandır. Oruç tutanlar bu kalkan sayesinde nefis ve şeytanın tuzaklarından kendini korumuş olur.⁷²⁸

20) “*En faziletli oruç, kardeşim Davud'un orucudur...*”⁷²⁹

Serrâc, Davud orucunun nefse en zor gelen oruç olduğunu ve hatta bütün yılı oruçlu geçirmekten daha zor olduğunu ifade etmektedir. Çünkü nefis devamlı olarak oruçla ülfet kurarsa, ona oruçsuzluk zor gelir. Tam tersi olursa o zaman da oruç zor gelir. Savm-ı Davud orucu, bir gün tutulup; bir gün tutulmadığından nefsin ne oruca alışması ne de oruçsuzluğa alışması zor olur. Bundan dolayı bu oruç için en zor oruç tabiri kullanılmıştır.⁷³⁰

Serrâc'ın örneklerini incelediğimiz rivayetlerdeki hadis yorumculuğunu şu temel başlıklar halinde özetleyebiliriz. Serrac;

- Şer'i ve akli ölçütlere ters düşecek, bir yorum yapmamaktadır.
- Bâtînî mananın doğruluğunu zahirî naslara göre yorumlamaktadır.
- Hadis yorumlarında genelde selefin yorumlarını nakletmektedir.

⁷²⁵ Serrâc, *Luma*, s. 298.

⁷²⁶ Hatîb Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, XVI, 462 (7590).

⁷²⁷ Buhâri, Savm, 2; Müslim, Sıyâm, 162.

⁷²⁸ Serrâc, *Luma*, s. 217.

⁷²⁹ Buhâri, Teheccüd, 7; Müslim, Sıyâm, 189.

⁷³⁰ Serrâc, *Luma*, s. 218.

- Hadis yorumlarken manaya yoğunlaşmakta, sade ve anlaşılır bir dil kullanmaktadır.
- İfadelerinde âyet ve hadislerin sırlı anlamlarına ulaşma hırsı görülmemektedir.
- Keşf yoluyla hadis yorumu yapmamaktadır.

SONUÇ

Serrâc et-Tûsi (ö. 378/988), ilk dönem muhaddis sûfilerindedir. Kaleme aldığı “*el- Luma fi ’t-tasavvuf*” adlı eseri tasavvuf klasiklerinin ilklerindedir. Eser, on üç bölümden müteşekkildir. Kur’ân, Sünnet ve Sûfi biyografilerinden oluşan eser, birçok tasavvufi esere kaynaklık yapmıştır. Serrâc, zühd ehli ve şeriat ilmine bağlı mutedil bir sûfidir. Bugün İran sınırları içerisinde Tûs şehrinde doğmuş ve orada vefat etmiştir. Bağdat, Basra, Şam, Remle ve Mısır gibi birçok yere ilmi seyahatlerde bulunmuş ve ilim meclislerine devam etmiştir. Serrâc, hicri IV. asırda daha ziyade şifahi kültürle ve sema metoduyla sohbetlerde ilim öğrenmiştir.

Serrâc’ın tasavvuf alanındaki hocası/mürşidi Ebu Muhammed Murta’iş (ö. 328/939), Cüneyd-i Bağdadi’nin (ö. 297/909) talebesidir. Serrâc’ın tasavvuf görüşlerinde Bağdat zühd ekolünün görüşleri önemli bir etki meydana getirmiştir. Serrâc’ın hadis alanında yetişmesine katkı sağlayan hocası Câfer el-Huldi (ö. 348/960), önce hadisle sonra tasavvufla meşgul olan muhaddis sûfilerdendir.

Serrâc’ın (ö. 378/988) yaşadığı dönemde sûfilerin bilgi kaynağını –birçok ilim dalında olduğu gibi- âyet ve hadislerden oluşmaktadır. Serrâc, tasavvufun bilgiye ulaşma yöntemini kimi yerde savunmaktadır. Tasavvuf ilminde, bilgiye ulaşma yolları; ilham ve keşif metodlarıdır. Ancak Serrâc’ın, hadis rivayeti konusunda bu metodu kullanmadığı görülmektedir. Hadis ilminde bilgiye ulaşma yolları; akıl, duyular ve doğru haberdur. Muhaddisler, keşif ve ilham metodunu bilgiye ulaşmada ölçüt kabul etmezler. Haberin kaynağına ulaşırken sûfilerin uyguladığı silsile sistemi (Mürşidler zinciri), bir yönüyle hadis ilmindeki isnad sistemine (Raviler zinciri) benzetilebilir. Ancak burada isnad sistemi daha objektiftir

Haberi getiren kişiyle haberin doğruluğu (mevsûkiyeti) eşdeğer olmalıdır. Her iki ilmin usûlcüleri doğru bilgiye ulaşmada yoğun bir çaba göstermiştir. Elbette aralarındaki metodoloji farklıdır. Ancak gerek hadis gerekse tasavvuf, ilim ölçüt-

lerini Kur'ân ve Sünnet'e göre belirlemeye gayret eder. Bu bakımdan kaynağı itibariyle ortak paydadın söz edilebilir. Aralarındaki yöntem farklılığı hiç kuşkusuz birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Örneğin bazı sûfîlerin, keşif yoluyla hadis rivayet etmesi muhaddisler tarafından ciddi şekilde tenkit edilmiştir.

Serrâc, tasavvuf ve hadis ilmi açısından iyi bir örnektir. Bu bakımdan hadis anlayışı, hadisleri kitabına alması ve yorumlamasıyla dikkat çeken bir İslam âlimidir. Hadisler dinin sabitelerindedir. Tasavvuf, hadislerin hayata aktarılmasıyla ilgili bir hayat tarzıdır. Hadislerin korunması ve doğru bir şekilde anlaşılması tasavvuf ilminde temel hedefdir. Gerek hadis gerekse tasavvuf ilminde yönetsel farklılıklardan kaynaklı problemlerden bahsedilebilir. Ancak çözüm üretilirken, insani faktörlerden oluşabilecek etkenler göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; hadis alanında cerh ve ta'dil ilmi, ravi güvenilirliğini inceleyip haberin âyet ve sahih hadislerle mutabık olmasını zorunlu kılar. Tasavvuf alanında ise teorik kısma uymayan sûfîler "*mustasvife*" olarak nitelendirilir ve kabul görmez. Yalancılığıyla (kizb) meşhur bir ravinin rivayeti nasıl muteber değilse, tasavvuf alanındaki mustasviflerin de tasavvuf yaşantısı yönetsel olarak kabul edilemez.

Serrâc, tasavvufun teorik ve pratiğinden bahsederken, Kur'ân ve Sünnet'e aykırı düşen bir üslûb sergilemekten kaçınır. Gerçek sûfîler, kalbine doğan bilginin doğruluğunu Kur'ân ve Sünnet'e arz ederek tespit etme eğilimindedir. Bu hususta ehli tasavvufun daha hassas olması gerektiğine inanır. Serrâc'ın muhaddislere bakışı müspettir. Ehl-i hadisin liyakat bakımından üstün meziyetlere sahip olduğunu düşünür. Muhaddislere karşı temkinli bir üslup kullanır.

Serrâc, eserinde isnad sistemine önem vermemiştir. Eserin sadece bir yerinde aldığı haberin senedini zikretmiştir. Rivayet siyğalarında sahih/zayıf hadis konusuna dikkat etmemiştir. Metin itibariyle rivayetleri, Kur'ân ve Sünnet'in muhtevasına uygun haberlerle desteklediği görülür. Bu, mutedil sûfîlerde hadislerin mana olarak nakletmesinin bir sonucu olmalıdır. Zira hadis metinlerini orijinaline yakın bir şekilde vermektedir. Ancak kimi hadislerde mütesâhil davranmıştır. Çünkü haberi

kitabında verirken hadisçi bakış açısıyla ele almaz. Rivayetin cerh ve ta'dil yönü onun için ilgi alanı değildir. Hadisleri yorumlarken bâtin ve keşif yoluyla rivayete önem verdiği görülmemiştir.

Serrâc'ın, tasavvuf görüşlerini temellendirdiği '*el-Luma*' adlı eserindeki hadislerin geneli sağlam kaynaklara dayanmaktadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla *el-Luma*'da mükerrerler hariç hadis sayısı 199'dur. Bunların 157'si *Kütüb-i Tis'a* içinde yer alır ve dağılımı şu şekildedir: Buhâri (77), Müslim (16), Tirmizi (34), Ebu Davud (12), Nesâî (4), İbn Mâce (5), Dârimî'nin *es-Sünen*'i (1), Mâlik'in *el-Muvattâ'*ı (1), Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i (7). Yüzdelik oranla ifade edersek tablo şöyledir:

- Buhâri : % 49,04
- Müslim : % 10,19
- Tirmizi : % 21,66
- Ebu Dâvud : % 7,64
- Nesâî : % 2,55
- İbn Mâce : % 3,18
- Dârimi : % 0,64
- Muvatta : % 0,64
- Müsned : % 4,46

Eserdeki 157 hadisin, % 94,26'sı *Kütüb-i Sitte*'de yer alırken, Sahihayn'de geçen hadis sayısı 53'tür. Hadislerin çoğunluğunun muteber hadis külliyatında yer alması, Serrâc'ın yaşadığı dönemin de bir gereği olarak tasavvufun hadislerle temellendirilme sürecinde önemli katkısı olduğu sonucunu doğurabilir.

el-Luma'da geçen 199 hadisin, 130'u Sahih, 14'ü Hasen, 37'si Zayıf, 18 adedi Mevzu hükmündedir. Buna göre sahih hadislerin oranı % 65.32 iken, hasen hadisler % 7,04, zayıflar % 18,59, mevzular ise % 9,05 gibi bir orana sahiptir. Zayıf haberlerin çoğunluğunu metruk ve münker rivayetler oluştururken, mevzu rivayetlerde senedin müntehasındaki sahabî ravide değişiklikler veya sûfî kişiliğe sahip olanların yer aldığı görülmüştür.

Sıhhati sıkıntılı olan hadislerin oranı toplamda % 27,64'e tekâbül etmektedir. Serrâc'ın delil olarak zikrettiği hadislerin sıhhat yönüyle güveniliği ise % 72,36 oranındadır.

Bu sonuçla '*el- Luma*', hadisleri bağlamında mevzuat türü bir eser değildir. Serrâc, hadis yorumlarında selef âlimlerini takip etmekte ve sade bir dil kullanmıştır. Hadislerde sırlı/gizemli yorumlara rağbet etmeden, keşif yoluyla hadis rivayetine girmez. Serrâc'ın dikkat çeken özelliği sûfi kimliğidir; hadisçiliği değildir. Eserde geçen zayıf ve mevzu haberler gözden geçirilmeden delil alınmamalıdır.

KAYNAKLAR

ABDULLAH B. MÜBÂREK, Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), “*Kitabû ’z-zühd ve ’r-rekaik*”, thk. Habiburrahman A’zami, Dar’ül Kütübi’l-ilmîyye, Beyrut- bsm. t.y.

ABDÜRREZZAK, Ebû Bekr Hemmâm b. Nâfi‘ es-San‘ânî el-Himyerî (ö. 211/827), “*el-Musannef*”, thk. Habîburrahman el-A’zamî, el-Mektebü’l-İslâmî, I-XI, Beyrut, 1403/1982 2. Baskı.

ACLÛNÎ, Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî (ö. 1162/1749), “*Keşfu’l-hafâ ve müzîli’l-ilbâs*”, thk. Abdülhamîd b. Ahmed Hindâvî, el-mektebetü’l-asriyye, 1420/2000, 1. Baskı.

ÂCURRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî (ö. 360/970), “*Ahlâku’ulemâ*”, ta’lik: İsmail b. Muhammed el-Ensârî, neşr: İdâretü’l-Buhûsi’l-İslamiyye, Riyad, 1398/1978.

ÂCURRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Bağdâdî (ö. 360/970), “*eş-Şerîa*”, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dumeycî, Dâru’l-vatan, I-V, Riyad, 1420/1999, 2. Baskı.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), “*Fedâilü’s-sahâbe*”, thk. Vasıyyullah Muhammed Abbas, Müesesetür’r-risâle, I-II, Beyrut, 1403/1983, 1. Baskı.

AHMED B. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö. 241/855), “*el-Müsned*”, el-Matbaatü’l-meymeniyye, I-VI, Kahire, 1313/1902.

AKTEPE, İsak Emin; “*Sünnet ve Hadis*”, Beka Yayıncılık, İstanbul-2014.

- ALİ EL-KÂRÎ**, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî (1014/1605), “*Cem’ul - vesa’il fi şerhi’ş- Şema’il*”, Matbaatu’ş- şerifiyye, Mısır bsm. y.y.
- ALİ EL-KÂRÎ**, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî (1014/1605), “*el-Mevzuâtu’s-sûğra*”, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Müessesetü’r-risale, Beyrut, 1978, 2. Baskı.
- ALİ EL-KÂRÎ**, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî (1014/1605), “*el-Mevzûâtul-kübra*”, thk. Muhammed es-Sabbağ, Müessesetü’r-risale, Beyrut 1971.
- ALTUNTAŞ**, Halil – ŞAHİN Muzaffer; “*Kur’ân-ı Kerim Meâli*”, DİB Yayınları, 25. bsk., Ankara 2013.
- ARBERRY**, Arthur (ö.1389/1969), “*Pages from the Kitâb al- Lûma of Abu Nasr al-Sarraj*”, London 1947.
- ARENT JEAN WENSİNCK** (ö. 1358/1939) “*el- Mu’cemü’l-müfehres li-elfazî’l – hadisi’n-nebevi Ebede Hayye/Concordance et indices de la tradition musulmane*” (Ofset baskı, Leiden: E. J. Brill, 1936), Çağrı Yayınları, I- VII, İstanbul 1986.
- ATTAR**, Ferîdüddin, Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîsâbûrî (ö. 618/1221), “*Tezkiret’ül evliya*”, trc. Muhammed el- Asili Vestani eş-Şafî, thk. Muhammed Edib el-Cadr, Dar’ül Mektebi, Dimaşk 2008.
- AYDINLI** Abdullah; “*Doğuş Devrinde Tasavvuf ve Hadis*”, Seha neşriyat, Ankara 1986.
- AYNÎ**, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed (ö. 855/1451), “*Umdetü’l-kârî Şerhu Sahihi’l-Buharî*”, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-arabî, I-XXV, Beyrut, trs.

- BAĞCI**, H. Musa; “*Hadis Tarihi ve Metodolojisi*”, Ankara Okulu y.y, Ankara 2013.
- BAŞER**, H. Bayram; “*Ebû Nasr Serrâc et- Tûsi'nin Tasavvuf Anlayışı*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslami Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul 2009.
- BAŞER**, H. Bayram; “*Serrâc'ın Tasavvufa Yaklaşımı: Bir İslam İlmi Olarak Tasavvuf ya da Fıkhı Batın*”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XII, sy. 22, s. 101-119.
- BEDİR**, Murteza; “*İslam Düşünce Geleneğinde Nakli İlim Kavramı ve İbn Haldun*”, İslam Araştırmaları Dergisi, sy. 15, İstanbul 2006, s. 5-31.
- BEGAVÎ**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' (ö. 516/1122) “*Şerhu's- sünne*”, thk: Şuayb el- Arnaût, Mektebetû'l-islamiyye, 2. bsk., Beyrut 1983.
- BELÂZÜRÎ**, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd (ö. 279/893), “*Ensâbu'l-eşrâf*”, thk. Süheyl Zükkâr, Dâru'l-fikr, I-XIII, Beyrut, 1417/1996, 1. Baskı.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), “*es-Sünenü'l- kübra*”, thk. M. Abdulkadir Ata, Daru'l-kütübi'l- ilmiyye, Beyrut, 2003, 3. Baskı.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), “*el-Medhal ila's-Süneni'l-kübrâ*”, thk. Muhammed Ziyâurrahman el-A'zamî, Dâru'l-hulefâ, Kuveyt, trs.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), “*Kitâbü'z-zühdü'l-kebir*”, thk. Amir Ahmed Haydar, Müessesetü'l kütüb'i's-sekâfe, Beyrut, 1417/1996, 3. Baskı.

- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), “*Şuabü'l- iman*”, thk. Abdu'l-Ali Abdulhamid Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1423/2003, 1. Baskı.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî (ö. 458/1066), “*el-Esmâ ve's-sıfât*”, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşedî, Mektebetü's-Suvâdî, I-II, Cidde, 1423/1993, 1. Baskı.
- BEZZÂR**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), “*el-Müsned (el-Bahru'z-Zehhâr)*”, thk. Mahfûzu'r-rahman Zeynüllah, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, I-XVIII, Medine, 1409/1988, 1. Baskı.
- CEBECİOĞLU**, Ethem; “*Tasavvuf Terimleri ve Deyimler Sözlüğü*”, Otto Yayınları, Ankara 2014.
- COŞKUN**, Selçuk; “*Hadise Bütüncül Bakış*”, İFAV, İstanbul 2016.
- ÇAĞATAY**, Neşet - Çubukçu, İ. Agâh; “*İslâm Mezhepleri Tarihi*”, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1985.
- ÇELİK**, Ali; “*Sünnet'e İttiba Konusunda Farklı Eğilimler*”, İslami Araştırmalar Dergisi, c. XIII, sy. I, 2000, s. 75-92.
- ÇETİN**, Mustafa; “*Kur'an'da Tefekkür Kavramı*”, D.E.Ü.İ Fakülte Dergisi, sy. 8, İzmir-1994, s. 43-59.
- ÇİÇEK**, Yakup – SELVİ, Dilaver; “*Kalplerin Azığı*”, Semerkand y.y, İstanbul 2011.
- DÂREKUTNÎ**, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), “*Ta'likât*”, thk. Halil b. Muhammed el-Arabî, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire, 1414/1994, 1. Baskı.
- DÂREKUTNÎ**, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (ö. 385/995), “*el-Ilelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*”, XIV, 125 (3474), thk.

Mahfûzurrahman Zeynullah es-Silefî, Dâru Taybe, I-XV, Riyad, 1405/1985,
1. Baskı.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî (ö. 255/869), “*Sünen-i Darim-i*”, thk. H. Salim Esad Darânî, Dar’ul ma’ni neşir, 1. bsk., Suud 2000.

DEMİRLİ, Ekrem - KARTAL, Abdullah; “*İslam’da Manevi Hayat Tasavvuf*”, İz Yayıncılık, 4.bsk., İstanbul 2009.

DEMİRLİ, Ekrem; “*Tasavvuf Sözlüğü*”, İz yayıncılık, İstanbul 2004.

DENİZ, Abdulillah; “*Ebu Nasr Serrâc ve Kitâbu’l- Lûma*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, U.Ü.S.B.E, Bursa 1992.

DEYLEMÎ, Ebû Şücâ’ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye (ö. 509/1115), “*el-Firdevs bi me’sûri’l-hutâb*”, thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl, neşr. Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, I-V, Beyrut, 1406./1986, 1. Baskı.

DULÂBÎ, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî (ö. 310/923), “*el-Künâ ve’l-esmâ*”, thk. Ebu Kuteybe, Nazar Muhammed el-Faryâbî, Daru İbn Hazm, I-III, Beyrut, 1421/2000, 1. Baskı.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), “*ez-Zühd*”, thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrahim, Dâru’l-mişkât, Riyad, 1414/1993, 1. Baskı.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), “*el-Merâsîl*”, thk. Şuayb el-Arnâûd, Müessesetü’r-risâle, Beyrut, 1408/1987, 1. Baskı.

EBU NUAYM, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö. 430/1038), “*Hilyetu’l-Evliya*”, Daru Saadet, I-X, Mısır, 1974.

EBU TALİB EL-MEKKÎ, Muhammed b. Ali b. Atıyye el-Hâris (ö. 386/996), “*Kütü’l-kulûb fî muâmelâti’l-mahbûb ve vasfî tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-*

tevhîd”, thk. Asım İbrahim el-Keyyâlî, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, I-II, Beyrut, 1426/2005.

EBU YA’LA, el-Mevsîlî; “*Müsnedü Ebi Ya’lâ el- Mevsîlî*”, thk: Hüseyin Selim Esed, Dar’ul Me’mûn, 1 .bsk., Dımaşk 1984.

EBÛ YA’LÂ, Ebû Ya’lâ Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsîlî (ö. 307/919), “*el-Müsned*”, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru’l-Me’mûn, I-XIII, Dımaşk, 1404/1984, 1. Baskı.

EBU’Ş-ŞEYH, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca’fer b. Hayyân el-Ensârî el-İsfahânî (ö. 369/979), “*Kitabu’l- emsâl fi’l- hadis en- nebevi*”, thk. Abdulali Abdülhamid, Daru’s-selefiyye, Bombay 1987.

ELBÂNÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin (ö. 1420/1999), *Daîfü’-Tergîb ve’-Terhîb*, Mektebetü’l-meârif, I-II, Riyad, 1421/2000, 1. Baskı.

ELBÂNÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin (ö. 1420/1999), “*Silsiletü’l ehâdîsi’-d-daiife ve’l-mevzûa*”, Daru’l-meârif, I-XIV, Riyad 1412/1992, 1. Baskı.

ELBÂNÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed Nâsiruddin (ö. 1420/1999), “*Silsiletü’l- ehâdîsi’-s-sahîha*”, Mektebetü’l-meârif, I-VI, Riyad, 1415/1995, 1. Baskı.

EREN, Mehmet; “*Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları- I*”, Dini Araştırmalar Dergisi, Ocak- Nisan- 2000, c. 2, sy. 6, s. 133-162.

EREN, Mehmet; “*Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*”, İsam Yayınları, İstanbul 2012.

ERUL, Bünyamin; “*Hadis Tetkikleri Eleştirel Bir Yaklaşım*”, Otto y.y, Ankara 2016.

ERUL, Bünyamin; “*Sahabenin Sünnet Anlayışı*”, TDV y.y, Ankara 2014.

- FÂKİHÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs (ö. 278/891), “*Ahbâru Mekke fi kadîmi’ d-dehri ve hadîsîh*”, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehiş, Daru Hazar, I-VI (Mücellled 3 Cilt), Beyrut, 1414/, 2. Baskı.
- GÖKBULUT**, Süleyman; “*İlim Tasniflerinde Tasavvufun Yeri*”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, 2007, sy. 19, s. 245-264.
- GÖKÇE**, Ferhat; “*İslam İrfan Geleneğinde Hadis Yorumu*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.
- GÖRMEZ**, Mehmet; “*Hadis İlminin Temel Meseleleri*”, Otto y.y, Ankara 2014.
- GRAMLİCH**, Richard; “*Schlaglich Über Das Sûfitum The Kitab al- Lûma*”, Stuttgart 1990.
- GÜNDOĞDU**, Cengiz; “*Doğuş Dönemi Zühd Ekolleri ve Tasavvuf Mektepleri, Ekev Akademi Dergisi*, c. 1, sy. 1, Kasım 1997, s. 57-59.
- GÜVEN**, Şahin; “*Kur’âniyyün Ekölü – Temsilcileri, Tefsirleri ve Tefsirdeki Yöntemi*”, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. XI, Bahar-2001, s. 386-390.
- HÂKİM ET-TİRMİZİ**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. el-Hasen (ö. 320/932), “*Nevâdiru’l-usûl fî ehâdîsi’r-resû’l*”, III, 16 thk. Abdurrahman el-Umeyre, I-IV, Dâru’l-Ciyl, Beyrut, trs.
- HÂKİM NİSABÛRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (Ö. 405/1014), “*el-Müstedrek Ale’s-Sahihayn*”, thk. M. Abdülkadir Ata, Daru’l Kütübi’l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1411/1990.
- HÂKİM NİSABÛRÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014), “*Ma’rifetü ulûmi’l-hadis*”, thk. Es-Seyyid Mu’zam Hüseyin, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut, 1397/1977, 2. Baskı.

- HATÎB BAĞDÂDÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), “*el-Fakîh ve’l-Mütefakkîh*”, II, 339, thk. Ebu Abdurrahman Adil b. Yusuf, Daru İbni’l-Cevzî, I-II, Riyad, 1421/2000, 2. Baskı.
- HATÎB BAĞDÂDÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (ö. 463/1071), “*el-Müntehab min Kitâbi’z-zühdi ve’r-rekâik*”, thk. Âmir Hasen Sabrî, Dâru’l-beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 1420/2000, 1. Baskı.
- HATÎB BAĞDÂDÎ**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), “*Târihu Bağdâd*”, thk. Beşşâr Avvâd, Daru’l-garbi’l-İslamî, Beyrut, 2002, 1. Baskı.
- HEYSEMÎ**, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), “*Mecmau’z- zevaid ve menba’ul- feva’id*”, thk: Hûsameddin el-Kûdsî, Mektebetü’l kudsi, Kahire 1994.
- HEYSEMÎ**, Ebü’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî (ö. 807/1405), “*Keşfü’l-estâr an Zevâidi’l-Bezzâr*”, thk. Habiburrahman el-A’zamî, Müessesetü’r-risale, I-IV, Beyrut, 1399/1979, 1. Baskı.
- İRAKÎ**, Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî (ö. 806/1404), “*el-Muğnî an hamli’l-esfâr fi’l-Esfâr fi tahric-i mâ fi’l-İhyâ minel-ahbâr*”, Daru İbn Hazm, Beyrut, 1426/2005, 1. Baskı.
- İBN ABDİLBERR**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), “*Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlih*”, thk. Ebu’l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni’l-Cevzî, I-II, Cidde, 1414/1994, 1. Baskı.
- İBN ABDİLBERR**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), “*et-Temhîd lima fi’l-Muvatta mine’l me’ani ve’l-esânîd*”, V, 297, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alavî, Vezâretu umûmi’l-evkaf, Fas, 1387/1967.

- İBN ABDİLBER**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî (ö. 463/1071), “*Cami’ul beyan ilmi’l- fazileh*”, thk. Ebû’l Eşbâl ez- Züheyri, Dar’ul ibn-i cevzi, Suud 1994.
- İBN ABDÜLBER**, “*el- İstizkar*”, thk. Salim Muhammed Ata- Muhammed Ali Muavvid, Dar’ul kütübi’l-ilmiiye, Beyrut 2000.
- İBN ABDÜLHAK**, Ebü’l-Fezâil Safîyyüddîn Abdülmü’min b. Abdilhak b. Abdillâh el-Bağdâdî (ö. 739/1338), “*Mirsâdü’l-ittilâ’ alâ esmâi’l-emkene vel’bukâ*”, Daru’l Ciyl, I-III, Beyrut, 1412/, 1. Baskı.
- İBN ADİ**, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976), “*el-Kamil fi’d-Dua’fa*”, thk. Adil Ahmed Abdulmeced-Ali Muhammed Ma’vud, Kütüb’ül ilmiyye, 1. bsk., Beyrut 1997.
- İBN ARRÂK**, Ebu’l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Kinânî ed-Dımaşkî (ö. 963/1556), “*Tenzîhu ’ş-Şerîati’l-merfûa ani’l-ahbâri’ş-şenîati’l-mevzûa*”, thk. Abdulvehhab Abdüllatîf, Daru’l-kütübi’l-ilmiiye Beyrut, 1399/1978, 1. Baskı.
- İBN ASÂKÎR**, Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfîî (ö. 571/1176), “*Târîhu Dımaşk*”, thk. Amr b. Garame el-Umerî, Dâru’l-fikr, I-LXXX, Beyrut, 1415/1995.
- İBN BATTÂL**, Ebu’l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik b. Battâl el-Bekrî el-Kurtubî (ö. 449/1057), “*Şerhu sahîhi’l-Buhârî*”, thk. Ebû Temîm Yâsir b. Ahmed, Mektebetü’r-Rüşd, I-X, Riyad, 1423/2003, 2. Baskı.
- İBN CERİR TABERÎ**, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923), “*Tehzîbü’l-âsâr ve Tafsîlüs’s-sâbit an Resûlillah mine’l-ahbâr*”, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Matbaatü’l-Medenî, I-III, Kahire, trs.

- İBN DÜREYD**, el-Ezdî Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 321/933), “*el-Müctebâ*”, Dâiretü'l-meârifî'l-Usmâniyye, Haydarâbâd, trs.
- İBN EBÛ ÂSİM**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî (ö. 287/900), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, thk. Bâsim Faysal, I-VI, Dâru'r-râye, Riyad, 1411/1991, 1. Baskı.
- İBN EBÛ HÂTİM**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), “*İlelü'l-hadis*”, işraf ve inaye Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreyysi, Riyad, 2006/1427.
- İBN EBÛ HÂTİM**, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (ö. 327/938), “*el-Cerh ve't-Ta'dîl, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî*”, Beyrut, 1952/1271, 1. Baskı.
- İBN EBÛ ŞEYBE**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), “*el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*”, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1989.
- İBN EBÛ ŞEYBE**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), “*Kitâbu'l-İman*”, thk. el-Elbâni, Mektebetü'l-İslami, Beyrut, 1983, 2. Baskı.
- İBN EBÛ ŞEYBE**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), “*el-Musannef*”, thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-Rüşd, I-VII, Riyad, 1409/1988, 1. Baskı
- İBN EBÛ'D-DÜNYÂ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), “*ez-Zühd*”, Dâru ibn Kesir, Dımaşk, 1420/1999, 1. Baskı.
- İBN EBÛ'D-DÜNYÂ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), “*Mekârimü'l-ahlâk*”, thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, trs.

- İBN EBÜ'D-DÜNYÂ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), “*el-Kanâa ve't-ta'attuf*”, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Müessesetü's-sekâfe, Beyrut 1993, 1. Baskı.
- İBN EBÜ'D-DÜNYÂ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), “*Kasru'l-emel*”, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dâru İbn Hazm, Lübnan 1417/1997, 2. Baskı.
- İBN EBÜ'D-DÜNYÂ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî (ö. 281/894), “*Kitab'üz-Zühd*”, Daru İbn Kesir, Dımaşk 1999.
- İBN HACER**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), “*el-Metâlibu'l-âliye bi zevâidi'l-mesânîdi's-semâniyye*”, Dâru'l-Âsime, I-XIX, Riyad, 1419/1998, 1. Baskı.
- İBN HACER**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), “*İtrâfü'l-müsnedi'l-mu'telî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*”, Daru İbn Kesir, I-IX, Beyrut, bsm. y.y. trs.
- İBN HACER**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), “*Lisânu'l-mîzân*”, thk. Abdülfettâh Ebu Gudde, Dâru'l-beşâiri'l-İslamiyye, I-X, Beyrut, 1423/2002, 1. Baskı.
- İBN HACER**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), “*Tağlîku't-talîk âlâ Sahîhi'l-Buhârî*”, thk. Saîd Abdurrahman Musa el-Kazakî, el-Mektebü'l-İslâmî, I-V, Beyrut, 1405/1984, 1. Baskı.
- İBN HACER**, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449), “*Fethu'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*”, Dâru'l-ma'rife, I-XIII, Beyrut, 1379/1959.
- İBN HAMDÂN**, Ebû Abdillâh Necmüddîn Ahmed b. Hamdân b. Şebîb el-Harrânî en-Nümeyrî (ö. 695/1295), “*Sifatü'l-fetvâ ve'l müfti ve'l-müstefti*”, thk: Elbâni, Mektebetü'l islami, Beyrut 1984.

- İBN HİBBAN**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), “*Sahîhu İbn Hibbân bitertibi İbn Balabân, (es-Sahîh)*” thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü’r-risale, I-XVIII, Beyrut, 1414/1988, 2. Baskı.
- İBN HİBBAN**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö. 354/965), “*el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-duafâ ve’l-metrûkîn*”, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, I-III, Dâru’l-va’y, Haleb, 1396/1976, 1. Baskı.
- İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350), “*Muhtasarü’s-savâiku’l-mürsele ale’l-cehmiyye ve’l-muattıla*”, thk. Seydi İbrahim, Daru’l-hadisiye, Kahire 2001.
- İBN KUTEYBE**, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889), “*Te’vîlü muhtelifi’l-hadis*”, I, 129, Mektebetü’l-İslamiyye, Beyrut, 1999.
- İBN MANZUR**, Ebu’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311), “*Lisânu’l-Arab*”, Dâru Sâdır, I-XVBeyrut, 1414/1993, 3. Baskı.
- İBN MENDE**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005), “*el-Fevâid*”, thk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Mektebetü’l-Kur’ân, Kahire, trs.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ**, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö. 795/1393), “*Câmiu’l-ulûm ve’l-hikem fi şerhi hamsine min Cevâmi’ul-kelem*”, thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü’r-risale, 7.bsk., Beyrut 2001.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ**, Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî (ö. 795/1393), “*Mecmu Resail el-Hafız İbn Recep Hanbeli*”, thk. Ebu Mus’ab Tal’at b. Fuad el-Hulvânî, el-Farukul-hadise neşriyat, bsm. y.y. 2003.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), “*el-İman*”, thk. Elbâni, Mektebetü'l islamiyye, 5. bsk., Amman 1996.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî (ö. 728/1328), “*Mecmûu'l-Fetâvâ*”, thk. Abdurrahman B. Muhammed b. Kâsim, Mecmau'l-Melik Fehd, Medine, 1416/1995.

İBN VEHB, Ebü Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısrî (ö. 197/813), “*el-Câmi*”, thk. Ebu'l-hayr Mustafa Hasan Hüseyin Muhammed, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad, 1416/1995, 1. Baskı.

İBN-İ KESİR, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir b. Dav' b. Kesir el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfîî (ö. 774/1373) “*en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*”, thk. M. Ahmed Abdülaziz, Dar'ul ceyli, Beyrut 1988.

İBN-İ MENDE, Ebü Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 395/1005), “*Fevaid*”, thk. Mecdi Seydi İbrahim, Mektebetü'l – Kur'ân, Kahire- bsm. y.y.

İBNÜ'L- ESİR, Ebu's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210) “*Cami'ul usûl li e- hadisi'r- Resûl*”, Dımaşk 1972.

İBNÜ'L- ESİR, Ebu's-Seâdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), “*en-Nihâye fi garîbi'l-hadis*”, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, el-Mektebetü'l-ilmiiyye, I-V, Beyrut, 1399/1979.

İBNÜ'L KAYSERÂNİ, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserrânî Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî eş-Şeybânî (ö. 507/1113), “*el-Etrâf li'l-efrâd li'd-Dârekutni*”, thk.

Mahmud Hasan Nasar- es-Seydi Yusuf, Dar'ül kütübi'l ilmiyye, Beyrut 1998.

İBNÜ'L MÜBAREK, Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö. 181/797), “*ez-Zühd ve'r-Rekâik*”, thk. Habîburrahman el-A'zamî,, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, trs.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), “*el-Muntazam fî Târihi'l-ümem ve'l-mülûk*”, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, I-XIX, Beyrut, 1412/1992, 1. Baskı.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 597/1201), “*el-Mevzûât*”, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetü's-Selefiyye, I-III, Medine, 1386/1966, 1. Baskı.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), “*en-Nihâye fî garibi'l-hadis*”, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, el-Mektebetü'l-ilmiyye, I-V, Beyrut, 1399/1979.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 606/1210), “*Camîu'l-usûl li ehâdisir-Resûl*”, VIII, 534 (6335), thk. Abdülkadir el-Arnaûd, Mektebetu dâri'l-beyan, Dimaşk, 1972.

İBNÜ'L-KATTÂN, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Abdilmelik el-Fâsî (ö. 628/1231), *Beyânü'l-vehmi ve'l-ihâm fî Kitâbi'l-Ahkâm*, thk. el-Hüseyn Âyât Saîd, Dâru Taybe, I-VI, Riyad, 1418/1997, 1. Baskı.

KANDEMİR, M. Yaşar; “*Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*”, İFAV y.y, İstanbul 2014.

KANDEMİR, M. Yaşar; “*Mevzu Hadisler*”, İFAV y.y, İstanbul- 2015.

- KARAGÖZ**, İsmail (edt.); “*Dini Kavramlar Sözlüğü*”, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2007.
- KARAPINAR**, Fikret; “*İlk Devir sūfîlerin Hadis Birikimleri*”, Marife: Dini Araştırmalar Dergisi, c. VII, sy. 2, s. 37-55.
- KARAPINAR**, Fikret; “*Muhaddis Sūfîlerin Hadis Usulü ve Hadisleri Anlama Yöntemleri*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- KARAPINAR**, Fikret; “*Rivayetlerde İşari Yorum*”, Hadis Tetkikleri Dergisi, c. V, sy. II, 2007, s. 92.
- KARATAŞ**, Mustafa; “*Hadislerde İsnad Sistemi*”, Diyanet İlmî Dergi, 2003, c. 39, sy. 4, s. 71-84.
- KAYA**, Remzi; “*Kur’ân’da İstiâze (sığınma)*”, U.Ü.İ. Fakülte Dergisi, c. X, sy. 1, Bursa 2001.
- KIRBAŞOĞLU**, M. Hayri; “*Hadis Metodolojisi*”, Ankara Okulu y.y, Ankara 2015.
- KIVÂMÜ’S-SÜNNE**, Ebü’l-Kâsım İsmâîl b. Muhammed b. el-Fazl et-Teymî et-Talhî el-İsfahânî (ö. 535/1141), “*et-Tergîb ve’t-Terhîb*”, thk. Eymen b. Sâlih b. Şa’bân, Dâru’l-hadis, I-III, Kahire, 1414/1993, 1. Baskı.
- KOÇKUZU**, Ali Osman; “*Hazreti Peygamber’in Mizâcı ve Hadiste İşari Tefsir*”, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi (IV. Kutlu Doğum Sempozyumu), Isparta 2001, s. 229.
- KOÇYİĞİT**, Talat; “*Hadis İstihlaları*”, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1980.
- KOÇYİĞİT**, Talat; “*Hadis Tarihi*”, TDV y.y, Ankara 2010.
- KOMİSYON**, “*Kur’ân Yolu Meâli*”, DİB Yayınları, 5. bsk., Ankara 2016.
- KÖKTAŞ**, Yavuz; “*Günümüz Hadis Problemleri*”, İnsan y.y, İstanbul 2014.

- KÖKTAŞ**, Yavuz; “*Hadislerin Anlaşılmasında Yöntem Tartışmaları*”, Rağbet y.y, İstanbul 2011.
- KÖKTAŞ**, Yavuz; “*İlk Dönem Sûfileri ve Hadis*” (Hâkim et- Tirmizi Örneği), Gelenek y.y, İstanbul 2010.
- KUTLAY**, Halil İbrahim; “*Hadiste Sened Tenkidi*”, Elif y.y., İstanbul 2015.
- KUZÂİ**, Ebu Abdullah Muhammed b. Sellâme b. Cafer el-Mısrî (ö. 454/1062), “*Müsnedü’ş-Şihâb*”, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, Müessesetü’r-risale, I-II, Beyrut, 1407/1986, 2. Baskı.
- MA‘MER B. RÂŞİD**, Ebû Urve el-Basrî es-San‘ânî (ö. 153/770), “*el-Câmi*”, thk. Habîburrahman el-A‘zamî, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1403/1982, 2. Baskı.
- MEDKÛR**, Abdülhamid; “*Ebu Nasr es-Serrâc es- sûfî*”, Mevsûatü’l hadarati’l İslamiyye, Amman 1993.
- MOĞULTAY B. KILIÇ**, Ebu Abdullah Alâüddin el-Bekcerî (ö. 672/), *İkmalü* “*Tehzîbi’l-Kemal fî esmâi’r-rica*”l, thk. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, el- Fâruku’l-hadîse, 1-XII, Beyrut, 1422/2001, 1. Baskı.
- MÛNAVÎ**, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil‘ârifîn b. Nûriddîn Alî el-Münâvî el-Haddâdî (ö. 1031/1622), “*et-Teysir bi- şerhi’l-Cami’is-sagir*”, Mektebetü’l imamî’ş- şafî, III. bsk., Riyad 1988.
- MÛNZİRÎ**, Ebû Muhammed Zekiyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzirî (ö. 656/1258), “*et- Terğîb ve’t-terhib*”, thk.. İbrahim Şemseddin, Dar’ul kütübî’l –ilmiyye, Beyrut 1996.
- NAZLIGÛL**, Habil; “*Sebep ve Sonuçlarıyla Hadis Yolculukları*”, *Hikmet Yurdu*, c. VI, sy. XI, Ocak-Haziran 2013, s. 14.
- NEBİL**, Sa‘deddin Cerrar, “*el-İma ila zevaidi’l-emali ve’l ecza*”, Adva’üs-selef, bsm. y.y. 2007.

- NESÂÎ**, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), “*es-Sünenü'l-kübra*”, thk. Şuayb el-Arnâud, Müessesetü'r-risale, I-X, Beyrut, 1421/2001.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277), “*el-Mecmû*” *Şerhu'l-Mühezzeb*, Daru'l-fikr, Beyrut, trs.
- NEVEVÎ**, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî (ö. 676/1277), *el-Minhâc Şerhu Müslim İbni'l-Haccâc*, XVII, 4, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, IXVIII (9 Mücellid) Beyrut, 1392/1972, 2. Baskı.
- NICHOLSON**, Reynold Alleyne; “*The Kitab al-Lûma fi't-tasawwuf of Abu Nasr*”, Leiden 1914.
- ÖGKE**, Ahmet; “*Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Marifet Kavramları ve “Marmaravi'de Dört Kapı – Kırk Makam” Anlayışının İzleri*”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, c. VII, sy. XVIII, Yaz-2001, s. 63-74.
- ÖZKÖSE**, Kadir (edt.); “*Tasavvuf El Kitabı*”, Grafiker Yayınları, Ankara 2012.
- ÖZSOY**, Ömer - Güler İlhami; “*Konularına Göre 'Kur'ân' (Sistemik Kur'ân Fihristi)*”, Fecr Yayınevi, 20. bsk., Ankara 2016.
- P LORY**, “*al-Sarradj*”, The Encyclopaedia of Islam, Leiden 1995, c. IX, s. 65-66.
- PAKSOY**, Kadir; “*Hadis Metodolojisinde İdrac ve Müdrec Hadisler I- II*”, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 2005, c. V, s. 2. s. 105-124; c. V, s. 3, s. 213-230.
- POLAT**, Selahaddin; “*Buhari'nin Sahihi'ne Yapılan Bazı Tenkidlerin Değerlendirilmesi*”, Erciyes Ünv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi, 1990, sy. IV, s. 237-255.
- POLAT**, Selahaddin; “*Hadiste İsnad Sistemi Üzerinde Bazı Görüşler*”, Diyanet Dergisi, (Nisan- Mayıs- Haziran) 1984, c. XX sy. 2, s. 22-36.

- SAKLAN**, Bilal; “*Ebû Talip el-Mekki ve Bazı Hadis Meselelerine Bakışı*”, S.Ü.İ.F. Dergisi, Konya 1996, sy. 6, s. 72.
- SAKLAN**, Bilal; “*Hadis Tarihinde Muhaddis Süfîler*”, İnsan yayınları, İstanbul-2012.
- SANCAKLI**, Saffet; “*İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, (Kutlu Doğum Sempozyumu-2001)*”, TDV y.y, Ankara 2003, s. 306-307.
- SEHÂVÎ**, Ebu’l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman (ö. 902/1496), “*el-Mekâsîdü’l-hasene fi beyâni kesîrin-minel ehâdisi’l- müştehire ale’l-elsine*”, thk. Muhammed Osman el-Huş, Daru’l-kütübi’l-arabî, Beyrut, 1405/1985, 1. Baskı.
- SELVÎ**, Dilaver; “*Her âyetin Bir Zahiri Bir Bâtını Vardır*” *Hadisindeki Zahir ve Bâtın Kavramları Üzerine Değerlendirmeler*”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. XI, sy. II, 2011, s. 11.
- SEM’ÂNÎ**, Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem’ânî (ö. 562/1166), “*Edebü’l-implâ’ ve’l-istimplâ’*”, nşr. Max Weisweiller, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1401/1981, 1. Baskı.
- SERRÂC ET-TÛSÎ**, “*el-Luma fi’t-tasavvuf*”, thk. Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülbaki Sürür, Dar’ül- Kütübi’l- Hadise, Kahire-1960.
- SERRÂC ET-TÛSÎ**, “*el-Luma fi’t- tasavvufti’l İslami*”, tsh. Kamil Mustafa Hindavi, Dar’ül- Kütübi’l - İlmiyye, Beyrut 2001.
- SUBHÎ FIRAT**, Ahmed; “*Tasavvuf Edebiyatında Kaynak Bir Eser el- Luma fi’t Tasavvuf*”, İslam Edebiyat Dergisi, (Nisan-Mayıs- Haziran) İstanbul- 1993, s. 25-28.
- SÛBKÎ**, Takıyyüddin, Ebu’l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sûbkî (ö. 756/1355), “*Fetâva’s- Sûbkî*”, Daru’l-Mearif, bsm. y.y. 1937.

- SÜYÛTÎ**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö. 911/1505), “*el-Leâli'l-mas'nûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*”, thk. Ebu Abdîrrahman Salâhuddîn b. Muhammed b. Uveyza, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-II, Beyrut, 1417/1996, 1. Baskı.
- ŞÂMÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî (ö. 942/1536), “*Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü's-Şâmiyye)*”, thk. Adil Ahmed Abdilmevcûd, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XII, Beyrut, 1414/1993, 1. Baskı.
- ŞEKER**, Necmeddin; “*Hadis Şerhçiliğinde Farklı Bir Gelenek: İşari Yorum*”, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. XII, sy. XXIII, Kahramanmaraş 2014, s. 142-143.
- ŞEKER**, Necmeddin; “*İlk Dönem Süfîlerinde Hadis Yorumu*”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1998.
- ŞEKER**, Necmeddin; “*İlk Dönem Tasavvuf Erbabının Hadis İlmine Yaklaşımı*”, Ekev Akademi Dergisi, c. XVI, sy. 53, Güz- 2012, s. 116-188.
- ŞEVKÂNÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (ö.1250/1834), “*el-Fevâidü'l-mecmua fi'l ehadisi'l-mevzûa*”, thk. Abdurrahman bin Yahya Ma'lemi, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, trs.
- ŞEVKÂNÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî (ö. 1250/1834), “*Neylü'l-evtâr*”, thk. Isâmüddin es-Sabâbatî, Dâru'l-hadis, I-VIII, Mısır, 1413/1993, 1. Baskı.
- ŞEYBANÎ**, “*Müsned'ül İmam Ahmed bin Hanbel*”, mhk: Şuayb Arnaût – Adil Mürşit, Müessesetür- risale, I. bsk., bsm. y.y 2001.
- TABERÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), “*el-Mu'cemu'l-kebir*”, thk. Abdülmecid Selefî, Mektebetu-ü ibn-i Teymiyye, 2. bsk., Kahire 1994.

- TABERÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), “*el-Mu’cemü’l-’evsat*”, mhk: Tarık b. İvazullah – İbrahim el- Hüseyini, Dar’ul Harameyn, Kahire 1995.
- TABERÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), “*er-Ravzü’-d- dani ile’l- Mu’cemu’s- sagir*”, thk. M. Şekûr Mahmud el- Hâc Emir, Mektebetü’l- islamiyye, Beyrut 1985.
- TABERÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), “*el- Mu’cemu’s-sagir*”, thk. Muhammed Şekûr Mahmud el- Hac Emiri, Mektebetü’l-islami, Beyrut 1985.
- TABERÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), “*Kitabu’-d- dua*”, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, Daru’l-kütübi’l-ilmiiyye, Beyrut, 1992.
- TABERÂNÎ**, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), “*Müsnedü’ş- Şâmiyyîn*”, thk. Hamdî Abdilmecîd es-Silefî, Müessesetü’r-risale, I-IV, Beyrut, 1405/1984, 1. Baskı.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), “*Sünenü’t-Tirmizi*”, thk. Ahmed Mahmud Şakir ve diğerleri, Şirketu Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el- Halebi, 2. bsk., Mısır 1975.
- TİRMİZÎ**, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve (ö. 279/892) “*eş-Şemâil*”, thk. Seyyid b. Abbas el-Cüleymî, el-Mektebetü’t-ticâriyye, Mekke, 1413/1993, 1. Baskı.
- TOPALOĞLU**, Bekir; “*Mâtüridiyye Akaidi*, DİB Yayınları, 8. bsk., Ankara 2005.
- TOZLU**, İbrahim; “*İbnü’s-Sübki’nin Kâide fi’l-Cerhi Ve’t-Ta’dil ve Cem’ul-cevâmi Adlı Eserleri Özelinde Hadis Tenkitçilerinin Uyması Gereken Kurallar*”, s. 261 vd. Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 11/12 Summer 2016,

p. 255-282, DOI Number: [http://dx.doi.org/10.7827/Turkish Studies.9862](http://dx.doi.org/10.7827/Turkish_Studies.9862)
ISSN: 1308-2140, Ankara 2016.

TÜRCAN, Zişan; “*Hadis Literatüründe Şerh Geleneği ve Özellikleri*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı, Ankara 2008.

UKAYLÎ, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî (ö. 322/934), “*ed-Duafâ’ül-kebir*”, thk. Abdülmutî Emin Kal’acî, Daru’l Mektebeti’l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

ULU, Arif; “*Tabiûn’un Sünnet Anlayışı*”, İslami İlimler Dergisi, 2007, c. II, sy. II, s. 80.

ULUDAĞ, Süleyman - KARA Mustafa; “*Evliya Menkıbeleri*” Pinhan Yayıncılık, 1. bsm., İstanbul 2011.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Tevekkül*”, DİA, XXXXI, 3-4. İstanbul, 2012.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Şathiye*”, DİA, XXXVIII, 370, İstanbul, 2010.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Hakikat Bilgisi*”, Dergâh Yayınları, 3. bsk., İstanbul 2010.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risalesi*”, Dergâh Yayınları, 8. bsk., İstanbul 2016.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Tasavvuf Terimler Sözlüğü*”, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Tevhidin Sırları*”, Dergâh Yayınları, 1. bsk., İstanbul 2016.

ULUDAĞ, Süleyman; “*Tezkiret’ül evliya*”, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1984.

UYSAL, Muhittin; “*Tasavvuf Kültüründe Hadis*”, Ensar Neşriyat, 1.bsk., İstanbul 2012.

- UYSAL**, Muhittin; “*Tespit ve Yorum Bakımından Tasavvuf Kitaplarında Bulunan İhtilafı Haberler*”, Doktora Tezi, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1999.
- ÜÇOK**, Bahriye; “*İslam Tarihi Emeviler – Abbasiler*”, A.Ü.İ. Fakülte Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.
- YARDIM**, Ali; “*Hadis I-II*”, Damla Yayınevi, İstanbul 2000.
- YILDIRIM**, Ahmet; “*Hadisleri Anlamada İşari Yorum*”, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2004/2, sy. XIII, s. 19-20.
- YILDIRIM**, Ahmet; “*Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*”, TDV y.y, Ankara 2013.
- YILDIRIM**, Enbiya; “*Hadis Problemleri*”, Rağbet y.y, İstanbul 2013.
- YILDIRIM**, Enbiya; “*Hadiste Metin Tenkidi Tarihi Süreç Yeni Yaklaşımlar*”, Otto y.y, Ankara 2015.
- YILMAZ**, H. Kamil; “*Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.
- YILMAZ**, H. Kamil; “*İslam Tasavvufu*”, Erkam Yayınları, İstanbul 2012.
- YURDAYDIN**, Hüseyin; “*İslam Tarihi Dersleri*”, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1971.
- YÜCE**, Abdülhakim; *Klasiklerimiz “el- Luma”*, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, c. I, sy. III, s. 191.
- YÜCEL**, Ahmet; “*Hadis Usulü*”, İFAV, İstanbul 2013.
- ZEHEBÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), “*Mizânü'l- i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*”, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l Ma'rife, I-IV, Beyrut, 1382/1963, 1. Baskı.

- ZEHEBÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), “*Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*”, thk. Şuayb el-Arnâûd, Müessesetü’r-risâle, I-XXV, Beyrut, 1405/1985, 3. Baskı.
- ZEHEBÎ**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî ed-Dımaşkî (ö. 748/1348), “*Tarih’ul İslam*”, thk. Avvad Ma’ruf, Dar’ul- Gurabi’l –İslami, bsm. y.y. 2003.
- ZERKEŞÎ**, Ebu Abdullah bedrüddin Muhammed b. Abdullah eş-Şâfî (ö. 794/1392), “*el-Leâli’l-mensûra fi’l-ehâdîsi’l-meşhûra (et-Tezkire fi’l-ehâdîsi’l-müştehire)*”, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 140/1986, 1. Baskı.
- ZÜHÛR ADÎ**, A. Kerim; “*Ebû Nasr Serrâc ve Kitâbu’l- Lûma*”, Mecelletü’l Lûgati’l- Arabiyye, Dımaşk 1982, c. 57, sy. 1-2, s. 35-91.
- ZÛRKÂNÎ**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî (ö. 1122/1710), “*Şerhu’l-Muvatta’ (Ebhecü’l-mesâlik bi-şerhi Muvatta’i’l-İmâm Mâlik)*”, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa’d, Mektebetü’s-sekâfe, I-IV, Kahire, 1424/2003, 1. Baskı.